

**С. НААМАТОВ АТЫНДАГЫ
НАРЫН МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ
МАГИСТРАТУРА, АСПИРАНТУРА ЖАНА ДОКТОРАНТУРА
ЖОГОРКУ МЕКТЕБИ**

Жантаев а. с., Мокеева а. м., Жаңыбаева м. А.

**ЖОГОРКУ МЕКТЕПТИН ПЕДАГОГИКАСЫ
ЖАНА ПСИХОЛОГИЯСЫ**

Лекциялар курсу

Бишкек – 2024

С. Нааматов атындагы Нарын мамлекеттик университетинин Магистратура, аспирантура жана докторантура жогорку мектебинин илим, өнүктүрүү жана басма ишмердүүлүгү бөлүмү басмага сунуш кылган.

Рецензент: педагогика илимдеринин кандидаты, доцент
А. К. Макеев

Жооптуу редактор: педагогика илимдеринин кандидаты, доцент
А. Д. Жунусакунова

Түзүүчүлөр: Жантаев А. С., Мокеева А. М., Жаңыбаева М. А.

Ж 72. Жогорку мектептин педагогикасы жана психологиясы: Лекциялар курсу. – Б.: Сарыбаев Т.Т., 2024. – 152 бет.

Лекциялар курсунда жогорку мектептин педагогикасы жана психологиясы тууралуу негизги маалыматтар камтылган. Жогорку мектепте окуу-тарбия процессин жүргүзүүнүн өзгөчөлүктөрүнө басым жасалган. Эмгекти түзүү зарылчылыгы жогорку мектептин педагогикасы жана психологиясы курсу боюнча кыргыз тилиндеги окуу куралдары жоктугунан улам жаралган. Китеп мугалимдерге, студенттерге, магистранттарга, аспиранттарга арналган.

Б 4603000000-05

УДК 37.013.2

© Жантаев А. С.
ж.б. 2024

Киришүү	4
I Бөлүм. Жогорку мектептин педагогикасы	5
1-лекция. «Жогорку мектептин педагогикасы» курсуна киришүү	5
2-лекция. Жогорку билим берүү тутуму заманбап шарттарда	11
3-лекция. Жогорку мектепте окутуунун педагогикалык негиздери...19	
4-лекция. ЖОЖдо окутуунун негизги усулдары, формалары жана каражаттары.....	28
5-лекция. Студенттердин өз алдынча жана илимий-изилдөө иши.....	44
6-лекция. ЖОЖдогу билим берүү процессинин технологиялашуусу жана маалыматташуусу.....	53
7-лекция. Жогорку билим берүүдөгү жана ЖОЖдун окутуучусунун педагогикалык ишмердүүлүгүндөгү инновациялар.....	62
8-лекция. Тарбиялоо процессинин маңызы. ЖОЖдогу тарбиялоо тутуму	66
9-лекция. ЖОЖдогу менеджменттин психологиялык-педагогикалык негиздери.....	78
10-лекция. Педагогикалык байкоо жүргүзүү (мониторинг).....	85
II Бөлүм. Жогорку мектептин психологиясы	91
11-лекция. «Жогорку мектептин психологиясы» курсуна киришүү..	91
12-лекция. Жогорку мектептеги билим берүү процессинин субъектилери	95
13-лекция. Студенттин окуу ишмердүүлүгү.....	107
14-лекция. ЖОЖдогу педагогикалык ишмердүүлүктүн психологиялык негиздери	114
15-лекция. Жогорку мектептеги тарбиялоонун жана башкаруунун психологиялык негиздери	132
Негизги терминдер жана аныктамалар	140
Адабияттар	151

КИРИШҮҮ

Жогорку билим берүүнүн сапатына болгон керектөө ЖОЖдордун адистерди көп баскычтуу даярдоо тутумуна өтүүсүн шарттады, ал билим берүү процессинин түзүмүн, мазмунун жана технологияларын дүйнөлүк билим берүү тенденцияларына ылайык жаңылоону болжойт. Ушуга байланыштуу магистратура жана аспирантура аркылуу билим берүү мекемелеринин ар кыл типтеринде илимий-педагогикалык ишмердүүлүккө багыт алган жана аны жогору илимий-усулдук деңгээлде жүзөгө ашырууга даяр болгон окутуучу кадрларды даярдоо проблемасы актуалдашты.

«Жогорку мектептин педагогикасы жана психологиясы» дисциплинасын магистратуранын бардык багыттарынын магистранттарынын окуп-үйрөнүүсүнүн актуалдуулугу аларда ЖОЖдо кесиптик-педагогикалык ишмердүүлүктү жогору илимий-усулдук деңгээлде жүзөгө ашырууга, билим берүүдөгү инновацияларды өздөштүрүүгө жана билим берүү чөйрөсүндө изилдөөлөрдү жүргүзүүгө даярдыкты калыптандырууга багытталган.

«Жогорку мектептин педагогикасы жана психологиясы» окуу дисциплинасы магистратуранын окуу планынын кесиптик түрмөгүнө кирет да, эки бөлүктөн турат: «Жогорку мектептин педагогикасы» жана «Жогорку мектептин психологиясы». Бул курстарды окуп-үйрөнүү болочок адистерде психологиялык-педагогикалык маданиятты, өз алдынча окуунун жана окуу сабактарынын негизги түрлөрүн жүргүзүүнүн; окуучуларды тарбиялоо менен окутуунун инсанга багытталган программаларын, алардын илимий-изилдөө ишмердүүлүгүнүн долбоорлорун иштеп чыгуунун жана ишке ашыруунун жалпыланган билгичтиктерин калыптандырууда өзгөчө роль ойноого чакырылган.

I БӨЛҮМ. ЖОГОРКУ МЕКТЕПТИН ПЕДАГОГИКАСЫ

1-лекция. «Жогорку мектептин педагогикасы» курсуна киришүү

Планы

1. Жогорку мектептин педагогикасынын предмети жана объектиси. Анын милдеттери, кызматтары жана негизги категориялары.
2. Жогорку билим берүүнүн өнүгүүсүнүн негизги тарыхый этаптары.
3. Жогорку мектептин педагогикасынын методологиялык негиздери. Педагогикалык изилдөөлөрдүн усулдары.

1. Жогорку мектептин педагогикасынын предмети жана объектиси. Анын милдеттери, кызматтары жана негизги категориялары

Жогорку мектептин педагогикасы (ЖМП) – бул азыркы жогорку мектепте түзүлгөн социалдык процесстер менен мамилелердин мыйзам ченемдүүлүктөрү жөнүндө илим.

Жогорку мектептин педагогикасынын предмети – ЖОЖдо адистерди даярдоонун педагогикалык процессинин мыйзам ченемдүүлүктөрүн жана башкаруу усулдарын изилдөө. ЖМПнын объектиси – студенттин инсаны, андан адисти калыптандыруу керек.

ЖМПнын максаттары төмөнкүлөр болуп саналат:

- 1) окутуунун жана тарбиялоонун теориясынын жана практикасынын проблемаларын изилдөө;
- 2) жогору квалификациялуу адистерди даярдоо боюнча сунуштарды иштеп чыгуу.

ЖМПнын милдеттери:

- 1) студенттерди окутуу жана тарбиялоо тажрыйбасын иликтөө;
- 2) болочок адистерди окутуунун жана тарбиялоонун максаттарын, каражаттарын, усулдарын жана милдеттерин карап чыгуу;
- 3) жогорку билим берүүнүн мазмунунун, илим менен билим берүүнүн дал келүүсүнүн проблемаларын иштеп чыгуу;
- 4) окутуу жана тарбиялоо теориясынын маселелерин изилдөө;
- 5) окуу-тарбия процессин, болочок адистин инсанын өнүктүрүүнү башкаруунун мыйзам ченемдүүлүктөрүн изилдөө.

ЖМПнын кызматтары:

- 1) *теориялык* үч деңгээлде ишке ашырылат:
- сыпаттоочу же түшүндүрүүчү – алдыңкы жаңычыл педагогикалык тажрыйбаны иликтөө;

- диагностикалык – педагогикалык көрүнүштөрдүн абалдарын, педагогдун жана окуучулардын ийгиликтүүлүгүн же майнаптуулугун айкындоо;

- прогностикалык – педагогикалык турмуш чындыгын эксперименттик изилдөөлөр жана алардын негизинде ошол турмуш чындыгын кайра түзүүнүн моделдерин куруу;

2) *технологиялык* ишке ашыруунун төмөнкү деңгээлдерин болжойт:

- долбоорлук, тиешелүү усулдук материалдарды (окуу пландарын, программаларын) иштеп чыгуу менен байланышкан;

- кайра түзүүчүлүк, педагогика илимин билим берүү практикасына киргизүүгө багытталган;

- рефлексиялык жана түзөтүүчүлүк, илимий изилдөөлөрдүн натыйжаларынын окутуу жана тарбиялоо практикасына таасир кылуусун баалоону болжойт.

2. Жогорку билим берүүнүн өнүгүүсүнүн негизги тарыхый этаптары

Ар кандай коомдо билим берүү тутуму өлкөнү социалдык-экономикалык жана маданий өнүктүрүүнүн негизги милдеттерин чечүүнү камсыздоого милдеттүү, анткени дал ушул билим берүү тутуму (мектеп, ЖОЖ) инсанды майнаптуу практикалык ишмердүүлүккө даярдайт. Ошондуктан билим берүүнүн баштапкы базалык этабы катары мектептин мааниси абдан чоң. Мектептин топтолгон оң тажрыйбаны сактап, коомдун сунуштарына ылдам жана мобилдүү жооп кайтаруу жөндөмдүүлүгү өзгөчө маанилүү.

Байыркы дүйнөнүн көбүрөөк өнүккөн мамлекеттеринде – Кытайда, Индияда, Египетте, Грецияда эле тарбиялоо тажрыйбасын жалпылоонун, теориялык башталмаларды бөлүп алуунун олуттуу аракеттери жасалган. Табият, коом, адам жөнүндө бардык билимдер ал кезде философияда топтоштурулган, алгачкы педагогикалык жалпылоолор да ушул илимде жасалган. Европалык тарбиялоо тутумдарынын бешиги байыркы грек философиясы болуп калган. Жогорку окуу жайынын эң биринчи түпэлестеринин бири байыркы Грецияда биздин заманга чейинки 384-жылы негизделген, ошол учурда Платон Афинага чукул Академия аталышын алган философиялык мектепти түзгөн.

859-жылы Фес шаарында (Марокко) дүйнөдөгү биринчи университет түптөлгөн. XI-XII кылымдарда алгачкы европалык университеттер пайда болгон: Болонья (1086), Париж (1150), Оксфорд (1206) университеттери. Европалык университеттердин пайда болуу процессинин мүнөздүү белгиси бир катар кафедралык жана монастырлык мектептердин

чоң окуу борборлоруна айлануусу болуп саналган, алар кийин университеттер аталышын алышкан. Европада университеттер тармагы жетишерлик тез кеңейген. Эгерде XIII кылымда 19 университет бар болсо, анда XIV к. – эми 44, ал эми XVI к. аягында – 63 университет болгон. Кыргызстандагы билим берүүнүн тарыхы XVII кылымдан башталат. Ушул кылымда Наманганда кыргыз медресеси ачылган, бул окуу жайы кийин Молдо Кыргыз медресеси деп аталган. Ал эми 1836-1860-жылдар аралыгында Ош шаарында Мухаммед байдын, Акжолбайдын, Халмырзабектин, Алымбек датканын медреселери ачылып иштеп турган. Андан соң 1870-жылдардан баштап орус, орус-тузем жана 1880-жылдан тарта татар мектептери ачыла баштаган. XIX кылымдын 30-жылдарында Түркстан аймагына келген англиялык саякатчы Д. Вуд боз үйдө уюштурулган кыргыз мектеби жөнүндө жазган. XX кылымдын башына карата кыргыз жергесинде мектептердин саны арбыган. Түркстан генерал-губернаторлугунун канцеляриясынын маалыматтарына караганда 1909-жылы Пишпек уездинде 14, Пржевальск уездинде 11, ал эми Түштүк Кыргызстанда 169 мектеп болгон. 1914-жылы Кыргызстанда бардыгы 107 орус мектеп иштеп турган.

XIX кылымда Россия империясында мамлекеттик окуу жайлардын бирдиктүү тутуму түзүлгөн, ал 4 типтен турган: приходдук, уездик, губерниялык мектептер же гимназиялар жана университеттер. Азыркы Кыргызстандын аймагындагы алгачкы прогимназиялар 1897-жылы Пишпекте, 1898-жылы Пржевальскиде уюштурулган. Кыргызстанда жалгыз гана гимназия (эркектер үчүн) 1910-жылы Пишпекте ачылган.

Кыргызстандагы алгачкы атайын орто окуу жайы деп, 1925-жылы 25-октябрда Пишпекте ачылган Эл агартуу институтун атоого болот. Кийин ал Педагогикалык техникумга айланган. 1926-жылы Ош-Жалал-Абад педтехникуму иштей баштаган. 1927-жылы Фрунзе педагогикалык жумушчулар факультети ачылган. 1932-жылы уюшулган Кыргыз мамлекеттик педагогика институту республиканын эң алгачкы жогорку окуу жайы болгон. 1933-жылы Фрунзедеги политехникумдун базасында Кыргызстан зооветеринариялык институту ачылып, кийин ал К. И. Скрябин атындагы айыл чарба институтуна айланган. 1939-жылы сентябрда Кыргыз мамлекеттик медицина институту иштей баштаган. 1935-жылы Фрунзеде, 1939-жылы Ошто жана 1940-жылы Пржевальскиде мугалимдер институттары ачылган.

1950-жылдары республикада жогорку жана атайын орто окуу жайлардын саны арбыган. 1951-жылы Фрунзеде Кыргыз мамлекеттик университети ачылган. Ошол эле жылы Ош педагогика институту, 1952-

жылы Кыргыз кыз-келиндер педагогика институту, 1953-жылы Пржевальск педагогика институту, 1954-жылы Фрунзе политехника институту, 1955-жылы Дене тарбия жана спорт институту, 1967-жылы Кыргыз мамлекеттик искусство институту, 1979-жылы Фрунзедеги Орус тили жана адабияты педагогика институту ишке кирген.

XX кылымда жогорку билим берүү борбордошкон мамлекеттик бийликтин шарттарында түптөлгөн. Жогорку окуу жайлардын бардык түрлөрү совет мамлекетиин каражатына кармалган, алардын мүлкү мамлекетке таандык болгон. Жогорку окуу жайлардын максаты өлкөнүн социалдык-экономикалык кубатын арттыруу эле. Ошол доордо жогорку билим берүү коом алдындагы милдетин толук актаган, республиканын эл чарбасы үчүн көптөгөн жогору квалификациялуу адистерди даярдаган.

XX к.а. – XXI к.б. республикабызда жогорку билим берүү тутуму андан ары өнүгүүсүн уланткан. Бул кезде бардыгы базар экономикасына баш ийдирилгендиктен, өлкөбүздүн аймагында ЖОЖдор жамгырдан кийинки козу карындай эле көбөйгөн, бул тенденция азыр да уланып келатат. Бүгүнкү күндө мамлекеттик ЖОЖдордун саны 33кө, мамлекеттик эмес ЖОЖдордун саны 40ка, жалпысы 73кө жеткен. Республиканын жогорку билим берүү тутуму азыр билимди экспорттоого, чет элдик студенттерди окутууга багыт алууда.

Жогорку мектептин педагогикасы өз алдынча дисциплина катары XX кылымдын 50-жылдарында таризделген. Бирок анын калыптанышуусуна мурда эле Россиянын көрүнүктүү окумуштуулары М. В. Ломоносов, Д. И. Менделеев, К. А. Тимирязев ж.б. чоң салым кошушкан. XX кылымдын 20-30-жылдарында жогорку мектептин педагогикасынын өнүгүүсүнө ири салымын академиктер А. А. Благоврахов, А. И. Берг, Н. Н. Семенов, И. В. Курчатов ж.б. кошушкан. XX кылымдын 40-60-жылдары – П. П. Блонский, Н. К. Гончаров, Ф. Ф. Королев кошушкан. XX кылымдын 70-80-жылдарында жогорку мектептин педагогикасынын өнүгүүсүнө чоң салым болуп С. И. Зиновьевдин эмгектери, жеке алсак, анын «Жогорку мектептеги окуу процесси» («Учебный процесс в высшей школе») деген китеби саналган.

Кыргызстанда XX к.а. – жана XXI к.б. жогорку мектептин педагогикасынын маселелери кыргызстандык окумуштуулар тарабынан активдүү изилдене баштаган, Бул багыттагы маанилүү изилдөөлөрүн Л. Н. Эмих (1990-ж.), Д. У. Байсалов (1998-ж.), А. М. Мамытов (1998-ж.), В. Л. Ким (1999-ж.), Н. А. Ахметова (2002-ж.), С. Ж. Пралиев (2002-ж.), Г. Д. Панкова (2005-ж.), А. А. Акматкулов (2007-ж.), А. Ысыкеев (2007-ж.), М. К. Асаналиев (2008-ж.), К. М. Төрөгелдиева (2008-ж.),

Н. К. Дюшеева (2009-ж.), А. Алимбеков (2010-ж.), Н. О. Мааткеримов (2010-ж.), К. А. Биялиев (2010-ж.), Р. Н. Токсонбаев (2010-ж.) А. К. Наркозиев (2011-ж.) ж.б. жүргүзүшкөн жана өз изилдөөлөрүнүн натыйжаларын ийгиликтүү коргошкон.

3. Жогорку мектептин педагогикасынын методологиялык негиздери. Педагогикалык изилдөөлөрдүн усулдары

Методология – курчап турган дүйнөнү таануунун жана өзгөртүүнүн башкы жолдору, курулуш принциптери, формалары жана ыктары жөнүндө илим. Сөздүн кең маанисинде методология татаал теориялык жана практикалык милдеттерди чечүүгө карата колдонууда көбүрөөк жалпы, баарыдан мурда дүйнөкөрүмдүк принциптердин жыйындысын берет. Бул – изилдөөчүнүн дүйнөкөрүмдүк туруму. Сөздүн тар маанисинде методология илимий изилдөөнүн усулдарынын жыйындысы катары чечмеленет. Ошентип, азыркы илимий адабияттарда методология деп илимий-таанымдык ишмердүүлүктүн курулуш принциптери, формалары жана ыктары жөнүндө окуу түшүнүлөт.

Педагогиканын методологиясы – педагогикалык процесстер жана көрүнүштөр жөнүндө максималдуу объективдүү, илимий, тутумдаштырылган маалыматты алууну камсыздоочу гносеологиялык усулдардын жыйындысы. Алар теориялык жана илимий-колдонмо болуп бөлүнүшөт.

Педагогикалык изилдөөлөрдүн негизги усулдарын карап көрөлү.

Педагогикалык байкоо жүргүзүү жетишерлик көп колдонулат да, андан ары иштөө үчүн зарыл болгон материалды топтоого жана каттоого кызмат кылат.

Изилдөөчүлүк маек студенттер менен окутуучулардын иштин тигил же бул усулдарына карата мамилесин айкындайт, бул ошол усулдарды түзөтүүгө жана кыйла жогору натыйжа алууга жардамдашат.

Педагогикалык эксперимент – педагогикалык процессти так эсепке алынган шарттарда кайра түзүүнүн илимий коюлган тажрыйбасы. Анын максаты иштелип чыккан теориялар менен гипотезаларды түзүлгөн шарттарда текшерүүдө жатат.

Педагогикалык эксперименттерди төмөнкүдөй классификациялоого болот:

- 1) масштабы боюнча:
 - глобалдык;
 - локалдык;
 - микроэксперимент;
- 2) максаты боюнча:
 - маанилүү педагогикалык көрүнүштөрдү констатациялоочу, иликтөөчү;

- текшерүүчү (тактоочу) – гипотеза текшерилет;
- калыптандыруучу (түзүүчү, кайра түзүүчү) – процессте жаңы педагогикалык көрүнүштөр түзүлөт;

3) жүргүзүү орду боюнча:

- табигый;
- лабораториялык.

Табигый эксперимент педагогикалык изилдөөлөрдүн методикасында өзгөчө орунду ээлейт. Бул усулдун өзгөчөлүгү окутуучунун да, студенттин да ишмердүүлүгүнүн адаттагы жүрүшүн бузбастан, талданып жаткан объект же көрүнүш сыналуучу үчүн көндүм болгон чөйрөдө иликтенгенинде жатат.

Жаңычылдардын педагогикалык тажрыйбасын иликтөө жана тутумдаштыруу окутуу менен тарбиялоону ийгиликтүү жүзөгө ашырышкан мыкты окутуучулардын ишин изилдөөгө жана талдоого негизделген. Кеп эмпирикалык, б.а. тажрыйбалык жол менен жетүүгө болгон нерсе педагогикада дайыма эле белгилүү боло бербеси жөнүндө жүрүүдө.

Математикалык статистика усулу изилдөө процессинин жүрүшүндө алынган фактылык натыйжаны талдоо үчүн колдонулат.

Педагогикалык идеяларды *теориялык талдоо* маанилүү багыттар боюнча, окутуунун жана тарбиялоонун маселелери боюнча илимий жалпылоолорду жасоо, ошондой эле аларды изилдөөнүн эмпирикалык ыктарынын жардамы менен айкындоого болбогон жерде жаңы мыйзам ченемдүүлүктөрдү табуу мүмкүнчүлүгүн берет.

Педагогикалык тестирилөө – катаал көзөмөлдөнүүчү шарттарда жүргүзүлүүчү, педагогикалык процесстин иликтенип жаткан мүнөздөмөлөрүн объективдүү өлчөөгө жол берүүчү, максатка багытталган, бардык сыналуучулар үчүн бирдей изилдөө.

Жамааттык көрүнүштөрдү иликтөөнүн усулдары:

1) социологиялык:

- *анкета алуу* – атайын иштелип чыккан суратмалардын (анкеталардын) жардамы менен материалды массалык түрдө чогултуу усулу;

- *тайпалык дифференциация* усулу жамаат ичиндеги мамилелерди талдоого, лидерлер менен элден чыгып калгандарды (маргиналдарды) айкындоого жол берет;

2) статистикалык:

- *каттоо (регистрация)* – берилген класстагы көрүнүштөрдүн белгилүү бир сапаттарын айкындоо жана берилген сапаттын барлыгы же жоктугу боюнча санын эсептөө (мисалы, жетишкен жана жетишпеген окуучулардын саны ж.б.у.с.);

- *рангалоо* – чогултулган маалыматтарды белгилүү бир удаалаштыкта жайгаштыруу (катталган көрсөткүчтөрдүн кемүүсү же өсүүсү), иликтенип жаткан объектилердин ушул катардагы ордун аныктоо (мисалы, калтырылган сабактардын санына жараша окуучулардын тизмесин түзүү ж.б.у.с.);

- *шкалоо* – изилденип жаткан мүнөздөмөлөргө упайларды же башка сандык көрсөткүчтөрдү ыйгаруу.

Ошентип, бардык педагогикалык изилдөөлөр кааланган натыйжаны алууга, коюлган гипотезага жетишүүгө багытталган, ал эми кыйла так изилдөөлөр үчүн ар кыл усулдар колдонулат.

2-лекция. Жогорку билим берүү тутуму заманбап шарттарда

Планы

1. Азыркы дүйнөнүн глобализациялык процесстери шарттарында жогорку билим берүүнүн өнүгүүсүнүн негизги тенденциялары.
2. XX-XXI кылымдардын чектериндеги жогорку билим берүүнүн өнүгүүсүнүн мыйзам ченемдүүлүктөрү менен принциптери жана анын кызматтары.
3. Жогорку билим берүү тутуму. Жогорку окуу жайлардын заманбап типтери.
4. ЖОЖдон кийинки билим берүү жана кадрлардын квалификациясын жогорулатуу менен кайра даярдоо тутуму.

1. Азыркы дүйнөнүн глобализациялык процесстери шарттарында жогорку билим берүүнүн өнүгүүсүнүн негизги тенденциялары

Дүйнөдө билим берүүнүн өнүгүүсүнүн азыркы этабы кайра түзүүлөрдүн өзгөчө интенсивдүүлүгү менен мүнөздөлөт, алар билим берүүнүн уюштуруучулук жана башкаруучулук түзүмдөрүн, анын максаттык орнотмолору менен мазмунун, окутуу усулдары менен технологияларын, каржылоо булактары менен механизмдерин, ошондой эле эл аралык билим берүү кызматташтыгынын шарттары менен формаларын бирдей өлчөмдө камтышат. Билим берүүнүн интернационалдашуусу менен глобалдашуусунун табигый натыйжасы жалпы тарыхый-цивилизациялык тамырларга, салыштырылуучу социалдык-экономикалык өнүгүүгө жана окшош проблемаларга ээ болгон өлкөлөрдүн ортосунда көбүрөөк интенсивдүү болуп өтүүчү анын интеграциясы болуп саналат.

Азыркы постиндустриялык коом үчүн технологиялардын өнүгүүсүнүн тездетилген темптери, глобалдык базарлардын жана өлкөлөр менен

чөлкөмдөрдүн ортосундагы экономикалык мамилелердин жаңы формаларынын калыптануусу мүнөздүү. Өнүккөн өлкөлөрдүн күч алып жаткан үстөмдүк кылуусунда экономикалык интеграция уланууда, бул аларда түйүндүү интеллектуалдык жана маалыматтык дараметтердин топтолуусу менен бекемделет. Ушул шарттарда ар бир өлкө үчүн билим берүү экономикалык өнүгүүнүн маанилүү ресурсу жана эмгек базарынын жаңы талаптарына ыңгайлашуунун ыгы болуп калууда. Глобалдык маалыматтык мейкиндиктин чексиз мүмкүнчүлүктөрү билим берүүнүн технологияларынын ылдам өзгөрүүсүнө түрткү болушат. Билим берүүнү уюштуруу өзгөрүүдө, салттуу формалдуу баскычтардан бүт өмүр бою үзгүлтүксүз билим берүүгө, салттуу формалдуу институттарда окутуудан түрдүү типтердеги жана түрдүү макамдардагы билим берүү мекемелеринде окутууга өтүү жасалууда. Бирдиктүү билим берүү мейкиндигин калыптандыруу жүрүп жатат. Жогорку мектепти реформалоо процесси да башталды. Бир катар институттар университеттер менен академияларга айлантып кайра түзүлдү (муну менен билимдердин гуманитардык блогунун мааниси, ЖОЖдогу илимий-изилдөө ишинин мааниси баса көрсөтүлдү), мамлекеттик ЖОЖдор менен катар мамлекеттик эмес ЖОЖдор тармагы өнүгүп жатат. Жогорку мектептин бүтүрүүчүлөрү алышуучу адистиктердин тизмеси кыйла кеңейди. Мамлекеттик башкаруу, экономика, бизнес, юриспруденция ж.б. чөйрөдөгү жаңы кесиптер пайда болушту. Университеттик билим берүүнүн атрибуту болуп саналган көп деңгээлдүү билим берүү тутумуна өтүү башталды.

Жогорку билим берүүнүн психологиясынын проблемаларын изилдөөчүлөрдүн бири А. А. Вербицкий *билим берүүдөгү төмөнкү тенденцияларды* бөлүп көрсөткөн, алар түрдүү даражада көрүнүшөт.

Биринчи – билим берүүнүн ар бир деңгээлин үзгүлтүксүз элге билим берүү тутумунун табигый курамдык бөлүгү катары андоо. Бул тенденция мектеп менен ЖОЖдун ортосундагы удаалаштык проблемасын чечүүнү гана сунуштабастан, студенттердин окуу ишмердүүлүгүнө өндүрүштүк кырдаалдарды моделдөөнү кошуу милдетин да эске алат.

Экинчи – окутууну индустриялаштыруу, б.а. аны компьютерлештирүү жана ушуну коштогон технологиялаштыруу.

Үчүнчү – «кайра түзүү мектебинен» «ой жүгүртүү мектебине» өтүү тенденциясы.

Төртүнчү – бул өтүүнүн психологиялык-дидактикалык усулдарын издөө менен карым-катнашта турат – окуу-тарбия процессин уюштуруунун катаал жөнгө салынган ыктары менен ошол процессти башкаруудан өнүктүрүүчү, активдештирүүчү ыктарына карай.

Бешинчи жана алтынчы – окуучу менен окутуучунун өз ара аракеттешүүсүн уюштурууга киришет да, окутууну басым окутуучунун окутуучу ишмердүүлүгүнөн студенттин таанып билүүчү ишмердүүлүгүнө көчүүчү жамааттык, биргелешкен ишмердүүлүк катары уюштуруу зарылдыгын катташат.

2. XX-XXI кылымдардын чектеринде жогорку билим берүүнүн өнүгүүсүнүн мыйзам ченемдүүлүктөрү, принциптери жана кызматтары

Коомдун турмушундагы билим берүүнүн орду көп жагынан коомдук өнүгүүдө адамдардын билимдери, тажрыйбасы, билгичтиктери, көндүмдөрү, кесиптик жана инсандык сапаттарын өнүктүрүү мүмкүнчүлүктөрү ойношкон роль менен аныкталат. Бул роль XX кылымдын экинчи жарымында өсө баштады да, анын акыркы он жылдыгында принциптүү өзгөрүлдү. Маалыматтык революция коомдук түзүлүштүн жаңы тибинин – маалыматтык коомдун калыптануусу – маалыматты жана билимдерди социалдык-экономикалык өнүгүүнүн алдыңкы планына жылдырат. Билим берүү чөйрөсүндөгү өзгөрүүлөр дүйнөлүк коомчулуктун социалдык-саясий жана экономикалык турмушунда жүрүп жаткан процесстер менен ажырагыс байланышкан. Дүйнөлүк билим берүүнүн негизги тенденцияларын дал ушул турумдардан жиктөөгө жана талдоого аракеттенебиз.

Билимдин эволюциясы – маалыматтык коомдогу нарктын негизги булагы. Коомдук өнүгүүгө жараша пайданын булагы катары билимдер, инновациялар жана аларды практикалык колдонуу ыктары улам көбүрөөк чыгышканы тагыраак көрүнөт. Билим экономикалык өнүгүүдө жетектөөчү ролду ээлей баштаганы, коомдук турмуштун түзүмүндөгү билим берүүнүн ордун, анын билим берүү жана экономика өндүү чөйрөлөрүнүн карым-катышын радикалдуу өзгөртөт.

Жаңы билимдерге, маалыматка, билгичтиктерге, көндүмдөргө ээ болуу, аларды жаңылоого жана өнүктүрүүгө багыт алуунун бекемделиши постиндустриялык экономикадагы кызматчылардын түптүү мүнөздөмөлөрү болуп калышат. Маалыматтык коомдо орун-очок алган экономикалык өнүгүүнүн жаңы тиби, кызматчылар үчүн өмүрү ичинде бир нече жолу кесибин алмаштыруу, өзүнүн квалификациясын дайыма жогорулатуу зарылдыгын жаратат. Маалыматтык коомдо билим берүү чөйрөсү коом турмушунун экономикалык чөйрөсү менен маанилүү айкалышат, ал эми билим берүү ишмердүүлүгү аны экономикалык өнүктүрүүнүн эң маанилүү компоненти болуп калат.

Бейформалдуу билим берүү салттуу мектептик тутумдун кемчиликтери менен карама-каршылыктарын кенемтелөө максатына ээ болот да,

көбүнчө формалдуу билим берүү канааттандырууга жарабаган күнүмдүк билим берүү керектөөлөрүн канааттандырат. ЮНЕСКОнун «Болууга үйрөнүү» деген баяндамасында белгиленгендей, билим берүү мектептин дубалдары менен чектелбөөгө тийиш. Бардык колдо бар мекемелер, алар окутууга багышталганбы же жокпу, ага карабастан, билим берүүчүлүк максаттарда колдонулууга тийиш.

Кызматка даярдоо концепциясынан инсанды өнүктүрүү концепциясына өтүү. Бул өтүүнүн маңызы артыкчылыктарды алмаштырууда гана эмес: адистерди даярдоого карата мамлекеттик буюртмадан инсандын керектөөлөрүн канааттандырууга карай. Жаңы концепция билим берүүнүн жекелештирилген мүнөзүн караштырат, ал ар бир конкреттүү адамдын мүмкүнчүлүктөрүн эске алууга жана аны өзү ишке ашырууга жана өнүктүрүүгө түрткү болууга жол берет.

Билимдердин негизги коомдук капиталга айлануусу, билимдерди алуу менен байланышкан пайдалардын өсүүсү, ушул товарды керектеген адам, жалпы коом жана конкреттүү ишканалар андан пайда алышканында жатат. Билим берүүнү аралаш каржылоо, ушул чөйрөдөгү базар мамилелеринин өнүгүүсү үчүн негиздер мына ушундан келип чыгат. Билим берүү чөйрөсүндөгү базар мамилелеринин өнүгүүсүнө мамлекеттик каржылоо проблемасынын курчуусу да түрткү болот. Эгерде ХХ кылымдын 60-жылдарында көпчүлүк өлкөлөрдө билим берүүгө багытталган дүң улуттук өнүмдүн үлүшү өссө, анда 80-жылдардын башында билим берүүгө мамлекеттик сарптоолор кыскарат же, сейрек кездешсе да, турукташат.

3. Жогорку билим берүү тутуму. Жогорку окуу жайлардын заманбап типтери

Жогорку билим берүү тутумун ченемдик-укуктук жана усулдук башкаруу Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлиги тарабынан ЖОЖдун менчик формасынан жана ведомстволук баш ийүүсүнөн көз карандысыз жүзөгө ашырылат. Жогорку билим берүүнүн мамлекеттик тутуму мамлекеттик бюджеттин каражаттарынан каржыланат. Мындан тышкары, мамлекеттик жогорку окуу жайлар министрликтердин, ишканалардын, уюмдардын, башка юридикалык жана физикалык жактардын каражаттарын алышат.

Кыргызстанда өтүү үчүн даярдыктар 1993-жылдан баштап көрүлүп, 2011-жылы жүзөгө ашырылган жогорку билимдүү адистерди даярдоонун көп баскычтуу тутуму, жогорку окуу жайларынын типтерин ажырымдоо жана макамдарын кайра түзүү мурда жашап келген унитардык түзүмдү жана аны башкарууну татаалдантты.

Азыркы учурда жогорку билим берүү тутумунун окуу жайлары беш типке бөлүнөт:

- 1) университет;
- 2) академия;
- 3) институт;
- 4) консерватория;
- 5) жогорку мектеп.

2021-жылы Кыргыз Республикасынын жогорку билим берүү тутумунда 15 (он беш) академия, 41 (кырк бир) университет, 15 (он беш) институт, 1 (бир) консерватория, 1 (бир) жогорку мектеп бар. Азыркы учурга карата өлкөдө 33 мамлекеттик жана 40 мамлекеттик эмес жогорку билим берүү мекемелери иштеп жатышат.

Аларда 22 багыт боюнча бакалаврлар, 24 багыт боюнча магистрлер, 11 багыт боюнча адистер даярдалат.

Жогорку билим берүү негизинен эки баскычты камтыйт:

биринчи (бакалавриат) – түптүү жана атайын билимдерге, билгичтиктерге жана көндүмдөргө ээ болгон адисти даярдоо, ал квалификация ыйгаруу жана ыйгарылган квалификацияны эске алуу менен жумушка орношууга жана магистратурада окууга укук берүүчү жогорку билим жөнүндө диплом берүү менен аяктайт;

экинчи (магистратура) – адисти тереңдетилген даярдоону, илимий-педагогикалык жана илимий-изилдөөчүлүк иштин билимдерин, билгичтиктерин жана көндүмдөрүн калыптандырууну камсыздайт, магистр даражасын ыйгаруу жана алынган адистиги менен ыйгарылган квалификациясы боюнча аспирантурада (адъюнктурада) окууга жана жумушка орношууга укук берүүчү магистрдин дипломун берүү менен аяктайт.

Мындан тышкары кээ бир адистиктер боюнча адисти даярдоо да сакталып калган.

Биринчи баскычтын көпчүлүк багыттарында окутуу боюнча программалар 4500-5700 окуу сааттарын камтыйт, бул окутуунун узактыгы 4-5 жыл болушуна ылайык келет. Экинчи баскычта окутуу 2-2,5 жылга созулат да, тандалып алынган багыт боюнча жекече план менен тереңдетилген даярдоону, илимий изилдөөнү аткарууну, магистрлик диссертацияны даярдоону жана коргоону камтыйт. Магистратурадагы окуу жумасынын узактыгы 40 саатка барабар деп аныкталат, буга аудиториялык, лабораториялык сабактардын бардык түрлөрү жана өз алдынча даярдануу, ошондой эле 10 сааттан кем эмес изилдөө иши кошулат.

ЖОЖдордун академиялык персоналы профессордук-окутуучулук штатты жана илимий кызматчыларды камтыйт. Профессордук-окутуучулук штат профессорлордон, доценттерден, улук окутуучулардан,

окутуучулардан жана ассистенттерден турат. Илимий-изилдөөчүлүк штатка башкы илимий кызматкерлер, жетектөөчү илимий кызматкерлер, улук илимий кызматкерлер, илимий кызматкерлер, кенже илимий кызматкерлер киришет.

Жогорку окуу жайлардын педагогикалык жана илимий кызматкерлеринин кызматтары Кыргыз Республикасынын Эмгек кодексине ылайык конкурстук негизде 5 жылдык мөөнөткө же мөөнөттүү эмгек келишимдеринин негизинде ээленет. Жогорку окуу жайында педагогикалык ишмердүүлүктү башка жогорку окуу жайлардан, башкаруу органдарынан, илимий уюмдардан, ишканалардан, анын ичинде чет өлкөлөрдөн, белгилүү бир мөөнөткө чакырылган адистер да жүргүзө алышат.

2021-жылга карата кыргызстандык ЖОЖдордун профессордук-окутуучулук курамы жалпысы 15000 (он беш миң) чукулду түзгөн, алардын ичинен 1072 адам илимдин доктору даражасына, 4854 адам илимдин кандидаты даражасына, 937 адам профессор наамына, 2943 адам доцент наамына ээ болушкан.

Академиялык персоналдын негизги милдети келишимде көрсөтүлгөн мезгил ичинде окутуучулук жана усулдук ишмердүүлүктү, илимий-изилдөө жана чыгармачыл ишти айкалыштыра жүзөгө ашыруу болуп саналат.

Ар бир окутуучунун ишин аныктоочу жетектөөчү документ, жылдык жекече план болуп саналат, ага окуу жылына мерчемделген окуу, окуу-усулдук, илимий-изилдөө ж.б. иш, анын ичинде өз квалификациясын жогорулатуу боюнча иш, киргизилет. Окутуучунун жекече планы кафедранын отурумунда каралат да, кафедра башчы тарабынан бекитилет, ал эми кафедра башчынын жекече планы ЖОЖдун ректору же факультеттин деканы тарабынан бекитилет.

4. ЖОЖдон кийинки билим берүү жана кадрлардын квалификациясын жогорулатуу менен кайра даярдоо тутуму

Кесиптик өнүктүрүү – кызматчыларды базар шарттарындагы ишканалардын ишмердүүлүгү менен байланышкан жаңы өндүрүштүк кызматтарды аткарууга, жаңы кызматтарды ээлөөгө, жаңы милдеттерди чечүүгө даярдоо процесси.

Кадрларды кесиптик окутуунун жана даярдоонун түрлөрү менен багыттары анын формаларын аныктайт.

1. *Жумуш ордунда иш процессинде окутуу.* Даярдоонун бул формасы көбүрөөк ыкчам болуп саналат, анткени кызматчынын ишмердүүлүк процесси менен түздөн-түз тыгыз байланышты камсыздайт. Адатта бул форма насаатчылык жана кураторлук аркылуу татаалдашкан

тапшырмалар, багытталган тажрыйбага ээ болуу, өндүрүштүк нускамалоо, ротациялоо, кызматчыны ассистент катары колдонуу, ыйгарым укуктарын – кызматтары менен жоопкерчилигин берүү усулдарын колдонуу менен ишке ашырылат.

«+»: ал арзан, окутулуп жаткандын керектөөлөрүн канааттандыруу оңой, кызматчы тажрыйбаны «колдон колго» түз алат;

«-»: кызматчылар окутууда жетиштүү тажрыйбага ээ боло албоосу мүмкүн; окутуу тапшырылган кызматчылар, ал үчүн жетиштүү абройго жана жоопкерчиликке ээ боло албоосу мүмкүн; кызматчылар аларды өз кесиптештери эле окутушканына кыжырлануулары мүмкүн.

2. *Жумуш ордунан сырткары окутуу* кыйла майнаптуу, бирок кошумча каржылык сарптоолор жана кызматчыны өзүнүн кызматтык милдеттеринен алаксытуу менен байланышкан. Жумуш ордунан сырткары кесиптик даярдоонун усулдары, баарыдан мурда, теориялык билимдерди алууга жана проблемаларды чечүүнү, чечимдерди кабыл алууну, макулдашылган жүрүм-турумду үйрөнүүгө багышталган.

«+»: сабактарды тажрыйбалуу эксперттер өткөрүшөт; заманбап жабдуулар жана маалыматтар колдонулат; кызматчылар жаңы идеялар менен маалыматтардын дүрмөтүн алышат.

«-»: бул кымбат болушу мүмкүн; курстар практикадан оолак жана теорияга ашыкча каныктырылган болушу мүмкүн; кызматчылар өзүнүн бош убактысында окутуудан өтүүгө кызыкдар болбоосу мүмкүн.

Квалификацияны жогорулатуу жана жаңы көндүмдөргө ээ болуу кызматчылардын эмгек базарындагы атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн арттырышат, аларга уюмдун ичинде да, анын чектеринен сыртта да кесиптик өсүү үчүн кошумча мүмкүнчүлүктөрдү камсыздашат.

Кесиптик билим берүүнүн этаптары:

- кесиптик даярдоо;
- мурда алынган квалификацияны тереңдетүү, кеңейтүү жана толуктоо үчүн кийинки күч-аракеттер.

Жогоруда саналган бардык формаларында кесиптик окутуу дайыма эки элементти: окуу элементин жана колдонуу элементин камтыйт. Кесиптик даярдоо жаатындагы азыркы мамлекеттик саясат социалдык-экономикалык мүнөздөгү эки өз ара байланышкан милдетти чечүүнү камсыздоого чакырылган:

- талап кылынган квалификациядагы жумушчу күчүн өндүрүү керектөөсүн камсыздоо;

- жумушсуздарды кайра даярдоо аркылуу жумушсуздук менен күрөшүү.

ЖОЖдон кийинки кесиптик билим берүү – жогорку билими бар адамдардын квалификациясын жогорулатуу тутуму. Аталышы боюнча бул тутум – билим берүүнүн бир бөлүгү болсо да, мазмуну боюнча ал көп жагынан же жалаң натыйжалары боюнча окумуштуулук даража ыйгарылуучу илимий-изилдөө ишин берет.

Батыш Европада жана Түндүк Америкада, ошондой эле КМШнын кээ бир өлкөлөрүндө ЖОЖдон кийинки билим берүү же дипломдон кийинки билим берүү терминдери магистрдин жана доктордун академиялык даражаларына тийиштүү болот. Азыркы учурда ЖОЖдон кийинки билим берүү тутумун Болонья процессинин алкагында унификациялоо аракеттери жасалууда.

Кайра даярдоо (кайра окутуу) өндүрүштүн керектөөлөрүн эске алуу менен ээ болгон адистиктери боюнча иштей албай калган бошотулган кызматчылардын, ошондой эле кесибин алмаштырууну каалашкан адамдардын жаңы кесиптерди өздөштүрүүсү үчүн уюштурулат. Ишмердүүлүктүн профилдин өзгөрткөндө кайра даярдоо зарыл.

Кайра даярдоо төмөнкү стадияларды камтыйт:

1) туура эмес эмгек ыкмаларын жана эскирген көндүмдөрдү (бул көбүрөөк оор) өзгөртүү, кызматчыларда ал эки-үч күндү ичине алат;

2) операцияларды аткаруунун жаңы ыкмаларын үйрөнүү жана аларды бышыктоо;

3) чарчоо жаратпаган иш көндүмдөрүнө ээ болуу.

Мындан тышкары, кайра даярдоодон өткөн адамдар, жаңы кабыл алынган кызматчыларга караганда, зарыл көндүмдөрдү ылдам өздөштүрүшөт. Эсептөөлөр боюнча инженерди кайра даярдоого сарптоолор жаңы кызматчыны издөөгө караганда үч эсеге аз.

Жогорку жетекчиликти кайра даярдоо кыска мөөнөттөрү жана маалыматтын чоң көлөмү менен мүнөздөлөт.

Квалификацияны жогорулатуу – жакында жаңы милдеттер жүктөлө турган иштеп жаткан адамдар үчүн негизги билимди алгандан кийинки окутуу. Анын максаты кесиптик жана экономикалык билимдерин тереңдетүүдө жана өркүндөтүүдө, кыйла жогору кызматтын талаптарына ылайык келтирүүдө; жаңы көндүмдөрдү бышыктоодо; ээ болгон кесиптери боюнча чеберчиликти өстүрүүдө турат.

Бул үчүн ар кыл максаттуу курстар, алдыңкы ыкмалар мектептери, ал эми уюмдан сырткары – атайын институттар жана факультеттер түзүлөт. Ошол эле маалда квалификацияны жогорулатуу такшалтма (стажировка) менен да жүзөгө ашырыла алат.

Уюмдун кызматчыларынын квалификациясын жогорулатууга болгон керектөөсү төмөнкүлөр менен шартталган:

- анын тышкы жана ички чөйрөсүндөгү тынымсыз өзгөрүүлөр;
- өндүрүш жана башкаруу процессинин татаалдашуусу;
- ишмердүүлүктүн жаңы түрлөрүн жана чөйрөлөрүн өздөштүрүү (фирмалар үчүн, мисалы, кеп өнүмдөр, сатып өткөрүү базарлары жөнүндө жүрөт).

Ошол эле учурда кызматчынын квалификациясын жогорулатууга кызыкдарлыгы бошоп калбоого же кызматынан жогорулоого ишенич барда болот.

Кызматчылардын квалификацияны жогорулатуу максаттары:

- 1) жаңы комплекстүү милдеттерди майнаптуу аткарууну камсыздоо;
- 2) алардын инновациялык дараметин жогорулатуу;
- 3) кызматынан жогорулоого даярдануу;
- 4) жаңы кесиптерди өздөштүрүү, анын ичинде уюштуруунун бригадалык формасы шартында;
- 5) кыйла жогору разряд алуу же жаңы техникага ыңгайлашуу;
- 6) эмгекти уюштуруунун жана түрткү берүүнүн, командалык иштин жаңы формаларын үйрөнүү;
- 7) ээлеген кызматынын алкактарынан чыккан билимдерге ээ болуу;
- 8) чечимдерди кабыл алуу көндүмдөрүн калыптандыруу;
- 9) андан ары окууга сүрөмөлөө.

Кызматчыларды өнүктүрүүнүн ыгы катары квалификацияны жогорулатуунун артыкчылыктары анын максаттуу багытталгандыгында, инсанды ар тараптуу өнүктүрүү мүмкүнчүлүгүндө, ийкемдүү кайтарым байланышта, окутуу методикаларынын көп түрдүүлүгүндө, жекече-топтук мамиледе жатат.

3-лекция. Жогорку мектепте окутуунун педагогикалык негиздери

Планы

1. Жогорку мектептин дидактикасынын предмети, милдеттери жана негизги түшүнүктөрү.

2. Жогорку билим берүүнүн мазмунунун негизги компоненттери жана аны долбоорлоого карата мамилелер.

3. Жогорку билим берүү жаатындагы билим берүү стандарттары.

4. Окутуунун мыйзам ченемдүүлүктөрү менен принциптери окутуучулук ишмердүүлүктүн методологиялык жана дидактикалык жөндөгүчтөрү катары.

1. Жогорку мектептин дидактикасынын предмети, милдеттери жана негизги түшүнүктөрү

Билим берүү жана окутуу процессин максатка багытталган иликтөөчү илимий педагогикалык тармак, адамзат цивилизациясынын эволюциясы процессинде тарыхый түзүлгөн илим – дидактика болуп саналат. Термин 1613-жылы немец педагогу Вольфганг Ратке (1571-1635) тарабынан «Дидактикадан кыскача отчет же Ратихийдин окутуу өнөрү» деген аталыштагы лекциялар курсунда киргизилген. Улуу чех педагогу Ян Амос Коменский (1592-1670) окутуунун принциптеринин ырааттуу тутумун иштеп чыккан, эне тилинде окутуу идеясын негиздеген, окутуунун мыйзам ченемдүүлүктөрү менен процесстерин иликтеген илим катары дидактиканын негиздөөчүсү болуп саналган.

Дидактика түшүнүгүнүн өнүгүүсүнө чоң салымды швейцариялык педагог-демократ Иоганн Генрих Песталоцци, немец педагогу Адольф Вильгельм Дистервег, немец философу жана психологу Иоганн Фридрих Герbart ж.б. кошушкан.

Жогорку мектептин дидактикасынын өнүгүүсүнө ири салымды С. Т. Шацкий, П. П. Блонский, Б. П. Есипов, И. А. Данилов, М. Н. Скаткин, Д. И. Водзинский, Р. С. Пионова, И. Ф. Харламов ж.б. кошушкан.

Көрүнүктүү педагогдордун көз караштарын жалпылаштырып, **жогорку мектептин дидактикасы** деп жогорку мектептин педагогикасынын жогору квалификациялуу адистерди окутуунун теориясы менен практикасын ачуучу бир бөлүгү түшүнүлөрүн айтууга болот.

Жогорку мектептин дидактикасы окутуу процессинин эки кырын караштырат: окутуу (мугалимдин ишмердүүлүгү) жана окуу (окуп жаткандын ишмердүүлүгү). Ал теориялык дагы, практикалык дагы кызмат аткарат. «Окутуучу – билимдер (чоку) – студент» дидактикалык үч бурчтунда жогорку мектепте башкысы билим берүүнүн мазмуну болуп саналат. Ал окутуу процессине, анын усулдарына жана уюштуруучулук формаларына карата аныктоочу болуп чыгат.

Дидактиканын *объектиси* заманбап илимий билимдин тутумуна ээ болуунун негизинде, белгилүү бир кесиптик чөйрөдө өз алдынча чыгармачыл ишмердүүлүккө жөндөмдүү жогору квалификациялуу адисти калыптандыруунун максатка багытталган процесси болуп саналат.

Дидактиканын *предмети* – окуу процессиндеги окутуучу менен студенттин майнаптуу өз ара аракеттешүүсүнүн түзүмү, мазмуну, кыймылдаткыч күчтөрү, усулдары жана формалары. Дидактиканын арналышы – ЖОЖдогу билим берүүгө сунуштарды, прогнозду жана баалоону иштеп чыгуу.

Дидактиканын негизги милдеттерине төмөнкүлөр киришет:

- 1) адистиктин моделин (профессиограммасын) конструкциялоо;
- 2) илимий дисциплиналарды, студент менен окутуучунун өз ара аракеттешүүсүнүн формалары менен ыктарын тандоо;
- 3) ишмердүүлүктүн түрлөрүн аныктоо;
- 4) билим берүүнүн мазмунунун түйүндүү блокторун бөлүп көрсөтүү;
- 5) окутуу курстарынын конкреттүү милдеттерин аныктоо;
- 6) ишмердүүлүктүн мазмунун, түшүнүктөр тутумун, жол-жоболорун аныктоо;
- 7) оптималдуу педагогикалык жетекчиликти айкындоо;
- 8) студенттердин өз алдынча ишине убакытты бөлүштүрүү жана аны уюштуруу;
- 9) окуу мотивациясын, студент менен окутуучунун окуу жана илимий-изилдөө ишмердүүлүгүнүн биримдигин өнүктүрүү;
- 10) окутуунун натыйжаларына байкоо жүргүзүү, диагностикалоо, көзөмөлдөө, текшерүү жана эсебин алуу.

Жогорку мектептин дидактикасынын түшүнүктүк тутуму көп түрдүү жана өзүнө төмөнкүлөрдү камтыйт:

- философиялык категорияларды (адам, тааным, маани, маданият, маңыз жана көрүнүш, жалпы жана жеке ж.б.);
- жалпы илимий методологиялык түшүнүктөрдү (тутум, түзүм, элемент, байланыш, кызмат ж.б.);
- педагогиканын жана психологиянын түшүнүктөрүн (тарбиялоо, билим берүү, өнүктүрүү, кабыл алуу, элестетүү, рефлексия, билгичтик, көндүм ж.б.);
- дидактикалык түшүнүктөрдү (үйрөтүү, окутуу, окуу, окуп-үйрөнүү, билим берүү процесси, окутуунун мазмуну, формасы, усулу, каражаты ж.б.). Жогорку мектепте окутуу теориясынын негизги түшүнүктөрүн – билим берүү менен окутууну карап көрөлү.

Билим берүү түптүү түшүнүк катары дидактикада гана эмес, педагогикада, антропологияда, философияда жана адам жөнүндө башка илимдерде да чагылуу табат. Ошондуктан билим берүү түшүнүгү төмөнкүчө карала алат:

- ар кыл субъектилерге (студентке, студенттердин тайпасына, окутуучуга, жамаатка, инсанга, коомго, мамлекетке ж.б.у.с.) карата мамиле;
- баалуулук – студенттин инсанына (калыптандырууга) жана инсанды өнүктүрүүгө таасир кылуу;
- студенттин өзү билим алуу процесси жана анын натыйжасы;
- студентти тарбиялоо, өнүктүрүү менен карым-катнаш;

- жогорку билим берүү чөйрөсүндөгү билим берүү түзүмдөрүнүн тутуму.

Окутуу – мугалим менен окуучунун биргелешкен максатка багытталган ишмердүүлүгү, анын жүрүшүндө инсанды өнүктүрүү, ага билим берүү жана тарбиялоо жүзөгө ашырылат.

Денелик, таанымдык, адептик жана башка жөндөмдүүлүктөрдү өнүктүрүү максатына ээ болгон окутуу, **өнүктүрүүчү окутуу** деп аталат. Окутуу жана билим берүү негизги түшүнүктөрүнөн тышкары, бөтөнчө дидактикалык түшүнүктөргө төмөнкүлөрдү киргизишет: окуу ишмердүүлүгү, окутуу процесси, окуу предмети, билим берүүнүн мазмуну, окутуунун усулу ж.б. Дидактикада философиядан, психологиядан, кибернетикадан ж.б. илимдерден алынган тутум, түзүм, кызмат ж.б.у.с. жалпы илимий түшүнүктөр да колдонулат.

2. Жогорку билим берүүнүн мазмунунун негизги компоненттери жана аны долбоорлоого карата мамилелер

Жогорку билим берүүнүн мазмуну болочок адистин инсанынын калыптануу процессинин маңыздык кырын берип, макродеңгээлде коомдун маданиятынын өнүгүү абалы жана жогорку билим берүү социалдык институтунун өзүнүн өнүгүүсү менен, микродеңгээлде – адистин инсанынын калыптануу процессинин мыйзам ченемдүүлүктөрү, анын ичинде жеке адамдын маданиятты өздөштүрүү мүмкүнчүлүктөрү менен аныкталат.

Педагогикада билим берүүнүн мазмунунун илимий негиздерин иштеп чыгуу илимий талаптар тутумун эске алуу менен жүзөгө ашырылат, алар тийиш:

- 1) негизги максатты – ар тараптуу жана гармониялуу өнүккөн инсанды калыптандырууну жүзөгө ашырууга багытталган болууга;
- 2) катаал илимий негизде курулууга;
- 3) тигил же бул илимге таандык логикага жана тутумга шайкеш келүүгө;
- 4) айрым окуу дисциплиналарынын ортосундагы өз ара байланыштын негизинде курулууга;
- 5) теориянын практика менен байланышынын чагылышын табууга;
- 6) окуп жаткандардын жаш курактык мүмкүнчүлүктөрүнө шайкеш келүүгө;
- 7) адисти даярдоонун жалпы маданий деңгээлин жогорулатууга түрткү болууга;
- 8) кесиптик билимдерди, билгичтиктерди жана көндүмдөрдү маданий-гуманисттик негизде калыптандырууга;
- 9) дидактикалык мүнөздөгү заманбап талаптарга жооп берүүгө;

10) учурдагы гана эмес, келечектеги да адисти даярдоого багыт алууга.

Объективдүү чындыктын, маалыматтык тутумдар менен процесстерди кошо, эң маанилүү касиети, түзүмдүүлүк, б.а. тутумдарда түзүмдүк компоненттердин жана алардын өз ара байланыштарынын барлыгы, ошондой эле тутумдардын карым-катнашы менен тең баш ийгендиги болуп саналат. Түзүмдүүлүк касиети окуу процессине да, жалпысынан тутум катары билим берүүгө да, ошондой эле анын мазмун өндүү компонентине да таандык.

Азыркы жогорку билим берүүнүн мазмуну өзүнө төмөнкү деңгээлдерди камтыган көп компоненттүү тутум катары чыгат:

- жалпы (толук эмес) жогорку билим берүү;
- базалык жогорку билим берүү;
- толук жогорку билим берүү.

Алардын биримдиги долбоорлонуп жаткан, бирок турмуш чындыгында али ишке ашырылбаган көп деңгээлдүү жогорку билим берүү тутумунун мазмунун түзөт да, берилген ченем, окутуу процессинде материалдаштыруу алдыда турган нерсе катары жашайт.

Ошол эле учурда бүткүл мазмун тутуму төмөнкү түрлөрдө чыгат:

- жалпыланган элестетүүлөр, анда мазмун педагогикалык чечмелеништеги социалдык тажрыйба формасында чыгат;
- илимий билимдер менен билгичтиктердин блокторунун жыйындысы, мында мазмун өзүнүн кесиптик билим берүүдө бөтөнчө кызматтарды аткарган белгилүү бир бөлүгүндө чыгат;
- дисциплиналардын модулдары, мында мазмун тектеш дисциплиналар боюнча окутуу курсуна кирүүчү билимдердин жана ишмердүүлүктүн ыктарынын тутуму катары берилет;
- окуу дисциплинасы, мында өздөштүрүүгө жатуучу мазмун кеңири түрдө чыгат да, жеке дидактикалык кызматтарды аткарат;
- педагогикалык турмуш чындыгы, мында долбоорлонуучу мазмун окутуучу менен студенттин биргелешкен ишмердүүлүгүнүн, б.а. окутуу процессинин предмети болуп калат да, ар бир студентке ыйгарылат, б.а. анын инсанынын түзүмүнүн бир бөлүгү болуп калат.

3. Жогорку билим берүү жаатындагы билим берүү стандарттары

Кыргыз Республикасынын Өкмөтү 2011-жылдын 23-августунда №496 «Кыргыз Республикасында жогорку кесиптик билим берүүнүн эки деңгээлдүү түзүмүн белгилөө жөнүндө» токтому менен бакалавриаттын жана магистратуранын стандарттарынын макетин бекиткен.

Ошол макетке ылайык, 2015-жылы бакалавриаттын жана магистратуранын багыттары боюнча Жогорку кесиптик билим берүүнүн Мамлекеттик билим берүү стандарттары иштелип чыгып, колдонууга киргизилген. Бул стандарттар 2021-жылы кайра иштелип, жаңыртылган.

Жогорку кесиптик билим берүүнүн Мамлекеттик билим берүү стандарттары ар бир багыт боюнча иштелип чыгат да, жогорку билимдүү адистин кесиптик ишмердүүлүгүнүн мазмунуна, жогорку билимдүү адистин компетенттүүлүктөрүнө, жогорку кесиптик билим берүүнүн негизги билим берүү программаларынын окуу-программалык документациясынын мазмунуна, жогорку билим алуу үчүн окууга тапшырган адамдардын негизги билим деңгээлине, жогорку билим алуунун ченемдери менен мөөнөттөрүнө, билим берүү процессин уюштурууга, студенттердин, курсанттардын, угуучулардын окуу жүктөмүнүн максималдуу көлөмүнө, бүтүрүүчүлөрдүн даярдык деңгээлине, жыйынтыктоочу мамлекеттик аттестацияга коюлуучу талаптарды аныкташат.

Жогорку кесиптик билим берүүнүн Мамлекеттик билим берүү стандарттарын иштеп чыгууну Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министри уюштурат жана аны жогорку билим берүү чөйрөсүндөгү окуу-усулдук бирикмелер жана уюмдар-кадрлардын буюртмачылары менен чогуу жүзөгө ашырат.

Жогорку кесиптик билим берүүнүн Мамлекеттик билим берүү стандарттары жогорку билим берүү мекемелери карамагында турган жана кадрларды даярдоо алар үчүн жүзөгө ашырылып жаткан Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнө баш ийген кызыкдар мамлекеттик органдар менен макулдашуу боюнча Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлиги тарабынан бекитилет.

Стандарт жогорку кесиптик билим берүүнүн негизги билим берүү программаларынын окуу-программалык документациясын, окуу-усулдук документацияны, маалыматтык-талдоочулук материалдарды, жогорку билим берүүнүн сапатын башкаруу тутумдарын иштеп чыгууда колдонулат.

Стандарт Кыргыз Республикасынын бакалавриаттын жана магистратуранын билим берүү программаларын ишке ашырып жатышкан бардык жогорку билим берүү мекемелери үчүн милдеттүү.

4. Окутуунун мыйзам ченемдүүлүктөрү менен принциптери окутуучулук ишмердүүлүктүн методологиялык жана дидактикалык жөндөгүчтөрү катары

Окутуунун мыйзам ченемдүүлүктөрү – бул окутуу процессинин курамдык бөлүктөрүнүн, компоненттеринин ортосундагы объективдүү,

маанилүү, туруктуу, кайталануучу байланыштары (бул мыйзамдардын иш-аракеттеринин конкреттүү шарттарда көрүнүүсү).

Окутуу процессинин тышкы мыйзам ченемдүүлүктөрү окутуунун төмөнкү коомдук процесстер менен шарттардан көз карандылыгын мүнөздөшөт:

- социалдык-экономикалык;
- саясий кырдаалдан;
- маданияттын деңгээлинен;
- инсандын белгилүү бир тибине жана билим деңгээлине коомдун керектөөлөрүнөн.

Окутуу процессинин ички мыйзам ченемдүүлүктөрү – анын компоненттеринин: максаттарынын, мазмунунун, усулдарынын, каражаттарынын, формаларынын ортосундагы байланыштар, б.а. бул окутуунун, окуунун жана окулуп-үйрөнүлүүчү материалдын ортосундагы көз карандылык. Ошол мыйзам ченемдүүлүктөрдү карап көрөлү.

Окутуучунун окутуучу ишмердүүлүгү көбүнчө тарбиялоочу мүнөз күтөт. Тарбиялык таасир кылуу оң же терс боло, чоң же аз күчкө ээ боло, окутуу болуп өтүүчү шарттардан көз каранды боло алат.

Окутуучу менен студенттин өз ара аракеттешүүсүнүн жана окутуунун натыйжасынын ортосундагы көз карандылык. Эгерде окутуу процессинин катышуучуларынын өз ара шартталган ишмердүүлүгү болбосо, алардын биримдиги жок болсо, окутуу ишке ашпоосу мүмкүн. Бул мыйзам ченемдүүлүктүн жекече көрүнүүсү – студенттин активдүүлүгүнүн жана окуунун натыйжаларынын ортосунда: студенттин окуу-таанып билүү ишмердүүлүгү канчалык интенсивдүүрөөк, аң-сезимдүүрөөк болсо, окутуунун сапаты ошончолук жогору.

Окуу материалын өздөштүрүүнүн чындыгы окулуп-үйрөнүлүп жатканды тутумдуу тике жана мөөнөтүн өткөрүп кайталоодон, аны мурда өтүлгөн жана жаңы материалга кошуудан көз каранды болот. Студенттердин акыл-эстик билгичтиктери менен көндүмдөрүн өнүктүрүү изденүүчүлүк усулдарды, проблемалуу окутууну жана башка интеллектуалдык ишмердүүлүктү активдештирүүчү ыкмалар менен каражаттарды колдонуудан көз каранды болот.

Кийинки педагогикалык мыйзам ченемдүүлүк окуу процессинде адистердин болочок кесиптик ишмердүүлүгүнүн шарттарын моделдөө (кайра түзүү) болуп саналат.

Студенттердин аң-сезиминде түшүнүктөрдү калыптандыруу маанилүү белгилерди, көрүнүштөрдү, объектилерди, түшүнүктөрдү салыштыруу, чегин ажыратуу, алардын мазмунун, көлөмүн ж.б.у.с аныктоо

боюнча технологиялык операцияларды бөлүп көрсөтүү боюнча таанымдык ишмердүүлүктү уюштурган учурда гана ишке ашат.

Көрсөтүлгөн мыйзам ченемдүүлүктөр окутуунун азыркы педагогикалык концепциясынын өзөгүн түзүүчү стратегиялык идеяларды иштеп чыгуу үчүн негиз болуп кызмат өтөшөт:

1) окутуунун жана тарбиялоонун руханий байлыкка, жалпы адамзаттык баалуулуктарга, моралга ээ болгон, ар тараптуу жана гармониялуу өнүккөн, даярдоочу жана өнүмдүү ишмердүүлүккө жөндөмдүү инсанды, жекечеликте калыптандырууга багытталгандыгы;

2) инсанды калыптандыруунун шарты катары студенттин окуу-таанымдык, изденүүчүлүк, чыгармачылык ишмердүүлүгүн уюштуруунун биримдиги;

3) окутуу менен тарбиялоонун табигый биримдиги окутууну тарбиялоонун бөтөнчө ыгы катары кароону жана ага өнүктүрүүчүлүк менен тарбиялоочулук мүнөз берүүнү талап кылат;

4) мазмунду, усулдарды, каражаттарды оптималдаштыруу; убакытты жана эмгекти салыштырмалуу аз сарптоодо максималдуу майнап алып келүүчү усулдарды тандоого орнотмо.

Каралып чыккан мыйзамдар менен мыйзам ченемдүүлүктөрдү ЖОЖдун билим берүү ишмердүүлүгүндө ишке ашыруу педагогикалык процесси болочок адистерди кесиптик ишмердүүлүккө сапаттуу даярдоону камсыздоочу бүтүн көрүнүш катары кароого жол берет.

Жогорку мектепте окутуу процессине төмөнкү талаптар коюлат:

1) программалык материалдын мазмуну илимий акыйкаттыкты чагылтууга, илимдин заманбап абалына, турмуш менен байланышына, ал эми анын баяндалышы – дидактиканын эң жаңы жетишкендиктеринин деңгээлине шайкеш келүүгө тийиш;

2) проблемалуу кырдаалдарды түзүү, таанып билүү процессинин логикасын сактоо жана пикирлер менен акыл корутундуларынын катаал далилдүүлүгүнө окутуу, бул окутуу процессинин өнүктүрүүчүлүк мүнөзүн шарттайт;

3) чыгармачылык ишмердүүлүктүн негиздери катары сөздөрдүн жана көрсөтмөлүүлүктүн милдеттүү айкашуусу, окутуунун заманбап техникалык каражаттарын колдонуу, кыялданууну, техникалык ой жүргүртүүнү өнүктүрүү;

4) окутуунун сөзсүз тарбиялоо менен айкашуусу, теориянын практика, турмуш менен байланышынын мисалдарынын барлыгы, окутуунун дүйнөкөрүмдүк аспектин өнүктүрүү;

5) окууга кызыгууну жаратуу, таанымдык керектөөнү жана чыгармачыл активдүүлүктү калыптандыруу. Окутуунун эмоциялуулугу – сөзсүз!

6) ар бир сабакты долбоорлоодо студенттердин жекече жана жаш курактык өзгөчөлүктөрүн милдеттүү эске алуу;

7) окутуудагы удаалаштык, мында окутуунун жеткиликтүүлүгүн камсыздап, мурдагы билимдерге, билгичтиктерге жана көндүмдөргө таянуу зарылдыгы;

8) студенттердин билимдерин практикада колдонуу, алардын лабораториялык жана практикалык иштерди милдеттүү аткаруусу жолу менен алардын билгичтиктерин жана көндүмдөрүн калыптандыруу;

9) ар бир студенттин ишин тутумдуу баалоо, ар бир ийгиликте сөзсүз кубаттоо;

10) студенттерди окуу сабактары менен ашыкча жүктөөгө жол берилбейт.

Теориялык элестетүүлөрдү педагогикалык практика менен окутуунун принциптери бириктирет.

Окутуунун принциптери – бул психология-педагогика илимдеринде аныкталган мыйзам ченемдүүлүктөрдөн келип чыккан жана максаттарда, мазмунда, педагогикалык технологияларда, окутуучулар менен студенттердин ишмердүүлүгүндө иликтенүүчү баштапкы теориялык жоболордун, жетектөөчү идеялардын жана негизги талаптардын тутуму.

Өзүнүн келип чыгуусу боюнча окутуунун принциптери педагогикалык практиканы теориялык жалпылоо болуп саналышат, практикалык ишмердүүлүктүн тажрыйбасынан пайда болушат да, демек, объективдүү мүнөз күтүшөт.

Окутуунун принциптери дайыма окуу процессинин объективдүү мыйзам ченемдүүлүктөрүнүн жана окутууда турган максаттардын ортосундагы көз карандылыкты чагылтышат. Башкача айтканда, бул таанылган мыйзамдар менен мыйзам ченемдүүлүктөрдүн усулдук берилиши, аларды педагогикалык практиканын жөндөөчүлүк ченемдери катары колдонууга жол берүүчү формада берилген окутуунун максаттары, маңызы, мазмуну, түзүмү жөнүндө билим.

Азыркы дидактикада окутуунун принциптери педагогикалык ишмердүүлүктү жана жалпы эле окуу процессин багыттоочу сунуштар катары, окуу процессинин мыйзам ченемдүүлүктөрүн эске алуу менен педагогикалык максаттарга жетишүүнүн ыктары катары каралышат. Окутуунун төмөнкү жалпы дидактикалык принциптерин ажыратышат:

1) илимийлүүлүк жана жеткиликтүүлүк, күч жетүүчү оордук;

2) окутуучунун жетектөөчү ролунда студенттердин аң-сезимдүү жана чыгармачылык активдүүлүгү;

3) көрсөтмөлүүлүк жана теориялык ой жүгүртүүнү өнүктүрүү;

4) окутуунун тутумдуулугу жана тутумдашуучулугу;

5) окутуудан өзү билим алууга өтүү; окутуунун турмуш жана кесиптик ишмердүүлүктүн практикасы менен байланышы;

6) окутуунун натыйжаларынын чындыгы жана студенттердин таанып билүү жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүү;

7) окутуунун оң эмоциялык маанайы;

8) окутуунун жамааттык мүнөзү жана студенттердин жекече жөндөмдүүлүктөрүн эске алуу.

Кийинки мезгилде жогорку мектепте бардык колдо бар принциптерди жуурулуштуруучу окутуунун принциптеринин тобун бөлүү жөнүндө идеялар айтылууда:

1) жогорку билим берүүнүн болочок адистин инсанын өнүктүрүүгө багытталгандыгы;

2) ЖОЖдогу билим берүүнүн мазмунунун илимдин (техниканын) жана өндүрүштүн (технологиялардын) өнүгүүсүнүн заманбап жана божомолдонуучу тенденцияларына шайкештиги;

3) ЖОЖдогу окуу процессин уюштуруунун жалпы, тайпалык жана жекече формаларынын оптималдуу айкашуусу;

4) адистерди даярдоонун ар кыл этаптарында окутуунун заманбап усулдары менен каражаттарын сарамжалдуу колдонуу; адистерди даярдоонун натыйжаларынын конкреттүү чөйрө тарабынан алардын кесиптик ишмердүүлүгүнө коюлуучу талаптарга шайкештиги; алардын атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн камсыздоо.

Азыркы дидактиканын мүнөздүү белгилери төмөнкүлөр болуп саналат:

1) окутуунун гумандашуусу жана гуманитарлашуусу;

2) окутуунун компьютерлешүүсү;

3) окутуунун интеграциялуулугу, предмет аралык байланыштарды эске алуу;

4) окутуунун инновациялуулугу.

4-лекция. ЖОЖдо окутуунун негизги усулдары, формалары жана каражаттары

Планы

1. ЖОЖдо окутуунун усулдары жана алардын классификациясы.

2. Жогорку мектепте окутуунун каражаттары.

3. Окуу-усулдук комплекс жана анын компоненттери.

4. Лекция ЖОЖдогу окуу процессин уюштуруунун усулу жана жетектөөчү формасы катары.

5. Семинардык жана лабораториялык сабактар: түрлөрү, түзүмү жана уюштуруу формалары.

1. ЖОЖдо окутуунун усулдары жана алардын классификациясы

Усул – ишти аткаруунун ыкмасы, ыгы. Окутуунун усулу – студенттин таанымдык ишмердүүлүгүнүн жүрүшүндө ага маалыматты берүүнүн ыгы. Бул педагогду жана студентти өз ара байланыштырган, б.а өзүнүн маңызы боюнча бинардуу, экиликтүү иш-аракеттер.

Педагогика илими окутуунун беш негизги усулдарын бөлүп көрсөтөт, анан да ар бир кийинки усулда окутулуп жаткандардын ишмердүүлүгүндөгү активдүүлүктүн жана өз алдынчалыктын даражасы өсүп отурат:

1) *түшүндүрмө-иллюстрациялуу* – окуучулар билимдерди лекциялардан, окуу жана усулдук адабияттардан, көрсөтмөлүү иллюстрациядан алышат;

2) *репродукциялык* – үлгүнүн же эреженин негизинде үйрөнгөнүн колдонуу;

3) *проблемалуу баяндоо усулу* – педагог, материалды баяндоодон мурун, эң ар кыл булактарды жана каражаттарды колдонуп, проблеманы коёт, милдетти аныктайт, андан соң, далилдер тутумун ачып, көз караштарды, ар кыл мамилелерди салыштырып, берилген милдетти чечүүнүн ыгын көрсөтөт;

4) *жеке-изденүүчүлүк (эвристикалык)* – окутууда алдыга коюлган (же өз алдынча түзүлгөн) таанымдык милдеттерди же педагогдун жетекчилиги астында, же эвристикалык программалар менен көрсөтмөлөрдүн негизинде чечүүнү активдүү издөөнү уюштурууда жатат. Ой жүгүртүү процесси өнүмдүү мүнөзгө ээ болот, бирок мында педагог же окуучулардын өздөрү тарабынан программалардын (анын ичинде компьютердик дагы) жана окуу куралдарынын үстүнөн иштөөнүн негизинде багытталат жана көзөмөлдөнөт;

5) *изилдөөчүлүк* – материалды талдоодон, проблемалар менен милдеттерди коюудан, кыскача оозеки же жазуу жүзүндөгү нускамалоодон кийин окутулуп жаткандар адабияттарды, булактарды өз алдынча иликтешет, байкоо жүргүзүүлөрдү жана өлчөөлөрдү жүргүзүшөт, изденүүчүлүк мүнөздөгү башка иш-аракеттерди аткарышат.

Усулдардын кеңири таралган классификациясы мазмунду берүүнүн булактарын бөлүп көрсөтүүнүн негизинде курулган:

- сөздүк (аңгеме, маек, нускамалоо);
- практикалык (көнүгүү, машыгуу, өзү башкаруу ж.б.);
- көрсөтмөлүү (иллюстрациялоо, көрсөтүү, материалды көрсөтүү).

Окутуунун усулдарынын топтору:

- 1) техникалык (колдонмолор, фильмдер, ПЭЭМ, муляждар ж.б.у.с.);
- 2) активдүү;
- 3) оозеки (лекциялар, маектер, аңгемелер);
- 4) практикалык (көнүгүүлөрдүн, тапшырмалардын, лабораториялык иштердин ар кыл типтери);
- 5) көрсөтмөлүү (слайддар, видеолор, графиктер, муляждар, схемалар ж.б.у.с.).

Окутуунун активдүү усулдары төмөнкүлөргө бөлүнүшөт:

а) имитациялык эместерге (проблемалуу же бинардуу лекция, күн мурун мерчемделген каталары бар лекция, пресс-конференция, эвристикалык маек, окуу дискуссиясы, адабияттар менен өз алдынча иштөө, семинарлар);

б) имитациялыктарга:

- оюндук (ишкер оюн, дидактикалык оюн, педагогикалык кырдаалдар, кызматтык ролду аткаруу менен такшалтма, тренинг, ролдорду ойноо (инсценировка), оюндук долбоорлоо);
- оюндук эместер (жамааттык ой жүгүртүү ишмердүүлүгү, ТРИЗ (ойлоп табуучулук милдеттерди чечүү теориясы), иштөө).

Жогорку мектептин методологиясы – жогорку билим берүүнүн психологиялык теориясын куруунун жолдору, ыктары жана логикасы жөнүндө окуу.

Окутуунун ар кандай чөйрөсүндөгү таанымдын эң маанилүү принциптери:

- 1) объективдүүлүк (реалдуулук);
- 2) илимийлүүлүк (практика менен далилденген);
- 3) тарыхыйлык;
- 4) теория менен практиканын биримдиги.

Изилдөөнүн объектиси – биздин эркибизден көз карандысыз жашоочу объективдүү реалдуулуктун бир бөлүгү. *Предмети* – адатта изилдөөнүн объектисинин кайсыл бир кыры, бөлүгү же касиети (мисалы, студент – изилдөөнүн объектиси, ал эми анын мүнөзү, эрки, жетишүүсү же кызыкчылыктары – предмети).

Жогорку мектептин психологиясынын усулдары – студенттер менен окутуучулардын психикалык ишмердүүлүгүн изилдөөнүн ыктары. Изилдөөнүн усулун тандоо методологиядан көз каранды болот. Жогорку мектептин психологиясынын заманбап методологиясы төмөнкү усулдарды бөлүп көрсөтөт:

1) адамдын психикалык реакцияларын каттоо (бихевиоризм, жүрүм-турум);

2) өзүнө байкоо жүргүзүү (интроспекция) (аң-сезим өзү менен өзү туюкталган);

3) эркин ассоциациялар жана түш көрүүлөрдү (фрейдизм), жаңылыш айтууларды, ката жазууларды талдоо ж.б.у.с.;

4) байкоо жүргүзүү же эксперимент. Байкоо жүргүзүү үчүн максатка, планга жана гипотезага ээ болуу керек. Эксперимент кыйла активдүү усул, анткени берилген объекттин жашоосунун жаңы, өзгөрүлүүчү шарттарын түзөт. Лабораториялык жана табигый болуп бөлүнөт;

5) окутуучу менен студенттин ишмердүүлүгүн талдоо (окутуу-тарбиялоо ишинин абалы жана уюштурулушу жөнүндө маалымат менен камсыздайт);

6) тестирлөө (аппараттык (ПКде), бланкалык, оозеки, жекече, тайпалык);

7) сурамжылоо жана анкеталоо (социологиялык изилдөөлөрдө баарлашуунун, лидерликтин, инсан аралык байланыштардын ж.б.у.с. психологиясын талдоо үчүн колдонулат);

8) эксперттик баалоо (тажрыйбалуу окутуучулар студенттин инсаны жөнүндө баа беришет);

9) биографиялык (берилген инсандын турмуштук жолу, анын адаттары жана айланадагылар менен мамилелери жөнүндө маалыматтарды чогултуу жана талдоо);

10) психодиагностикалык методикалар (психологиялык тесттердин негизинде адамдын жекече психологиялык өзгөчөлүктөрү айкындалат).

Студенттердин активдүүлүгүн жана окуу процессинин майнаптуулугун жогорулатуунун төмөнкү негизги жолдорун бөлүп көрсөтүүгө болот:

1) студенттердин окуу мотивациясын ички жана тышкы мотивдердин (мотивдер-түрткүлөрдүн) эсебинен күчөтүү;

2) мотивациянын жаңы жана кыйла жогору формаларын калыптандыруу үчүн шарттарды түзүү (мисалы, өзүнүн инсанын өзү актуалдаштырууга умтулуу же өсүү мотиви (А. Маслоу боюнча); окутуу процессинде өзүн көрсөтүүгө жана өзүн таанууга умтулуу (В. А. Сухомлинский боюнча));

3) студентке ишмердүүлүктүн жаңы түрлөрүнө, билимдерге жана билгичтиктерге активдүү ээ болууга өз орнотмолорун ишке ашыруу үчүн жаңы жана кыйла майнаптуу каражаттарды берүү;

4) окутуунун уюштуруучулук формалары менен каражаттарынын анын мазмунуна чоң шайкештигин камсыздоо;

5) убакытты кыйла сарамжалдуу колдонуунун, окуучунун мугалим менен жана окуучулардын өз ара баарлашуусун интенсивдештирүүнүн эсебинен студенттердин акыл-эстик ишин интенсивдештирүү;

6) өздөштүрүүгө жатуучу материалды аны логикалык талдоонун жана негизги (инварианттуу) мазмунду бөлүүнүн негизинде илимий-негизделген тандоону камсыздоо;

7) студенттердин жекече өзгөчөлүктөрүн эске алуу.

2. Жогорку мектепте окутуунун каражаттары

Дидактикалык каражаттар – бул педагогикалык процессти уюштурууга жана жүзөгө ашырууга багышталган материалдык объектилер. Азыркы педагогика илиминде окутуунун каражаттарынын катаал классификациясы жок.

Польшалык педагог-изилдөөчү В. Оконь алардын жардамы менен окутуучунун иш-аракеттерин алмаштыруу же окуп жаткандардын иш-аракеттерин автоматташтыруу мүмкүнчүлүгүнүн өсүүсүнө жараша аларды эки топко бөлөт:

1) жөнөкөйлөр;

- сөздүк (окуу китептери жана башка тексттер);

- визуалдык каражаттар (реалдуу предметтер, моделдер, картиналар ж.б.у.с.);

2) татаалдар:

- механикалык визуалдык аспаптар (диаскоп, микроскоп, кодоскоп ж.б.у.с.);

- аудиалдык каражаттар (ойнокуч, магнитофон, радио);

- аудиовизуалдык каражаттар (кинопроектор, телевизор, видеоманитофон);

- окутуу процессин автоматташтыруучу каражаттар (лингвистикалык кабинеттер, компьютердик жана маалыматтык тутумдар, телекоммуникациялык тармактар).

П. И. Пидкасистый, окутуунун каражаттарын окуп жаткандар тарабынан билимдерди өздөштүрүү үчүн колдонулуучу материалдуу же идеалдуу объектилер катары түшүнүп, аларды эки чоң топко бөлөт: каражаттар-маалыматтын булактары жана каражаттар-окуу материалын өздөштүрүүнүн шаймандары. Бул учурда окутуунун каражаттарына

окуу маалыматынын булактары жана ошол маалыматты окуп жаткандардын өздөштүрүүсү үчүн шаймандар (таза каражаттар) болуп кызмат өтөшкөн бардык объектилер менен процесстер киришет. Ушундан чыгып, окутуунун бардык каражаттары төмөнкүлөргө бөлүнүшөт:

1) материалдуулар (окуу китептери, окуу куралдары, дидактикалык материалдар, китептер-түпкү булактар, педагогикалык тесттер, моделдер, көрсөтмөлүүлүктүн каражаттары, техникалык каражаттар жана лабораториялык жабдуулар);

2) идеалдуулар (тил (оозеки кеп), жазуу (жазуу кеби), ар кыл дисциплиналардын шарттуу белгилер тутуму (ноталык грамота, математикалык аппарат ж.б.), маданияттын жетишкендиктери же көркөм өнөрдүн (живопись, музыка, адабият ж.б.у.с.) чыгармалары, педагогикалык программалык өнүмдөр, окутуучунун уюштуруучу жана көзөмөлдөөчү ишмердүүлүгү, анын квалификациясынын жана ички маданиятынын деңгээли, берилген билим берүү мекемесинде жашап турган окуу ишмердүүлүгүн уюштуруунун усулдары менен формалары, бүткүл окутуу тутуму, жалпы ЖОЖдук талаптар тутуму).

Мында окутуу материалдуу жана идеалдуу каражаттар бири бирин толуктап жана бекемдеп, чогуу колдонулган учурда гана майнаптуу болоруна басым жасалат.

ЖОЖдордо окутуунун компьютердик каражаттарын кеңири колдонууга байланыштуу аларды классификациялоого мамилелер да белгилүү кызыгуу туудурушат. Аталган каражаттарды белгилүү бир топторго бөлүүгө жол берүүчү классификациялык белги катары, алар багышталып иштелип чыккан дидактикалык милдеттерди колдонуу сунушталат. Сунушталган классификациялык белгиге ылайык окутуунун компьютердик каражаттарынын төрт тобун бөлүүгө болот:

1) Окуп жаткандардын ишмердүүлүгүнүн багытталуу негизин түзүү үчүн иштелип чыккан каражаттар: компьютердик (электрондук) жана компьютерлештирилген окуу китептери жана окуу куралдары; окуп жаткандардын лекцияларды окуу жана семинардык сабактарды өткөрүү процессинде окуу маалыматын иликтенип жаткан объектилер менен көрүнүштөрдүн дисплейде же компьютердик проекциялык орнотмолордун жардамы менен атайын экрандарда кайра түзүлүүчү графикалык статикалуу жана динамикалуу моделдери түрүндө элестетүүсүнө, аны схемалар, графиктер жана жадыбалдар менен иллюстрациялоого негизделген каражаттар, ошондой эле окуп жаткандарда алардын андан аркы кесиптик ишмердүүлүгү жөнүндө жалпы элестетүүлөрдү калыптандырууга жол берүүчү каражаттар.

2) Окуп жаткандардын белгилүү бир предметтик аймактагы билимдерге ээ болуусуна багытталган каражаттар: автоматташтырылган жана эксперттик окутуучу тутумдар (АОТ жана ЭОТ), билимдерди текшерүүнүн автоматташтырылган тутумдары (БТАТ), компьютердик тапшырмалар (КТ), компьютердик лабораториялык практикумдар (КЛП) жана компьютердик окутуучу программалар (КОП). Аталган каражаттар студенттерди автоматташтырылган окутууга, билимдерин комплекстүү баалоого жана таанымдык ишмердүүлүгүн башкарууга кызмат кылышат.

3) Окуп жаткандарда зарыл кесиптик көндүмдөр менен билгичтиктерди калыптандыруу үчүн колдонулуучу компьютердик каражаттар. Аларга курстук жана дипломдук долбоорлоо, ошондой эле техникалык объектилерди долбоорлоо боюнча тапшырмаларды аткаруу процессинде зарыл кесиптик көндүмдөрдү жана билгичтиктерди калыптандырууну камсыздоочу автоматташтырылган долбоорлоо тутумдары (АДТ); изилдөөчүлүк мүнөздөгү милдеттерди чечүү көндүмдөрү менен билгичтиктерин алуу үчүн иштелип чыгуучу жана билим берүү процессинде колдонулуучу илимий изилдөөлөрдүн автоматташтырылган тутумдары (ИИАТ); болочок адистерде алардын кесиптик ишмердүүлүгү менен аныкталуучу сапаттарды калыптандырууга жол берүүчү компьютердик функционалдык жана комплекстүү тренажерлер (КФТ жана ККТ); тигил же бул практикалык кырдаалды имитациялоочу компьютердик ишкер жана кырдаалдык оюндар (КИО жана ККО); автоматташтырылган моделдөөчү тутумдар (АМТ) киришет.

4) Аларды бир нече дидактикалык милдеттерди бир учурда чечүү үчүн колдонуу мүмкүн болгон каражаттар – даяр кесиптик жана окуу маалыматтар базалары менен иштөө мүмкүнчүлүгүн камсыздоочу автоматташтырылган китепканалык тутумдар (АКТ), автоматташтырылган маалыматтамалык тутумдар (АМТ), маалыматтык-издөө тутумдары (МИТ), маалыматтык-эсептөө тутумдары (МЭТ), маалыматтар банктары (МБ) жана билимдер базалары (ББ), маалыматтар базаларын башкаруунун универсалдуу тутумдары (МББУТ); колдонмо окуу милдеттеринин чоң бөлүгүн чечүүгө жол берүүчү электрондук жадыбалдар (ЭЖ), математикалык топтомдор (МТ) жана мультимедиа каражаттары (ММК).

Окутуунун компьютердик каражаттарын жогоруда көрсөтүлгөн топторго бөлүү белгилүү өлчөмдө шарттуу болуп саналат, анткени алардын ар бири башка, анын ичинде жеке дидактикалык милдеттерди чечүүгө кайра багыттала алат. Кийинки мезгилде дидактикалык окутуучу комплекстер өзгөчө актуалдуулукка ээ болуп жатат.

3. Окуу-усулдук комплекс жана анын компоненттери

Окуу-усулдук комплекс (ОУК) белгилүү бир окуу дисциплинасы, аны окутуп-үйрөтүү методикасы боюнча тутумдаштырылган окуу, илимий жана усулдук материалдардын жыйындысы болуп саналат да, окуп жаткандардын жогорку билим берүүнүн негизги билим берүү программасынын мазмунун өздөштүрүү боюнча окуу ишмердүүлүгүн жүзөгө ашыруу үчүн шарттарды камсыздайт.

ОУК окутуунун күндүзгү же сырттан окуу формаларында жогорку билим алууда билим берүү процессинде колдонууга багышталган.

ОУК окуу дисциплинасы боюнча жогорку кесиптик билим берүүнүн багыттары боюнча Кыргыз Республикасынын билим берүү стандарттарынын талаптарын эске алуу менен иштелип чыгат.

ОУК басма жана электрондук түрдө иштелип чыгат. ОУКти нускалоо жана аны колдонуучуга берүү электрондук ОУКти ЖОЖдун интернет-сайтында жайгаштыруу жолу менен жүзөгө ашырылат. ОУКтин басма нускасы тиешелүү кафедрада сакталат. Бекитилген ОУК документин нускалоо, жайылтуу жана сатып өткөрүү университет тарабынан уюштурулат.

ОУКтин түзүмдүк элементтери дисциплина боюнча окуу программалары, окуу-усулдук материалдар, окуу басылмалары, маалыматтык-талдоочулук материалдар болуп саналат.

ОУК модулдарга бөлүнөт да, теориялык, практикалык, билимдерди текшерүү жана көмөкчү бөлүмдөрдү камтыйт.

ОУКти иштеп чыгуу бир нече этаптан турат:

1) ченемдик жана окуу-усулдук документация менен иштөө (окуу планы, тематикалык план);

2) окутуунун каражаттарын тандоо. Окутуунун каражаттары төмөнкү негизги түрлөргө бөлүнөт: окуу жана окуу-усулдук адабияттар (нускамалык карталар, сөздүктөр ж.б.у.с.), окуу-көрсөтмө куралдар (натуралдык, сүрөттүк жана белгилик типтеги), окутуунун техникалык каражаттары жана практикалык ишмердүүлүк үчүн атайын жабдуулар;

3) сабактын тибин жана түрүн тандоо. Бул этапта сабактарды лекция, семинар, коллоквиум, ишкер оюн, конференция ж.б.у.с. формасында өткөрүүнүн салттуу жана инновациялык технологияларын колдонуу болуп өтөт. Окутуунун негизги формасы аудиториялык тутум болгон жана болуп кала берет. Компьютерлердин жана компьютердик маалыматтык технологиялардын пайда болуусу бул тутумду кыйла майнаптуу, кызыктуу жана практикалуу кылууга жол берет;

4) текшерүүнүн түрүн тандоо. Анын негизги түрлөрүн (киришүү, учурдагы, чектик, жыйынтыктоочу) жана формаларын (рейтингдик көзөмөл, билимдердин бөлүктөрү, тестирилөө, текшерүүчү жана өз алдынча иштер, рефераттар менен курстук иштерди коргоо ж.б.у.с.) колдонуу менен студенттердин билимдерди, билгичтиктерди жана көндүмдөрдү өздөштүрүүсүн текшерүү жүзөгө ашырылат;

5) окутуучунун өзүн талдоосу жана ишмердүүлүгүн түзөтүүсү.

Дисциплина боюнча ОУКти долбоорлоонун ырааты төмөнкү түрдө берилген:

1) даярдык деңгээлин конкреттештирип сыпаттоо:

- жыйынтыктоочу (билимдерди жана билгичтиктерди жалпылоо);
- базалык (предметтик мазмундагы билимдерди жана билгичтиктерди жалпылоо);
- арадагы диагностиканын;

2) билим берүү программасынын окуу планына төмөнкүлөрдү ачуучу түшүнүк катты жазуу:

- жалпы компонентти чагылтуучу билим берүү аймактарынын мазмунун көрсөтүүгө карата жетектөөчү идеяларды жана минимум талаптарды;
- жекелештирилген компонентти чагылтуучу мазмунду көрсөтүүгө карата жетектөөчү идеяларды жана минимум талаптарды;
- эки компоненттин тең өз ара байланышын жана өз ара толукталуучулугун;

3) окулуп-үйрөнүлүп жаткан курстарды тандоону жана макулдашуу ыраатын негиздөө;

4) окуу планынын ЖОЖдук компонентин конкреттештирүүчү окуу куралдарын түзүү;

5) кошумча билим берүү комплексин жана тиешелүү окуу куралдарын түзүү;

6) студенттин субъективдүү турумунун калыптануусу үчүн ишмердүүлүктүн ар кыл түрлөрүнүн мүмкүнчүлүктөрү жөнүндө илимий жетишкендиктерди түзүмдөөчү жана жалпылоочу окутуучулар үчүн илимий-усулдук маалыматтаманы түзүү;

7) студентке билим берүү программасын өздөштүрүүдө психологиялык-педагогикалык жардам көрсөтүүнүн алдыңкы педагогикалык тажрыйбасын жалпылоочу усулдук сунуштарды түзүү;

8) экзамендик материалдар топтомун (экзаменге, текшерүү ишке, зачетко, коргоого даярдануу; экзамендик тапшырмалардын мисалдары, баалоонун чен-өлчөмдөрү менен ыктары ж.б.у.с.) түзүү.

ОУКтин курамында усулдук материалдарды колдонуунун майнаптуулугун бир нече формалдуу белгилер боюнча мүнөздөөгө болот: илимийлүүлүк, максатка багытталгандык, тутумдуулук, комплекстүүлүк, вариативдүүлүк, жарамдуулук, практикалык багытталгандык, диагноздолуучулук.

ОУКтин сунушталган моделин педагогикалык практикага киргизүүнүн алгоритми ар кыл болот жана бир катар факторлордон көз каранды: педагогикалык процессти башкаруучу жетекчи жана педагогикалык кадрлардын кесиптик-педагогикалык компетенттүүлүк деңгээлинен; студенттердин окутулгандык жана окутулуучулук деңгээлинен; билим берүү процессинин уюштуруучулук-педагогикалык жана дидактикалык шарттарынан; билим берүү мекемесинин тибинен, билим берүү программасынан, окуу планынан.

ОУКти колдонуу окуу процессине тутумдуулук, ырааттуулук жана бүткөндүк берерин, бул студенттерде окууга болгон мотивацияны жогорулатарын жана кыйла терең билимдерди алууга түрткү болорун тажрыйба көрсөтөт.

4. Лекция ЖОЖдогу окуу процессин уюштуруунун усулу жана формасы катары

ЖОЖдогу лекция – окутуунун дидактикалык түрмөгүнүн башкы тогоосу. Лекцияда өз ара байланышкан максаттардын жыйындысы ишке ашырылат: студенттерге түптүү жана колдонмо билимдерди теориялык талдоосу менен өткөрүп берүү жүзөгө ашырылат, ар кыл сапаттарды, мамилелерди, көз караштарды, ынанымдарды, пикирлерди ж.б.у.с. ар тараптуу өнүктүрүү жана тарбиялоо улантылат. Окутуунун бул теориялык формасы материалдын мазмунун оозеки жана удаалаш баяндоонун негизги усулу болуп саналат. ЖОЖдогу лекция окуу китебин же башка адабияттык булактарды кайра айтып берүүгө такалбайт. Ал окутуучунун билимдердин белгилүү бир аймагындагы жеке илимий-педагогикалык чыгармачылыгын берет да, дайыма автордук мүнөз күтөт.

Лекциянын артыкчылыктары:

1) лектордун аудитория менен чыгармачыл баарлашуусу, тең жаратмандык, эмоциялык өз ара аракеттешүү;

2) билимдердин негиздерин алуунун үнөмдүү ыгы;

3) ой жүгүртүү ишмердүүлүгүн активдештирет.

Лекциялык сабактарды өткөрүүгө карата дидактикалык талаптар:

- илимийлүүлүк жана маалыматтуулук (заманбап илимий деңгээл);

- далилдүүлүк жана жүйөөлүүлүк (аргументтүүлүк), жетишерлик сандагы ачык-айкын, ынанымдуу мисалдар менен фактылардын,

негиздемелердин, документтердин жана илимий далилдердин барлыгы;

- материалды баяндоонун формасынын эмоциялуулугу;
- угуучулардын ой жүгүртүүсүн активдештирүү, анын ичинде ой жоруу үчүн суроолорду коюуну кошо;
- лекциянын темасы боюнча удаалаш баяндалуучу маселелерди ачуунун так түзүмү жана ырааты;
- лекциялык материалды усулдук иштетүү: башкы ойлорду бөлүү, тыянактарды баса көрсөтүү, угуучулардын көңүл буруусун активдештирүүнүн ыкмаларын колдонуу;
- ачык-айкын жана жеткиликтүү тил менен баяндоо, жаңы киргизилген терминдерди жана илимий категорияларды түшүндүрүү;
- мүмкүн болушунча, аудиовизуалдык дидактикалык материалдарды, окутуунун техникалык каражаттарын колдонуу.

Лекциянын планы, эреже катары, үч-төрт негизги суроолордон турат, алар экзамендик билеттерди түзүүгө кызмат кылат. Лекциянын темасын ачууда индукциялык усулду колдонууга болот: илимий тыянактарга алып баруучу мисалдар, фактылар. Дедукция усулу да активдүү колдонулат: кийин аларды конкреттүү мисалдарда колдонуу мүмкүнчүлүгүн көрсөтүү менен жалпы жоболорду түшүндүрүү.

Окутуучунун лекциясына кесиптештери катышканда жана талкуулаганда анын сапатын баалоо зарылдыгы келип чыгат. Сапатты баалоонун түйүндүү чен-өлчөмдөрүн атоого болот. Бул мазмуну, методикасы, студенттердин ишин жетектөө, лекциянын натыйжалуулугу. Алардын ар биринин маанисин ачалы.

Лекциянын мазмуну: илимийлүүлүк, илимдин азыркы абалына шайкештик, дүйнөкөрүмдүк кыры, усулдук маселелердин барлыгы, аларды туура чечмелөө. Лекциянын жүрүшүндө проблемалуу суроолорду жана карама-каршылыктарды алдыга коюу менен ой жүгүртүүнү активдештирүү. Маселенин тарыхын ачуу, ар кыл концепцияларды, практика менен байланышты көрсөтүү. Лекцияда окуу китебинде жок материал баяндалат, көбүрөөк оор маселелер, мурунку жана кийинки материал менен байланыш, предмет ичиндеги жана предмет аралык байланыштар түшүндүрүлөт.

Лекцияларды окуунун методикасы:

- лекциянын так түзүмү жана баяндоонун ырааты;
- пландын барлыгы жана аны ээрчүү;
- жеткиликтүүлүк жана жаңы терминдер менен түшүнүктөрдү түшүндүрүү;
- далилдүүлүк жана жүйөөлүүлүк (аргументтүүлүк);

- башкы ойлорду жана тыянактарды бөлүп көрсөтүү;
- бышыктоо ыкмаларын колдонуу (кайталоо, көңүл бурууну жана өздөштүрүүнү текшерүүгө суроолор, лекциянын жыйынтыктарын чыгаруу);
- көрсөтмө куралдарды, ОТКын колдонуу;
- таяныч материалдарды колдонуу (текст, конспект, өзүнчө жазмалар, таяныч материалдарсыз окуу).

Лектор ээ болууга тийиштүү көндүмдөр:

- предметти билүү, эмоциялуулук, дикция, оратордук чеберчилик, кеп маданияты, тышкы кебете, алака (контакт) түзүү билгичтиги;
- студенттердин ишин жетектөө. Студенттерди жазуу методикасына үйрөтүү (темп, кайталоо, тынымдар, графиктерди чийүү);
- көңүл бурууну колдоонун ыкмаларын колдонуу (риторикалык суроолор, тамашалар, оратордук ыкмалар);
- лекциянын натыйжалуулугу (маалыматтык баалуулук, тарбиялык аспект, дидактикалык максаттарга жетишүү).

Окуу процессиндеги орду менен ролуна жараша лекциялар төмөнкү типтерде болушат:

киришүү лекциясы – окуу дисциплинасына киришүү болуп саналат, анда курстун негизги милдеттери баяндалат, анын мазмуну кыскача мүнөздөлөт, берилген илимдин өнүгүүсүнүн азыркы абалы жана анын келечеги ачылат. Мындан тышкары студенттер предметти окуп-үйрөнүү боюнча сабактардын формалары жана текшерүүнүн формалары жөнүндө, өз алдынча иштин мүнөзү жөнүндө так элестетүү алууга тийиш;

тутумдуу курстун лекциясы – лекциялардын негизги тиби. Алар тематикалык мүнөз күтүшөт да, окуу предметинин мазмунун, анын адистерди даярдоодогу орду менен ролун удаалаш ачышат;

серептик лекция – адатта бүтүрүү курстарында мамлекеттик экзамендердин алдында, ошондой эле кийинки мезгилде илимде пайда болгон жаңы проблемаларды талдоо зарыл болгондо сырттан окуган студенттерге окулат;

багыттоочу лекция – эреже катары, сырттан окуу факультеттеринин студенттерине окулат. Алардын негизги арналышы студенттерди курстун милдеттери менен мазмунуна, материалдын көлөмүнө багыттоодо, аларга аны өз алдынча окуп-үйрөнүүгө жардам көрсөтүүдө турат;

жыйынтыктоочу лекция – бүткүл предметти окуп-үйрөнгөндөн кийин өткөрүлөт: алар мурда ээ болунган билимдерди тереңдеттишет жана жалпылашат, бүткүл окуу материалын ырааттуу тутумдаштырат, анын кесиптик багытталгандыгын ачышат.

Азыркы ЖОЖдо окутуучулар төмөнкү типтердеги лекцияларга активдүү кайрылышат: классикалык, проблемалуу, монографиялык, бинардуу, лекциялар-дискуссиялар, лекциялар-презентациялар (визуализация), мерчемделген каталары бар лекциялар.

Классикалык – лекция-диктант болуудан калды, анткени азыркы учурда ар бир студент окуу китеби жана башка окуу куралдары менен жабдылган.

Классикалык лекциянын түрүн өзгөртүүсүнө проблемалуу суроолорду колдонуу, аңгемени, дискуссиянын фрагменттерин, көрсөтмө жана аудиовизуалдык куралдарды киргизүү түрткү болот.

Проблемалуу – биринчи америкалык университеттерде пайда болгон. АКШнын профессорлору адатта проблемалуу лекцияны тема боюнча күн мурун даярдалган суроолордон башташат да, андан соң аны студенттердин жоопторуна таянып улантышат. Биздин ЖОЖдордо проблемалуу лекция бир аз башкача модификацияга ээ. Окутуучу проблемалуу суроолор түрмөгүн лекциянын канвасына киргизет. Эреже катары, бул татаал, тема үчүн түйүндүү суроолор. Студенттер ушул суроолор коюлганына жараша ой жүгүртүүгө жана жооп берүүгө чакырылат. Проблемалуу баяндоо методикасы студенттерди активдештирет, талдоочулук ой жүгүртүүнү өнүктүрүүгө түрткү берет, лекцияны жандантат.

Монографиялык – өткөрүү методикасы боюнча факт жүзүндө классикалык типтеги лекцияга дал келет. Анын максаты – белгилүү бир теманы фундаменталдуу мүнөздөгү бир монография боюнча ачуу, проблеманы белгилүү окумуштуунун, изилдөөчүнүн, жаңычыл педагогдун көзү менен көрүүнү көрсөтүү.

Лекция-дискуссия татаал, гипотезалык мүнөздөгү, көп маанилүү түшүндүрүүгө же чечүүгө ээ темалар боюнча жүргүзүлөт. Лектор студенттерге лекциянын башында мурда жарыяланган тема боюнча суроолорду берүүнү сунуштайт. Ал материалдын мазмунун кенен ачып, суроолорго жооп берет, бир эле учурда студенттерге жаңы суроолорду сунуштайт, ой жүгүртөт, муну менен аларды дискуссияга тартат. Окутуучу материалды кабыл алуу үчүн жагымдуу атмосфера түзүп, бирде дискуссиянын катышуучусунун, бирде лектордун ролунда чыгат.

Бинардык лекция – аны өткөрүүдө окутуучудан сырткары дагы эки-үч адис – сабактын темасы боюнча эксперттер катышат. Бул окутуучулар-кесиптештери, окумуштуулар, билим берүү кызматкерлери боло алышат. Алар түрдүү көз караштарга ээ болушканы маанилүү, ошондо проблемалуу кырдаал пайда болот, суроолор берилет, тараптардын турмдары баяндалат, диалог келип чыгат, ага студенттер да тартылат.

Талкууланып жаткан маселеге карата өз мамилесин түптөп жатып, тараптар дискуссиянын жана бирге издөөнүн маданиятын көрсөтүшкөнү, өз ара түшүнүүнү байкагышканы, өз ара аракеттешүүнү жүзөгө ашырышканы зарыл.

Мерчемделген каталары бар лекция студенттер теориялык жактан жетишерлик даярдыкка ээ болгон чоң курстарда колдонула алат. Анын максаты студенттерди активдештирүүдө, бүткүл лекция бою аларды чыңалууда кармоодо, көңүл буруусун, байкагычтыгын өнүктүрүүдө жатат. Окутуучу лекцияга даярданып жатып, анын текстине мазмундук же усулдук мүнөздөгү белгилүү бир сандагы каталарды камтыйт, аларды айкындоо оңой болбогудай кылып чүмбөттөйт. Студенттер маалыматты кунт коюп кабыл алып, каталарды байкашат. Лекциянын аягында каталарды аныктоо жана талдоо болуп өтөт, анын натыйжасында студенттер туура маалыматты өздөштүрүшөт. Бул типтеги лекциянын баалуулугу ал бир эле учурда түрткү берүүчү, текшерүүчү жана диагностикалык кызматтарды аткарганында турат.

Ошентип, лекциялардын жаңы типтери окутуучунун кыйла олуттуу даярдыгын, жогору усулдук маданиятын талап кылышат.

5. Семинардык жана лабораториялык сабактар: түрлөрү, түзүмү жана уюштуруу формалары

Семинардык сабактын максаты – студенттер окуп-үйрөнгөн адабияттарды жуурулуштуруу, аны лекциялардын материалы менен катнаштыруу, студенттердин билимдердин ар кыл булактарын талдоо жана сынчыл баалоо билгичтиктерин калыптандыруу, чыгармачылык жана изденүү-изилдөөчүлүк жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүү.

Семинардык сабактардын негизги кызматтары:

- студенттер окуунун мурунку этаптарында алышкан билимдерди тереңдетүү, конкреттештирүү жана тутумдаштыруу;
 - өз алдынча окуу-таанымдык жана илимий-изилдөө иш билгичтиктери менен жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүү;
 - талдоочулук ой жүгүртүүнү калыптандыруу, рефлексияны өнүктүрүү;
 - дискуссия жүргүзүү, үгүттөө, өз көз карашын коргоо билгичтиктерин сиңирүү, оозеки кебин өнүктүрүү;
 - окуу материалын өздөштүрүү даражасын жана мүнөзүн текшерүү.
- Семинардык сабактардын майнаптуулук чен-өлчөмдөрү:
- студенттердин активдүүлүк даражасы;
 - дискуссиялуулуктун деңгээли;
 - теманы талкуулоонун тереңдиги;
 - жамааттык түрдө аныкталган тыянактардын салмактуулугу;

- студенттердин жана окутуучунун өткөрүлгөн сабакка канааттангандыгы.

Азыркы ЖОЖдо семинардык сабактардын үч тиби көбүрөөк таралган:

1) окутуучу күн мурун сунуштаган план боюнча кенен-чонон дискуссия;

2) суроолору окутуучу жана студенттер менен чогуу сабактын өзүндө аныкталган алдын-ала аталган проблема боюнча дискуссия;

3) сабактын темасы боюнча рефераттарды талкуулоо жана коргоо.

Семинардык сабактын өнүмдүүлүгүнө аны өткөрүүнүн методикасы аныктоочу таасир көрсөтөт. Окутуучу сабактын темасы менен максатын эске алып активдүү усулдарды: дискуссияны, бригадалык усулду, «акыл чабуулун», «аквариумду», «лабиринтти», сократтык маекти ж.б.у.с. колдонгону манаилүү.

Жогорку мектепте төмөнкү семинарлар практикаланат:

1) просеминар;

2) таза семинар;

3) атайын семинар.

Просеминар биринчи курстарда өткөрүлөт. Анын максаты – студенттерди өз алдынча иштин бөтөнчөлүгү, адабияттар, баштапкы булактар, алар менен иштөөнүн методикасы менен тааныштыруу. Окутуучу студенттерде адабияттар менен иштөө, материалды чыгармачыл кайра иштетүү көндүмдөрүн өнүктүрүүгө, илимий проблемаларды чечүүдө компиляциядан жана компиляциялык мамиледен оолактатууга, алар семинарга туура эмес даярданганда өнүгөт, өзгөчө көңүл бурууга тийиш. Просеминардагы иштин экинчи этабы – белгилүү бир темаларда рефераттарды даярдоо, аларды жетекчинин корутундусун чыгарып, просеминардын катышуучулары менен окуу жана талкуулоо.

Таза семинар 2-4-курстарда дисциплинанын түйүндүү темаларын талкуулоо менен байланышкан, аларды өздөштүрүү болочоктогу адистин кесиптик даярдыгынын сапатын аныктайт. Семинарларда, эреже катары, түшүнүү жана өздөштүрүү үчүн көбүрөөк оор маселелер да талкууланат. Аларды талкуулоо ар бир студенттин активдүү катышуусун камсыздайт. Семинардык сабактын формалары өтө ар түрдүү (жогорудан караңыз), аларды окутуучу студенттик жамааттын өзгөчөлүктөрүнөн, дисциплинанын же курстун темасынын бөтөнчөлүгүнөн чыгып тандайт, бирок дайыма окутулуп жаткандар үчүн өнүктүрүүчү, активдүү мүнөзгө ээ болууга тийиш.

Атайын семинар – чоң курстардагы семинардык сабактын бир түрү катары студенттерде илимий-изилдөө ишинин билгичтиктери менен

көндүмдөрүн өнүктүрүүгө багыталган. Бул жерде, эреже катары, ири илимий проблемалар талкууланат, алардын алкактарында студенттер илимий билдирүүлөр жана баяндамалар менен чыгышып, илимий дискуссиянын жүрүшүндө өзүнүн көз карашын коргошот. Абройлуу адис жетектеген атайын семинар, илимий мектептин мүнөзүнө ээ болот, студенттерди жамааттык ой жүгүртүүгө жана чыгармачылыкка үйрөтөт.

Семинардык сабакты баалоонун чен-өлчөмдөрү:

- максатка багытталгандык (проблеманы коюу, теорияны практика менен, материалды келечектеги кесиптик ишмердүүлүктө колдонуу менен байланыштырууга умтулуу);

- мерчемдөө (профилдик дисциплиналар менен байланышкан башкы маселелерди бөлүп көрсөтүү, сунушталган адабияттарда жаңылыктардын барлыгы);

- семинарды уюштуруу (дискуссия жаратуу жана аны колдоо билгичтиги, бардык жоопторду жана чыгып сүйлөөлөрдү конструктивдүү талдоо, окуу убактысынын проблемаларды талкуулоо менен толтурулушу, окутуучунун өзүнүн жүрүм-туруму);

- семинарды өткөрүүнүн стили (жандуу, курч суроолорду коюу, пайда болгон дискуссия менен, же илең-салаң, ойлорду да, кызыгууну да ойготпогон);

- «окутуучу-студенттер» мамилелери (сыйлуу, чени менен талаптуу же көңүлкош, кайдыгер);

- тайпаны башкаруу (студенттер менен тез алакалашуу, тайпадагы ишеничтүү жүрүм-турум, студенттер менен эстүү жана адилеттүү өз ара аракеттешүү, же тескерисинче, жогору тон, иште лидерлерге таянуу, калган студенттерди пассивдүү бойдон калтыруу);

- окутуучунун эскертүүлөрү (квалификациялуу, жалпылоочу же эскертүүлөр жок);

- студенттер семинарларда жазуу жүргүзүшөт (үзгүлтүксүз, сейрек, жүргүзүшпөйт).

Лабораториялык иштин максаты – предметтин илимий-теориялык негиздерин тереңдетип окуп-үйрөнүү жана заманбап усулдарга, эсептөөчү техниканы, заманбап аппаратураны, аспаптарды колдонуу менен эксперимент жүргүзүү көндүмдөрүнө ээ кылуу.

Түрдүү предметтер боюнча лабораториялык иштердин тематикасы жүргүзүү усулдарында өзүнүн өзгөчөлүктөрүнө жана айырмаларына ээ болот. Тема курстун көбүрөөк маанилүү материалдарын камтууну эске алып тандалат. Ар бир тема үчүн тиешелүү усулдук көрсөтмөлөр иштелип чыгат, аларда төмөнкүлөр баяндалат:

1) максаттары жана милдеттери;

- 2) өткөрүүнү уюштуруу;
- 3) зарыл жабдуулар, аспаптар, окутуунун техникалык каражаттары;
- 4) коопсуздук техникасынын эрежелери;
- 5) отчеттордун сапатына талаптар жана коргоонун тартиби.

Лабораториялык-практикалык сабактар, эреже катары, тема боюнча лекцияларды угуудан кийин өткөрүлөт, анткени теориялык материал эксперименттерди жана тажрыйбаларды жүргүзүү үчүн негиз болуп кызмат кылат.

Лабораториялык-практикалык сабактардын төмөнкү түрлөрүн айырмалашат:

- *фронталдык*, мында тайпанын же тайпачанын студенттери бир эле ишти аткарышат;
- *түрмөктүк*, эгерде иштер лекциялык материалдын бөлүмдөрүнө ылайык график боюнча бир нече түрмөктөрдө аткарылса (лабораториялык иштер), сабактар тайпа менен өткөрүлөт. Бул форма минималдуу материалды сарптоолордо жакшы натыйжаларды берет;
- *жекече* – окутуучу тарабынан ишке так жетекчилик жана көзөмөл бар болгондо, коюлган милдетти студенттин өз алдынча аткаруусу.

Лабораториялык иштер процессинде студенттерде ар кыл көндүмдөр менен билгичтиктер иштелип чыгат: кыймылдык, сенсордук, жөнөкөй жана татаал.

5-лекция. Студенттердин өз алдынча жана илимий-изилдөө иши

Планы

1. Студенттердин өз алдынча иши, анын түрлөрү жана деңгээлдери.
2. Студенттердин өз алдынча ишин окуу-усулдук камсыздоо.
3. ЖОЖдо студенттердин илимий-изилдөө ишин (СИИИ) уюштуруунун формалары жана ыктары.
 - 3.1. Курстук жана дипломдук долбоорлоо студенттердин илимий-изилдөө ишинин түрү катары.
 - 3.2. ЖОЖдо студенттерди кесиптик даярдоо тутумундагы практикалардын негизги түрлөрү.

1. Студенттердин өз алдынча иши, анын түрлөрү жана деңгээлдери

Студенттердин өз алдынча иши (СӨИ) аудиториялык иш менен катар окуу процессинин бир формасын берет да, анын маанилүү бөлүгү

болуп саналат. Аны ийгиликтүү аткаруу үчүн окутуучу тарабынан мерчемдөө жана көзөмөлдөө, ошондой эле окуу жайдын профилдик кафедралары, окуу бөлүмү, усулдук кызматтары тарабынан окуу пландарында өз алдынча ишти мерчемдөө зарыл.

Өз алдынча иш – бул окутуучунун тапшырмасы жана усулдук жетекчиги боюнча, бирок анын түздөн-түз катышуусу жок аткарылуучу студенттердин мерчемделүүчү иши.

СӨИ ар бир дисциплинага ээ болууга гана эмес, окуу, илимий, кесиптик ишмердүүлүктө дегеле өз алдынча иштин көндүмдөрүн, өзүнө жоопкерчиликти алуу, проблеманы өз алдынча чечүү, конструктивдүү чечимдерди табуу, кризистик кырдаалдан чыгуу жөндөмдүүлүктөрүн калыптандыруу үчүн да багышталган.

Жаңы билим берүү парадигмасына ылайык адистешүүсүнөн жана ишинин мүнөзүнөн көз карандысыз ар кандай жаңы баштаган адис өзүнүн профилиндеги түптүү билимдерге, кесиптик билгичтиктерге жана көндүмдөргө, жаңы проблемаларды чечүү боюнча чыгармачыл жана изилдөө ишмердүүлүгүнүн тажрыйбасына, социалдык-баалоо ишмердүүлүгүнүн тажрыйбасына ээ болууга тийиш. Билим берүүнүн кийинки эки түзүүчүсү дал ушул студенттердин өз алдынча иши процессинде калыптанышат.

ЖОЖдо жекече өз алдынча иштин ар кыл түрлөрү – лекцияларга, семинарларга, лабораториялык иштерге, зачетторго, экзамендерге даярдануу, рефераттарды, курстук иштерди жана долбоорлорду аткаруу, ал эми жыйынтыктоочу этапта – дипломдук долбоорду аткаруу болот. Эгерде ал жуптук болсо же ага үч адам катышса, өз алдынча иш кыйла майнаптуу. Топтук иш өз ара көзөмөлдүн аркасында студенттердин мотивация факторун жана өз ара интеллектуалдык активдүүлүгүн күчөтөт, таанымдык ишмердүүлүгүнүн майнаптуулугун жогорулатат.

Өз алдынча иш студенттин ишмердүүлүгүндөгү кайра өндүрүүчү жана чыгармачылык процесстерди камтыйт. Ушуга жараша студенттердин өз алдынча ишмердүүлүгүнүн үч деңгээлин айырмалашат:

1) *репродуктивдүү* (машыгуучу) – өз алдынча иштер үлгү боюнча аткарылат: маселелерди чечүү, жадыбалдарды, схемаларды толтуруу ж.б.у.с. Студенттин таанымдык активдүүлүгү таануудан, аңдоодон, эске тутуудан көрүнөт. Мындай түрдөгү иштердин максаты – билимдерди бышыктоо, билгичтиктерди, көндүмдөрдү калыптандыруу;

2) *реконструкциялык* – мындай иштердин жүрүшүндө чечимдерди кайра куруу, план, тезистерди түзүү, аннотациялоо болуп өтөт. Ушул деңгээлде рефераттар аткарыла алат;

3) *чыгармачылык* (изденүүчүлүк) – проблемалуу кырдаалды талдоону, жаңы маалыматты алууну талап кылат. Студент чечимдин каражаттары менен усулдарын тандоону өз алдынча жүргүзүүгө тийиш (окуу-изилдөөчүлүк тапшырмалар, курстук жана дипломдук долбоорлор).

Студенттердин өз алдынча ишинин белгилери катары төмөнкүлөрдү бөлүп көрсөтүшөт:

- таанымдык же практикалык милдеттин, проблемалуу суроонун, аларды аткарууга өзгөчө убакыттын барлыгы;
- тигил же бул иш-аракетти туура жана эң мыкты аткаруу үчүн акыл-эстик чыңалуунун көрүнүүсү;
- коюлган милдеттерди чечүү процессинде студенттердин аң-сезимдүүлүгүнүн, өз алдынчалыгынын жана активдүүлүгүнүн көрүнүүсү;
- студенттин өз алдынча, таанымдык жана практикалык ишмердүүлүгүн башкарууну жана өзү башкарууну жүзөгө ашыруу.

СӨИ окуу процессинин бардык башка түрлөрүнүн милдеттерин аягына чыгарат да, лекцияларда, семинарларда, практикумдарда, лабораториялык сабактарда, кеңеш берүүлөрдө жүзөгө ашырыла алат. Бул учурда ал окутуунун усулу катары чыгат.

2. Студенттердин өз алдынча ишин окуу-усулдук камсыздоо

Студенттердин өз алдынча ишин уюштуруу – татаал жана көп өлчөмдүү процесс, ал өзүнө болочок адистин мотивациясын, кесиптик турмун калыптандырууну, өз алдынча ишти окуу дисциплиналарынын мазмунун өздөштүрүү процессине табигый камтууну, студенттердин өз алдынча ишин заманбап педагогикалык технологияларды колдонуу жана өз алдынча иштин натыйжаларын текшерүүнүн формаларын тандоону жуурулуштурууну ичине алат.

Студенттердин өз алдынча ишинин ийгилиги көп жагынан убакытты, күчтү жана каражаттарды минималдуу сарптоолордо максималдуу майнаптуулукту алуу үчүн аны уюштуруудан жана текшерүүдөн көз каранды болот.

Мында текшерүүнүн төмөнкү формалары колдонулат:

- 1) алдын ала – студенттердин билимдеринин деңгээлин аныктайт;
- 2) учурдагы – сабактарга жекече даярданууну тутумдуу текшерүү;
- 3) мезгил-мезгили менен – бардык дисциплиналар боюнча окутуунун жыйынтыктарын бир учурда;
- 4) жыйынтыктоочу – экзамен же зачет.

Текшерүүнүн формалары конкреттүү дисциплинадан жана окуу планынан көз каранды болот. Текшерүү оозеки, жазуу жүзүндө, графикалык, рефераттык, программаланган же тесттик болушу мүмкүн.

Өзүнүн арналышы боюнча:

- түзөтүүчү;
- констатациялоочу.

Текшерүүнүн өзгөчө түрү өзүн текшерүү – студенттин өзүнүн таанымдык-практикалык ишмердүүлүгүн аң-сезимдүү башкаруу болуп саналат.

Студенттердин өз алдынча ишин уюштуруу жана анын ийгиликтүү кызмат өтөөсү үчүн төмөнкүлөр зарыл:

- 1) аудиториялык иштин бардык формалары боюнча СӨИн уюштурууга карата комплекстүү мамиле;
- 2) СӨИнин бардык деңгээлдерин (типтерин) айкалыштыруу;
- 3) СӨИн аткаруунун сапатына көзөмөлдү камсыздоо;
- 4) текшерүүнүн формалары.

СӨИн уюштурууга карата талаптарды ишке ашыруу максатында кафедралардын жамааттары тарабынан төмөнкүлөр иштелип чыгат:

- 1) өз алдынча иш үчүн тапшырмалар;
- 2) рефераттар менен баяндамалардын темалары;
- 3) лабораториялык иштерди, машыгуучу көнүгүүлөрдү, үй тапшырмаларын ж.б.у.с. аткарууга карата нускамалар менен усулдук көрсөтмөлөр;
- 4) курстук иштердин, курстук жана дипломдук долбоорлордун темалары;
- 5) милдеттүү жана кошумча адабияттардын тизмелери;
- 6) СӨИн аткаруу боюнча окуу-усулдук материалдар;
- 7) студенттерге окуу дисциплиналарын өз алдынча өздөштүрүүгө жол берүүчү окуу-усулдук комплекстер (ОУК).

СӨИде практикалык жана лабораториялык сабактарды уюштуруунун салттуу, консервативдүү формаларынан качуу жана окутуунун активдүү, өнүктүрүүчү усулдарына өтүү керек.

Өз алдынча иш ишмердүүлүктүк мүнөз күтөт. Ушуга байланыштуу өз алдынча ишти ийгиликтүү аткарууну камсыздоочу шарттарды бөлүп көрсөтүүгө болот:

- окуу тапшырмасынын мотивдештирилгендиги (эмне үчүн, эмнеге түрткү берет);
- таанымдык милдеттерди так коюу;
- ишти аткаруунун алгоритми, студенттин аны аткаруунун ыктарын билүүсү;
- окутуучунун отчеттуулук формаларын, иштин көлөмүн, аны тапшыруу мөөнөттөрүн так аныктоосу;
- кеңеш берүүлөрдүн түрлөрүн аныктоо (аныктоочу, тематикалык, проблемалуу);

- баалоонун, отчеттуулуктун чен-өлчөмдөрү;
- текшерүүнүн түрлөрү жана формалары (практикум, текшерүү иш, тесттер, семинар ж.б.у.с.).

Студенттердин өз алдынча ишке даярлыгы билим берүү процессинин сапатынын башкы чен-өлчөмдөрүнүн бири болуп калууга тийиш: эгерде инсандын өзүн өнүктүрүүсү үчүн шарттар түзүлбөсө, эгерде окуп жаткан педагогикалык башкаруунун объектисинен субъектисине айланбаса, билим берүү ийгиликтүү деп эсептеле албайт.

Иштин өзүн уюштуруу окутуучунун кесипкөйлүгү менен ага даярдалгандыгынан жана студенттин окутуунун пассивдүү объектиси болбостон, окуу процессине активдүү катышууну каалоосунан түз көз карандылыкта турат.

3. ЖОЖдо студенттердин илимий-изилдөө ишин (СИИИ) уюштуруунун формалары менен ыктары

Студенттерди илимий-изилдөө ишмердүүлүгүнө даярдоо жогорку кесиптик билим берүүнүн адисинин моделинин милдеттүү курамдык бөлүгү болуп саналат.

Студенттердин илимий-изилдөө иши (СИИИ) тутуму студенттердин окуу планы боюнча жана андан сырткары окутуу процессинде илимий-изилдөө иштерин аткаруунун усулдарын, ыкмаларын жана көндүмдөрүн өздөштүрүүсүнө, илимий жана техникалык чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрүн, өз алдынчалыгын жана демилгесин өнүктүрүүгө багытталган иш-чаралардын жыйындысын берет.

СИИИнин негизги максаты жогорку билимдүү адистерди даярдоонун кесиптик-техникалык деңгээлин жогорулатуу үчүн окуу, илимий, тарбия процесстеринин биримдигин камсыздоочу студенттердин чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрүн калыптандыруу жана күчөтүү, жаштарды илимий, конструктордук, технологиялык, чыгармачылык жана киргизүүчүлүк ишмердүүлүккө тартуунун формаларын өнүктүрүү жана өркүндөтүү болуп саналат.

Илимий ишмердүүлүк менен иштеген студенттер, студенттик илимий коомго (СИК) биригишет. Бул ушул багытта студенттер менен иштөөнүн борбору жана уюштуруучусу. СИК илимий түзүлүштөрдүн ишине байкоо жана көзөмөл жүргүзөт, массалык илимий иш-чараларды – конференцияларды, семинарларды, олимпиадаларды, илимий мектептерди ж.б.у.с. даярдайт жана өткөрөт.

СИИИ студенттердин изилдөөчүлүк жана илимий жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүү үчүн көбүрөөк майнаптуу форма болуп саналат. Алар бош убактысында ыктыярдуу түрдө жаңы илимий эмгектерге сереп са-

лышат, жаңы илимий маалыматты талдашат, илимий билимдердин өздөрү тандашкан аймагында жүрүп жаткан өзгөрүүлөр менен жетишкендиктердин нугунда болууга умтулушат. СИИИнин бардык формаларына жетекчиликти ЖОЖдун окутуучулары жүзөгө ашырышат.

Алар илимий ийримдерди жана клубдарды түзүшөт, алардын проблематикасын аныкташат; конференцияларга, семинарларга, симпозиумдарга студенттик баяндамаларды тандашат жана рецензиялашат; секциялар менен дискуссияларды жетектешет; студенттерге илимий изилдөөнүн усулдарына ээ болууга, эксперимент жүргүзүүгө жардамдашат; студенттердин илимий эмгектеринин жыйнагын даярдашат.

Адатта студенттер 1-2-курстан баштап кафедралардын окутуучуларынын айланасына топтолушат да, өзүнүн жетекчисинин темасын изилдөөгө кошулушат. Илимий мектеп ушундайча түзүлөт, ага ар кыл курстардын студенттери, ошондой эле магистранттар менен аспиранттар катыша алышат.

Азыркы университетте СИИИнин ар кыл формалары кызмат өтөйт:

- илимий ийрим;
- илимий клуб;
- студенттик илимий лаборатория;
- илимий конференциялар, семинарлар, симпозиумдар;
- окуу дисциплиналары боюнча олимпиадалар;
- студенттик илимий иштердин конкурстары;
- жайкы илимий мектептер;
- студенттик конструктордук бюро;
- кафедранын же лабораториянын чарбалык келишимдик изилдөө темалары.

СИИИнин көбүрөөк таралган жана туруктуу формасы белгилүү бир предмет боюнча илимий ийрим болуп саналат. Ийримдер кафедранын чечими боюнча түзүлүшөт, аларды профессорлор же доценттер жетектешет. Ийримге анын проблематикасын түшүнүү жана өздөштүрүү шартында түрдүү курстардын студенттери кире алышат, бирок алар ар кыл татаалдыктагы тапшырмаларды аткарышат. Бирлери чыгармачыл педагогикалык эссе жазышат, башкалары илимий рефераттарды даярдашат, үчүнчүлөрү эксперименттик ишти жүзөгө ашырышат, төртүнчүлөрү илимий изилдөөлөрдүн жыйынтыктары жөнүндө баяндамаларды жасашат.

СИИИнин маанилүү формасы студенттик илимий-практикалык конференциялар болуп саналат. Изилдөөнүн темасы боюнча баяндама менен чыгып, студент өз ишинин жыйынтыктары, алынган натыйжалары жөнүндө маалымат берет. Бир эле учурда ал өз изилдөөсүнүн дең-

гээлин башка студенттердин илимий ишинин жүрүшү менен салыштырат. Илимий-практикалык конференция жыйынтыктоочу мүнөзгө ээ боло же кайсы бир жеке проблемага арнала алат. Ага катышуу студенттерге да, окутуучуларга да кызыктуу жана пайдалуу болгону маанилүү.

Илимий-изилдөө иштери төмөнкүлөр боюнча классификацияланат:

1) каржылоонун булактары боюнча:

- мамлекеттик бюджеттик;
- ишканалар жана уюмдар менен чарбалык келишимдик;

2) узактыгы боюнча:

- узак мөөнөттүү (2-3 жыл);
- кыска мөөнөттүү (1 жылга чейин);

3) изилдөөнүн колдонулган усулдары боюнча:

- теориялык;
- теориялык-эксперименттик;
- эксперименттик;

4) натыйжаларын колдонуу чөйрөсү боюнча:

- түптүү (фундаменталдуу);
- колдонмо (прикладдык);

5) изилдөөнүн стадиялары боюнча:

- изденүүчүлүк;
- илимий-изилдөөчүлүк;
- илимий-өндүрүштүк;

6) объекттин изилдөөчүлүк сапаттары тутуму боюнча:

- комплекстүү;
- дифференциялуу;

7) жүргүзүү орду боюнча:

- лаборатория;
- өндүрүш;

8) изилдөөлөрдүн маанилүүлүк даражасы боюнча:

- министрликтердин буюртмасы боюнча;
- ишканалардын, уюмдардын буюртмасы боюнча;
- институттун же кафедранын демилгеси боюнча.

Студенттердин илимий-изилдөө иши кафедрада окуудан сырткары убакытта аткарылат да, өзүнө төмөнкү этаптарды камтыйт:

- изилдөөнүн объектисин тандоо;
- жумушчу гипотезаны (божомолду) иштеп чыгуу;
- изилдөөлөрдү жүргүзүү методикасын аныктоо;
- материалдарды чогултууну уюштуруу;
- чогултулган материалдарды иштетүү жана талдоо;
- тыянактарды жана сунуштарды негиздөө;

- изилдөөнүн натыйжаларын тариздөө;
- изилдөөнүн натыйжаларын талкуулоо жана рецензиялоо;
- изилдөөнүн натыйжаларын практикага киргизүү;
- факт жүзүндөгү майнаптуулугун эсептөө.

3.1. Курстук жана дипломдук долбоорлоо студенттердин илимий-изилдөө ишинин түрү катары

Окуу планына ылайык студенттер курстук жана дипломдук иштерди, ал эми табияттаануу-математикалык факультеттерде жана техникалык ЖОЖдордо – курстук жана дипломдук долбоорлорду аткарышат. Курстук иштер адатта чоң курстарда жетектөөчү окуу дисциплиналары боюнча жазылат, дипломдук иштер – бүтүрүүчү курста кесиптик даярдоонун профилдик предмети (же 2-3 предметтер) боюнча аткарылат. Эгерде курстук иштер СИИИнин милдеттүү формасы болуп саналса, анда дипломдук иштер бир катар ЖОЖдордо адистиктин талаптарын эске алуу менен аткарылбастан, мамлекеттик экзамен менен алмашылышы да мүмкүн.

Студенттин окуу-изилдөө иши (СОИИ) өз алдынча теориялык же тажрыйбалык-эксперименттик изилдөө мүнөзүн күтөт, ал окутуучунун илимий жетекчинин жетекчилиги астында аткарылат. Курстук иш автор тарабынан тиешелүү кафедра аныктаган комиссиянын алдында корголот. Көбүнчө курстук иш катары аткарылган изилдөө, дипломдук ишке өсүп чыгат. Иштин темасын, анын аткаруучусун жана илимий жетекчисин бүтүрүүчү кафедра бекитет. Түзүмдүк жактан дипломдук иш киришүүдөн, баптардан, корутундудан, тыянактардан, колдонулган адабияттардын тизмесинен, тиркемелерден турат.

Аткарылган дипломдук иш рецензиялоодон өтөт да, кафедранын чечиминен кийин МАКга жөнөтүлөт, анда аныкталган мезгилде мамлекеттик экзамендердин учурунда ишти коргоо жүзөгө ашырылат.

3.2. ЖОЖдо студенттерди кесиптик даярдоо тутумундагы практикалардын негизги түрлөрү

Студенттердин кесиптик практикасы жогору квалификациялуу студенттерди даярдоонун эң маанилүү бөлүгү болуп саналат. Окуу процессинин элементи катары практика студенттер университетте алышкан теориялык билимдерди бышыктоо жана кеңейтүү, өндүрүштүн шарттарында адистиги боюнча иштөөнүн практикалык көндүмдөрүн калыптандыруу; алдыңкы технологиялар менен тааныштыруу максатында өткөрүлөт.

Кесиптик практиканын түрлөрү, мөөнөттөрү, мазмуну жогорку окуу жайлардын адистиктеринин жумушчу окуу пландары жана практика боюнча программалары менен аныкталат. Адистиктерге жараша кесиптик практикалардын тиешелүү түрлөрү өткөрүлөт. Окуп жаткандардын кесип-

тик практикасы ЖОЖдо окутуу процессинде алынган теориялык билимдерди бышыктоого, практикалык билгичтиктер менен көндүмдөрдү калыптандырууга, майнаптуу тажрыйбаны өздөштүрүүгө багытталган. Кесиптик практика процессинде окуп жаткандар кесиптик жана уюштуруучулук иштин тажрыйбасына ээ болуулары тийиш. Кесиптик практикадан сырткары ЖОЖдордо окуу жана диплом алдындагы практикалар уюштурулат.

Кенже курстарда, эреже катары, окуу практикасы: талаа, топографиялык, археологиялык, фольклордук ж.б.у.с. уюштурулат. Үчүнчү курстан баштап жана окуу түрмөгү аяктаганга чейин бүтүрүүчү кафедра адистерди даярдоо процессин толук ыкташтырат жана көзөмөлдөйт. Чоң курстардагы практиканын негизги максаты – бул адистиктин профилдик дисциплиналары боюнча курстук долбоорлор жана иштер үчүн материалдарды чогултуу жана аларды андан ары тиешелүү өндүрүшкө киргизүү менен чыныгы бүтүрүү иштерине чейин өнүктүрүү. Кесиптик практикалар боюнча отчеттордо өзгөчө көңүлдү конкреттүү экономикалык, техникалык, юридикалык, экологиялык жана башка милдеттерге бөлүү зарыл.

Бир катар адистиктер боюнча диплом алдындагы практика уюштурулат, анын мазмуну бүтүрүү ишинин темасы менен аныкталат. Диплом алдындагы практика мезгилинде окуп жаткан ишкананын, мекеменин, уюмдун, мектептин өндүрүштүк (кесиптик) ишмердүүлүгү жөнүндө фактылык материал чогултат да, аны бүтүрүү ишин иштеп чыгууда колдонот.

Бул практика негизги билим берүү программасынын бир бөлүгү катары окутуунун бүтүрүүчү этабы болуп саналат да, студент теориялык жана практикалык окутуу программаларын өздөштүргөндөн кийин жүргүзүлөт. Диплом алдындагы практиканын максаттары студенттердин болочок кесиби боюнча билимдери менен билгичтиктерин жалпылоо жана өркүндөтүү, болочок адистин конкреттүү өндүрүш шарттарында өз алдынча иштөө мүмкүнчүлүктөрүн текшерүү, бүтүрүү квалификациялык ишке материалдарды даярдоо болуп саналат.

Бүгүн дараметтүү иш берүүчүлөрдүн артыкчылыктан талаптарынын бири жумушчунун кесиптик компетенттүүлүгү болуп саналат. Өндүрүштүк практиканы өтүү студентке өз компетенттүүлүгүнүн деңгээлин баалоого жана андан ары окутуу процессинде аны түзөтүү зарылдыгын аныктоого жол берет.

Практикадан өтүү аркылуу окутууну студенттердин жана окутуучулардын төмөнкүлөргө багытталган көп кырдуу жана өз ара шартташкан ишмердүүлүгү катары кароо зарыл:

1) окутуучунун практиканын жекече программаларын, ал студент конкреттүү ишкананын шарттарында өз алдынча окуп-үйрөнүүгө жатуучу

негизги маселелердин тизмесин караштырат; жекече тапшырмаларды аткаруу мөөнөттөрүн, курстук жана дипломдук долбоорлорду даярдоо үчүн фактылык материалдарды топтоону кошо, иштеп чыгуусуна;

2) студенттин окуу процессинде жана практикадан өтүү мезгилинде алынган маалыматты кабыл алуусуна, андаштыруусуна, кайра иштетүүсүнө жана ээ болуусуна; университетте алынган билимдерди практикада апробациялоону каалоосуна;

3) студенттин окуу маалыматына ээ болуу, аны практикада колдонуу жана бышыктоо боюнча өз алдынча, сарамжалдуу жана натыйжалуу ишмердүүлүгүн окутуучунун уюштуруусуна.

Практика мезгилинде студенттердин ишмердүүлүгүн уюштуруу университеттин жана бүтүрүүчү кафедранын жетекчилиги бекиткен ченемдик жана окуу-усулдук документтерге негизделет. Аларга төмөнкүлөр киришет:

- ченемдик документтерге ылайык иштелип чыккан практика жөнүндө жобо;
- адистиктерге колдонмолуу практиканын түрлөрү боюнча атайын программалар;
- практиканы өткөрүү боюнча усулдук көрсөтмөлөр.

Ар бир студентти усулдук иштелмелер менен камсыздоо окутуучу практикадан өтүү процессин кыйыр башкарууну, студенттерди эмгек базарынын заманбап талаптарына шайкеш келүү үчүн билимдерди алуу жана алардын базасында практикалык көндүмдөрдү иштетүү боюнча өзү башкарылуучу жана өзү текшерилүүчү таанымдык ишмердүүлүккө тартууну жүзөгө ашырууга жол берет.

6-лекция. ЖОЖдогу билим берүү процессинин технологиялашуусу жана маалыматташуусу

Планы

1. Азыркы педагогикалык технологиялардын классификациясы жана алардын майнаптуулук чен-өлчөмдөрү.
2. Кесиптик компетенцияларды майнаптуу калыптандыруунун педагогикалык технологиялары.
3. Окуу процессиндеги маалыматтык-коммуникациялык технологиялар.

1. Азыркы педагогикалык технологиялардын классификациясы жана алардын майнаптуулук чен-өлчөмдөрү

Билим берүү технологиясы – окуучулардын жана окутуучунун конкреттүү натыйжага жетишүү максатында билим берүү процессин

долбоорлоо, мерчемдөө, уюштуруу, багыттоо, түзөтүү боюнча биргелешкен ишмердүүлүгүнүн процесстик тутуму.

Көбүрөөк таралган педагогикалык технологияларга төмөнкүлөр киришет:

- 1) азыркы салттуу окутуу;
- 2) педагогикалык процесстин инсанга багытталуусунун негизиндеги педагогикалык технологиялар;
- 3) окуучулардын ишмердүүлүгүн активдештирүүнүн жана интенсивдештирүүнүн негизиндеги педагогикалык технологиялар;
- 4) окуу процессин майнаптуу башкаруунун жана уюштуруунун негизиндеги педагогикалык технологиялар;
- 5) материалды дидактикалык өркүндөтүүнүн жана кайра куруунун негизиндеги окуу процессинин педагогикалык технологиялары;
- 6) жекече предметтик технологиялар;
- 7) альтернативалуу технологиялар;
- 8) табиятка шайкеш технологиялар;
- 9) өнүктүрүүчү окутуу технологиялары;
- 10) автордук мектептердин педагогикалык технологиялары.

Технологияны бир катар тутумдук белгилер аныкташат, алар «методика» жана «технология» түшүнүктөрүнүн чегин ажыратууга жол беришет.

Педагогикалык технологиянын негизги белгилери:

- концепциялуулук, б.а. педагогикалык технологияга билим берүүнүн максаттарына жетишүүнүн философиялык, психологиялык, дидактикалык жана социалдык-педагогикалык негиздемелерин камтыган белгилүү бир илимий концепцияга таянуу таандык болууга тийиш;

- тутумдуулук, б.а. педагогикалык технология тутумдун бардык белгилерине: процесстин ыраатына, бардык бөлүктөрүнүн өз ара байланышына, бүтүндүккө ээ болууга тийиш;

- башкарылуучулук диагностикалык максатты болжоону, окутуу процесстин мерчемдөөнү, долбоорлоону, этаптуу диагностиканы, натыйжаларды түзөтүү максатында каражаттар менен усулдарды вариациялоону болжолдойт;

- майнаптуулук, окутуунун белгилүү бир стандартына жетишүүнүн кепилденгендиги катары, натыйжалар, сарптоолор боюнча аныкталат;

- кайра өндүрүлүүчүлүк – педагогикалык технологияны башка бир типтүү билим берүү мекемелеринде колдонуу мүмкүнчүлүгү.

Педагогикалык технологиянын майнаптуулук чен-өлчөмдөрү:

- мазмунунда билим берүү, тарбиялоо жана өнүктүрүү милдеттерин чагылтуунун бүтүндүк деңгээли;

- мазмунунда илимдин жана техниканын өнүгүүсүнүн азыркы деңгээлин чагылтуусу;

- мазмунунун окуучулардын курактык жана психологиялык өзгөчөлүктөрүнө шайкештиги;

- окуу материалынын маалыматтуулук деңгээли;

- усулдардын окуу материалынын максаттарына жана мазмунуна адекваттуулук деңгээли;

- усулдарды колдонуунун көп түрдүүлүгү жана окутуунун ишке ашырылуучу ыкмаларынын вариативдүүлүгү;

- окутуунун көрсөтмөлүүгү жана жеткиликтүүлүгү принциптерин камсыздоо.

Азыркы шарттарда окутуу-тарбиялоо процессинде жогору натыйжаларды беришкен, сарптоолор боюнча оптималдуу жана колдонууда ыңгайлуу болушкан, колдо бар стандарттарга жетишүүнү кепилдешкен педагогикалык технологиялар баалуулукка ээ болушат.

2. Кесиптик компетенцияларды майнаптуу калыптандыруунун педагогикалык технологиялары

Салттуу окутуу ЖОЖдун жана мектептин башаттарында жатат, эң эски, мезгил сыноосунан өткөн усул болуп саналат. Эгерде мурда салттуу окутуунун максаты студенттерди бекем илимий билимдердин, билгичтиктердин жана көндүмдөрдүн тутуму менен куралдантууда жатса, мында таяныч эстутумга, бекем жаттоого жасалса, анда азыр окутуунун бул тибинин чек аралары кыйла кеңейген.

Бүгүн салттуу окутуунун мааниси эмнеде? Студенттерди түптүү тутумдаштырылган илимий билимдерге байытып, аларда зарыл билгичтиктер менен көндүмдөрдү калыптандырууга түрткү болуп, салттуу окутуу ырааттуу ой жүгүртүүнү, талдоочулук жөндөмдүүлүктөрдү, аракетчилдикти жана илимий кызыкчаалдыкты өнүктүрүүгө көмөктөшөт. Окуу процессине окутуучу проблемалуулуктун элементтерин, аудиовизуалдык каражаттарды, жаңы дидактикалык усулдарды киргизет, студенттердин таанымдык активдүүлүгүнө, алардын интеллектуалдык жана эмоциялык чөйрөсүнө таянат.

Проблемалуу окутуу студенттердин тааным процессине изденүүчүлүк-изилдөөчүлүк мүнөз киргизет, теориялык ой жүгүртүүнү өнүктүрөт, окуу предметтеринин мазмунуна жана адистердин болочок ишмердүүлүгүнүн кесиптик мотивациясына таанымдык кызыгууну калыптандырат.

Окутуу анда окуу материалын тандоодо жана баяндоодо тиешелүү усулдардын жардамы менен проблемалуулук принциби ишке ашырылганда проблемалуу болуп калат. Бул үчүн окуу материалын дидактика-

лык жактан иштетүү жана аны шартында карама-каршылыгы бар таанымдык милдеттин ырааттуу формасына ээ болгон жана ошол карама-каршылыкты объективдештирүүчү суроо менен аяктаган окуу проблемасы түрүндө берүү зарыл. Карама-каршылыкты байкоо проблемалуу кырдаалдын пайда болуусуна түрткү берет. Ал студенттер коюлган суроого жооп табышканда чечилет.

Студенттердин ой жүгүртүүсүн башкаруу үчүн окутуучу маалыматтык жана проблемалуу суроолордун тутумун күн мурун даярдайт, алар өзүнчөлүктүү «шаймандык үкөктү» түзүшөт. Коюлган максатка жараша окутуучу ушул «үкөктөн» зарыл суроолорду сууруп алат да, студенттер менен диалогдук баарлашууну уюштурат. Ал студенттерди өз алдынча тыянактарга алып баргыдай түрдө курулган болууга тийиш.

Мындай баарлашуу эки шартты аткарганда өнүмдүү боло алат:

1) маалыматтык суроолор максатка багыттала кезектешет, алар проблеманын маңызын түшүнүү үчүн студенттерде бар билимдерди жана аны чечүү боюнча акыл-эстик иштин башталышын жана окуу проблемасынын жашап турганын көрсөткөн проблемалуу суроолорду жана белгисиз жоопту издөө аймагын актуалдаштырат;

2) коюлган суроолорго жоопторду өз алдынча издөө, окуу проблемалары өзүнүн оорлугу боюнча студенттерге жеткиликтүү, алардын интеллектуалдык жана кесиптик өнүгүүсү үчүн маанилүү болгондо түрткүлөнөт.

Окуу материалынын мазмунун проблемалуу жайып-жазуу ар кыл көз караштардын кагылышы, аларды коргоо, пикирлердин тууралыгын же каталыгын далилдөө менен маанилүү өлчөмдө шартталган.

Проблемалуу окутуунун артыкчылыктарына карабай, ал окутуунун бардык милдеттерин чечүүгө жол бербейт, мындан тышкары, ал эмгекти талап кылат, убакыт боюнча үнөмсүз. Ушундан улам окутуунун проблемалуу тиби окуу дисциплинасын окуп-үйрөнүүнүн бүткүл мезгили ичинде дайыма колдонула албайт.

Программаланган окутуу 1950-жж. окутуунун өз алдынча тиби макамын алган. Окутуунун ушул тибинин алгачкы иштеп чыгуучулары америкалык педагогдор жана психологдор Б. Скиннер, Д. Эванс, С. Прессли ж.б. болушкан. Окутуунун бул тиби үчүн окутуучу программаны иштеп чыгуу зарыл, анда материал чакан дозаларда топтоштурулат (же дидактар айткандай, «кадамдар» менен берилет), түпкү натыйжа болжолдонот, ага жетишүүнүн каражаттары аныкталат. Студентке ар бир «кадам» боюнча тапшырма сунушталат. Эгерде ал туура аткарылса, машина муну белгилейт, эгерде ката кетирилсе, студент тү-

шүндүрмө алат да, туура жоопту алганга чейин ишти улантат. Бир тапшырманы аткаруудан кийин ал башкасын алат, б.а. андан ары жылып, жарыш түрдө жаңы материалды өздөштүрөт.

Программаны аткаруу процессинде кайтарым байланыш болот – таанымдык ишмердүүлүктүн жүрүшү жөнүндө маалыматты студент да, окутуучу да алат.

Ырааттуу-математикалык түзүмгө ээ болгон окуу материалы гана программалоого баш ийет. Окутуунун бул тиби ар кыл педагогикалык билгичтиктерди, ошондой эле техника менен иштөө көндүмдөрүн калыптандырууга көбүрөөк түрткү болот. Ал студенттердин өз алдынчалыгын жогорулатат, аларга жекече шарттамада, темпте окуу, өзүн текшерүүнү жүзөгө ашыруу мүмкүнчүлүгүн берет. Программаланган окутуу белгилүү бир артыкчылыктарга ээ болот, бирок ал универсалдуу болуп саналбайт да, окутуунун башка типтери менен айкалышууга тийиш.

Алгоритмдүү окутуу. Окутууну алгоритмдештирүү программа-лоого караганда азыраак таралган. Окутуунун бул тиби математикалык жана лингвистикалык дисциплиналарды окуп-үйрөнүүдө колдонулат, гуманитардык предметтер боюнча алгоритм сейрек пайдаланылат. Алгоритм – бул бир эле класска таандык болгон практикалык жана таанымдык милдеттерди аткаруунун катаал схемасы. Алгоритмде иш-аракеттердин же операциялардын удаалаштыгы жөнүндө так көрсөтмөлөр камтылат, б.а. өзүнчө эле бир модель түзүлөт, ал көнүгүүлөрдү аткаруунун, маселелерди чечүүнүн ылдамдыгын жогорулатат.

Математиканы, физиканы, электрондук эсептөөчү техниканы окуп-үйрөнүү көптөгөн алгоритмдерге таянуу менен коштолгон; географияда компасты колдонуунун алгоритми бар; сөздү морфологиялык талдоо же сүйлөмдү сөз түркүмдөрү боюнча грамматикалык талдоо – лингвистикалык алгоритмдердин эле өзү.

Окутуунун бул тибинин баалуулугу, ал, жогоруда белгиленгендей, окуу процессинин ылдамдыгын, өнүмдүүлүгүн жогорулатууга жөндөмдүү экенинде жатат, ошондой эле ырааттуу ой жүгүртүүнү өнүктүрүүгө көмөктөшөт.

Дифференцияланган окутуу. Окутуунун бул тибинин негизинде студенттердин жекече өзгөчөлүктөрүнө, мүмкүнчүлүктөрүнө жана жөндөмдүүлүктөрүнө таянуу жатат. Белгилүү болгондой, студенттер бири биринен билимдери менен билгичтиктеринин түрдүү деңгээли, окуу предметине жана болочок кесибине мамилеси, жөндөмдүүлүктөрү менен айырмаланышат. Фронталдуу окутууда бул айырмаларды эске алуу мүмкүн эмес, ал эми дифференциация мындай мүмкүнчүлүктөрдү ачат.

Дифференцияланган окутууга карата усулдук мамилелер окуу дисциплинасынын мазмунун эске алуу менен түзүлүшөт да, жекече методикаларда каралышат. Жалпы педагогикалык мамилелер тапшырмаларды алардын татаалдыгын эске алуу менен дифференциациялоого жана студенттердин өз алдынча ишинин үлүшүн көбөйтүүгө негизделишет. Биринчи багыт көнүгүүлөрдү, маселелерди, тажрыйбаларды, рефераттарды жана башка тапшырмаларды алар студенттердин түрдүү топтору тарабынан аткарылгандай жана мында алардын базалык билимдерге жана билгичтиктерге ээ болуусуна түрткү болгондой кылып тандоону болжойт.

Студенттердин өз алдынча таанымдык ишмердүүлүгүн кеңейтүүгө атайын курстар менен атайын семинарлар, курстук жана дипломдук иштер, педагогикалык жана өндүрүштүк практика, кафедранын изилдөөлөрүнө катышуу ж.б.у.с. түрткү болушат. Иштин бул өңдүү формалары таанымдык дарамети жогору студенттердин билимдер чөйрөсүн тереңдеттишет жана кеңейтишет.

Окутуунун дифференцияланган тиби кээ бир студенттерге окуу программасын ийгиликтүү аткаруу, башкаларына өзүнүн жекече сапаттарын, өз жөндөмдүүлүктөрүн толук өлчөмдө колдонуу мүмкүнчүлүгүн берет.

Модулдук окутуу. Модуль – окуу материалынын сөзсүз студенттердин билимдерин жана билгичтиктерин текшерүү менен коштолуучу ырааттуу аягына чыккан бөлүгү. Модулдарды түзүү үчүн негиз болуп, дисциплинанын жумушчу программасы кызмат кылат. Модулдардын саны предметтин өзүнүн өзгөчөлүктөрүнөн да, окутууну текшерүүнүн кааланган жыштыгынан да көз каранды. Модулдук окутуу текшерүүнүн рейтингдик тутуму менен ажырагыс байланышкан. Модуль канчалык ири же маанилүү болсо, ага упайлардын ошончолук чоң саны ыйгарылат. Модулдар боюнча текшерүү адатта семестрине үч-төрт жолу жүргүзүлөт, ага курс боюнча зачет же экзамен кирет.

Модуль таанымдык жана окуу-кесиптик бөлүктөрдү камтыйт. Биринчиси теориялык билимдерди, экинчиси ээ болунган билимдердин негизиндеги билгичтиктер менен көндүмдөрдү камтыйт. Модулдун теориялык жана практикалык бөлүктөрүнүн карым-катнашы оптималдуу болууга тийиш. Бул окутуучунун кесипкөйлүгүн жана жогору педагогикалык чеберчилигин талап кылат.

Окуу курсун модулдук чечмелөөнүн негизине тутумдуулук принциби салынган болууга тийиш, ал төмөнкүнү болжолдойт:

- мазмундун тутумдуулугун, б.а. зарыл жана жетишерлик билимди (тезаурус), ансыз жалпы дисциплина да, анын модулдарынын каалаганы да жашай албайт;

- модулдун таанымдык жана окуу-кесиптик бөлүктөрүнүн кезектешүүсүн, ал таанымдык-кесиптик билгичтиктер менен көндүмдөрдү калыптандыруу алгоритмин камсыздайт;
- текшерүүнүн тутумдуулугун, ал ар бир модулду ырааттуу аяктатат, окуп жаткандардын ээ болунган тутумдаштыруу көндүмдөрүн инженердик чечимдерди талдоо, тутумдаштыруу жана божомолдоо кесиптик билгичтиктерине өзгөртүү жөндөмдүүлүктөрүн калыптандырууга алып келет.

Дистанттык окутуу – бул жашоонун өзү кийирген окутуунун жаңы тиби. Дистанттык окутуу (ДО) деп өлкөдөгү жана чет өлкөдөгү калктын кеңири катмарына Интернеттин маалыматтык технологияларынын, мультимедиялык каражаттарынын, кейс-технологиялардын жардамы менен берилүүчү билим берүү кызмат көрсөтүүлөрүнүн комплекси түшүнүлөт. Ал сырттан окутууга чукул, бирок андан бир катар принциптүү учурлары менен айырмаланат. Баарыдан мурда ДО мезгилдик мөөнөттөргө ээ болбойт, анда курс, семестр, окуу жылы деген түшүнүктөр жок. Студент окуу планына ылайык окуу предметтеринин белгилүү бир санын тандайт, аларды ал өзү үчүн ыңгайлуу мөөнөттөрдө окуп-үйрөнүүнү каалайт, арыз жазат, ага тандалган предметтер боюнча компакт-диск же зарыл усулдук материалдардын топтомун: лекциялардын конспектисин, программаны, текшерүү иштерин аткарууга карата усулдук көрсөтмөлөрдү, тесттик тапшырмаларды ж.б.у.с. беришет. Факт жүзүндө студентке китепканаларда жана окуу залдарында отуруунун, конспектилерди жазуунун зарылдыгы жок. Ал үйдөгү компьютерден белгилүү бир шифр боюнча дистанттык окутуу борборунун ЖОЖдук маалыматтар базасына жетүү алат. Зарыл учурда ал тармак аркылуу окутуучуга суроолорду бере жана аларга жоопторду ала алат. Жасалган иш жөнүндө отчетту студент окутуучуга Интернет аркылуу салат. Ошентип, ДО негизинен, студенттердин өз алдынча окуусун болжойт. Окутуучу кеңешчи, насаатчы, текшерүүчү, экзаменатор болуп саналат.

Дистанттык билим берүү практикасында маалыматтык-коммуникациялык технологиялардын каражаттарын колдонууга негизделген үч негизги технологияны бөлүп көрсөтүүгө болот:

- кейс-технология, мында окуу-усулдук материалдар атайын топтомго (кейске) комплекттелет да, окуп жатканга өз алдынча окуп-үйрөнүү үчүн жөнөтүлөт (ушул максаттар үчүн түзүлгөн аймактык окуу борборлорунда атайын окутуучулар-тьюторлордон мезгил-мезгили менен кеңеш алуулар аркылуу);
- ТВ-технология, окутуучулар-тьюторлордон кеңеш алуулар менен телевизордук лекцияларды колдонууга негизделет;

- тармактык технология, окутулуп жаткандарды материал менен камсыздоо үчүн да, окутуучу менен окутулуп жаткандардын ортосундагы интерактивдүү өз ара аракеттешүү үчүн да Интернет тармагын колдонууга негизделет.

3. Окуу процессиндеги маалыматтык-коммуникациялык технологиялар

Компьютер, телекоммуникациялык жана тармактык каражаттар маалыматты өздөштүрүүнүн ыктарын маанилүү өзгөртүшөт, ар кыл иш-аракеттерди жуурулуштуруу үчүн жаңы мүмкүнчүлүктөрдү ачышат, муну менен коомдун азыркы өнүгүү мезгилинде социалдык маанилүү жана актуалдуу окутуунун максаттарына жетишүүгө түрткү болушат.

Окутуунун маалыматтык технологияларын (ОМТ) окутуучу ишмердүүлүктү ишке ашыруу үчүн колдонулуучу электрондук каражаттардын жана алардын кызмат өтөө ыктарынын жыйындысы катары аныкташат.

Маалыматтык-коммуникациялык технологиялар (МКТ) билим берүү процессинде окутуучуга кошумча дидактикалык мүмкүнчүлүктөрдү беришет:

1) колдонуучу менен МКТдын каражаттарынын ортосундагы токтоосуз кайтарым байланышты, бул компьютердик диалогду камсыздоого жол берет;

2) окуу маалыматын, б.а. объектилерди, процесстерди, көрүнүштөрдү компьютердик визуалдаштырууну;

3) окулуп-үйрөнүлүп жаткан объектилерди, алардын реалдуу да, виртуалдуу да болуп өтүүчү мамилелерин, көрүнүштөрүн, процесстерин компьютердик моделдөөнү;

4) эсептөөчү, маалыматтык-изденүүчү ишмердүүлүктүн процесстерин автоматташтырууну;

5) окуу экспериментинин натыйжаларын иштетүүнү;

6) окуу ишмердүүлүгүн башкарууну уюштуруу процесстерин жана окуу материалын өздөштүрүүнүн натыйжаларын текшерүүнү автоматташтырууну;

7) билим берүү мекемелериндеги жана билим берүү тутумундагы маалыматтык ишмердүүлүк жана маалыматтык өз ара аракеттешүү процессин автоматташтырууну;

8) бирдиктүү билим берүү чөйрөсүн түзүүнү.

Окутуунун электрондук каражаттары (ОЭК) билим берүү процессинде бир катар түйүндүү аспектилерге ээ болушат:

- *мотивациялык* – окуучулардын жекече билим алуу мүмкүнчүлүктөрүн жана суроо-талаптарын максималдуу эске алуу, даярдоонун

мазмунун, формаларын, темпин жана деңгээлин кеңири тандоо үчүн шарттарды түзүү;

- *мазмундук* – салттуу окуу китебин ал ишке ашыра албаган элементтер менен толуктоо;

- *окуу-усулдук* – окуу процессин окуу-усулдук коштоону камсыздоо. ОЭК сабакка даярданууда, сабакта, өз алдынча ишти уюштуруу үчүн колдонула алат;

- *уюштуруучулук* – окутуунун класстык-сабактык, долбоорлук-топтук, жекече моделдеринде, класстан сырткаркы иште колдонуу;

- *текшерүүчү-баалоочулук* – ОЭКнын жардамы менен текшерүүнүн ар кыл түрлөрүн жүзөгө ашыруу.

ЖОЖдордо окутуунун компьютердик каражаттарын кеңири колдонууга байланыштуу аларды классификациялоого карата мамилелер белгилүү кызыгуу туудурат. Аталган каражаттарды белгилүү бир топторго бөлүүгө жол берүүчү негизги классификациялык белги катары, алар ошол үчүн иштелип чыгуучу дидактикалык милдеттерди колдонуу сунушталат. Сунушталган классификациялык белгиге ылайык окутуунун компьютердик каражаттарынын төрт негизги тобун бөлүп көрсөтүшөт.

Биринчи – окуп жаткандардын багытталуучу ишмердүүлүгүн түзүү үчүн иштелип чыккан каражаттар: компьютердик (электрондук) жана компьютерлешкен окуу китептери жана окуу куралдары; окуп жаткандарга лекцияларды окуу жана семинардык сабактарды өткөрүү процессинде окуу маалыматын окулуп-үйрөнүлүп жаткан объектилердин жана көрүнүштөрдүн дисплейде же компьютердик проекциялык орнотмолордун жардамы менен атайын экранда кайра өндүрүлүүчү графикалык жана динамикалык моделдери түрүндө берүүгө, аларды схемалар, графиктер жана жадыбалдар менен иллюстрациялоого негизделген каражаттар, ошондой эле окуп жаткандарда алардын андан аркы кесиптик ишмердүүлүгү жөнүндө жалпы элестетүүлөрдү түзүүгө жол берүүчү башка каражаттар.

Экинчи – окуп жаткандардын белгилүү бир предметтик аймакта билимдерге ээ болуусуна багытталган каражаттар: автоматташтырылган жана эксперттик окутуучу тутумдар (АОТ жана ЭОТ), билимдерди текшерүүнүн автоматташтырылган тутумдары (БТАТ), компьютердик маселелер жыйнактары (КМЖ), компьютердик лабораториялык практикумдар (КЛП) жана компьютердик окутуучу программалар (КОП). Аталган каражаттар студенттерди автоматташтырылган окутуу, билимдерин комплекстүү баалоо жана таанымдык ишмердүүлүктү башкаруу үчүн кызмат кылышат.

Үчүнчү – окуп жаткандарда окуу процессинде зарыл кесиптик көндүмдөр менен билгичтиктерди калыптандыруу үчүн колдонулуучу

компьютердик каражаттар. Аларга курстук жана дипломдук долбоорлоо, ошондой эле техникалык объектилерди долбоорлоо боюнча тапшырмаларды аткаруу процессинде зарыл кесиптик билгичтиктер менен көндүмдөрдү калыптандырууну камсыздоочу автоматташтырылган долбоорлоо тутумдары (АДТ) киришет. Окуу процессинде иштелип чыгуучу жана колдонулуучу илимий изилдөөлөрдүн автоматташтырылган тутумдары (ИИАТ), изилдөөчүлүк мүнөздөгү милдеттерди чечүү көндүмдөрүн калыптандырууга түрткү болушат. Компьютердик функционалдуу жана комплекстүү тренажерлор (КФТ жана ККТ) болочок адистерде алардын кесиптик ишмердүүлүгү менен аныкталуучу сапаттарды калыптандырууга жол беришет. Компьютердик ишкер жана кырдаалдык оюндар (КИО жана ККО) конкреттүү кесиптик ишмердүүлүк үчүн типтүү тигил же бул практикалык кырдаалдарды имитациялашат.

Төртүнчү – аларды колдонуу бир нече дидактикалык милдеттерди бир учурда чечүү үчүн мүмкүн болгон каражаттар. Бул даяр кесиптик жана окуу маалыматтар базалары менен иштөө мүмкүнчүлүгүн камсыздоочу автоматташтырылган китепканалык тутумдар (АКТ), автоматташтырылган маалыматтамалык тутумдар (АМТ), маалыматтык-издөөчү тутумдар (МИТ), маалыматтык-эсептөөчү тутумдар (МЭТ), маалыматтар банктары (МБ) жана билимдер базалары (ББ), маалыматтар базаларын башкаруунун универсалдуу тутумдары (МББУТ); колдонмо окуу милдеттеринин чоң бөлүгүн чечүүгө жол берүүчү электрондук жадыбалдар (ЭЖ), математикалык топтомдор (МТ) жана мультимедиа каражаттары (ММК).

Окутуунун компьютердик каражаттарын жогоруда көрсөтүлгөн топторго бөлүү белгилүү өлчөмдө шарттуу болуп саналат, анткени алардын ар бири башка, анын ичинде жекече дидактикалык милдеттерди чечүүгө кайра багытталган боло алат. Кийинки мезгилде дидактикалык окутуучу комплекстер өзгөчө актуалдуулукка ээ болуп жатат.

7-лекция. Жогорку билим берүүдөгү жана ЖОЖдун окутуучусунун педагогикалык ишмердүүлүгүндөгү инновациялар

Планы

1. Жогорку билим берүүдөгү инновациялык процесстердин негизги милдеттери.
2. Алдыңкы педагогикалык тажрыйбаны жалпылоонун жана киргизүүнүн методикасы, этаптары.
3. Окутуучунун инновациялык ишмердүүлүгү.

1. Жогорку билим берүүдөгү инновациялык процесстердин негизги милдеттери

Учурдагы билим берүүнүн эң маанилүү максаты жаш адамдарда азыркы процесстердин маңызын адекваттуу чагылтууга жөндөмдүү принциптүү жаңы дүйнө түшүнүүнү калыптандыруу болуп саналат. Инновациялык билим берүү программаларын ишке ашыруу, жок дегенде, үч башкы принципке негизделет:

- 1) антропоцентризм;
- 2) өзү башкаруу;
- 3) кесипкөйлүк.

Азыркы этапта билим берүү жаратылыш жөнүндө илимдердин адам жөнүндө илимдерге зыян келтирип бир жактуу өнүгүүсү менен, адептик-эстетикалык өнүгүүгө зыян келтирген гипертрофияланган сарамжалдуулук менен байланышкан техникалык цивилизациянын карама-каршылыктарын мүмкүн болушунча жумшартууга тийиш. Ал «Өзүңдү тааны» деген сократтык ураанды ишке ашырууга көмөктөшүүсү кажет.

Кыргыз Республикасынын жогорку мектебиндеги инновациялык билим берүүнүн негизги милдеттери төмөнкүлөр болуп саналат:

- 1) жогорку мектепте окутуунун майнаптуулугун жогорулатуу;
- 2) окутуунун жаңы прогрессивдүү усулдарын жана формаларын колдонууну камсыздоо;
- 3) окутулуп жаткандардын инсанын өнүктүрүү, аларды өзүнүн окуу эмгегин уюштуруунун майнаптуу усулдары жана формалары менен жабдуу максатында салттуу окутуудан окутуунун инновациялык технологияларына өтүү;
- 4) глобалдык маалыматтык мейкиндикте ата мекендик жогорку билим берүүнүн атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн камсыздоо;
- 5) жогорку билим берүү тутумунун жогорку билимдүү адистерди даярдоонун алмашып жаткан талаптарына ылайык ийкемдигин камсыздоо; окуу процессинин мазмунун, формаларын жана усулдарын өз убагында өзгөртүүгө жөндөмдүүлүк.

2. Алдыңкы педагогикалык тажрыйбаны жалпылоонун жана киргизүүнүн методикасы, этаптары

Педагогикалык тажрыйба практиканын натыйжасы катары акыйкаттыктын чен-өлчөмү болуп саналат: ал тигил же бул жаңы киргизүүлөрдү же тастыктайт, же четке кагат. Бул тажрыйба – педагогдордун чыгармачыл изденүүлөрүнүн натыйжасы, анда чыгармачылык, жаңычылдык жана ошол эле учурда салттуу башталмалар биримдикке жуурулушат.

Алдыңкы педагогикалык тажрыйбанын белгилери төмөнкүлөр болуп саналат:

1) окутуу-тарбиялоо процессинин натыйжаларынын жогору сандык жана башкысы сапаттык көрсөткүчтөрү;

2) педагогикалык тажрыйбанын оптималдуулугу (педагогдордун жана окуучулардын күчү менен убактысын эң аз, үнөмдүү сарптоодо окуу-тарбия ишинде эң мыкты натыйжаларга жетишүү);

3) тажрыйбанын туруктуулугу, анын узак кызмат өтөөсү. Керек десе педагогдун окуу-тарбия ишиндеги кыска мөөнөткө созулган жана кийин кайталанбаган чоң ийгиликтерин, алдыңкы тажрыйбага киргизүү кыйын;

4) бир педагогдун тажрыйбасын башкалардын кайталоо жана чыгармачыл колдонуу, ошол тажрыйбаны массалыкка чейин кеңейтүү мүмкүнчүлүгү;

5) тажрыйбанын келечектүүлүгү. Алдыңкы тажрыйба дайыма келечекке ээ болот, анын өнүгүү перспективасы барлыгы ачык-айкын;

6) тажрыйбанын илимий негизделгендиги. Алдыңкы тажрыйба педагогдун чыгармачыл изденүүлөрүнүн натыйжасы же анын сыноолор менен каталар процессиндеги табылгасы боло алат, бирок кандай болсо да мындай тажрыйба илимий негизге ээ болот.

Педагогикалык тажрыйбаны окуп-үйрөнүүнүн жана жалпылоонун негизги формалары төмөнкүлөр болуп саналат:

- окуу-тарбия ишинин ар кыл темалары жана маселелери боюнча ачык сабактар;
- педагогиканын проблемалары боюнча педагогикалык кеңештер, өндүрүштүк чогулуштар, кеңешмелер;
- илимий-усулдук жана илимий-практикалык конференциялар;
- педагогикалык көргөзмөлөр;
- педагогикалык окуулар;
- окуу-тарбия ишинин актуалдуу проблемалары боюнча диспуттар жана дискуссиялар;
- педагогикалык экскурсиялар;
- педагогиканын проблемалары боюнча семинардык сабактар;
- педагогикалык тажрыйбаны иликтөө жана жалпылоо методикасын иштеп чыгуу боюнча практикумдар;
- педагогикалык кеңеш берүүлөр.

Педагогикалык тажрыйбаны иликтөөнүн жана жалпылоонун негизги этаптары:

1) *өзү билим алуу* – бир жагынан, иштин түзүлгөн формалары менен усулдарынын жана экинчи жагынан, анын майнаптуулугун жогорулатуу зарылдыгынын ортосундагы карама-каршылыкты байкоо болуп өтөт;

2) *изденүүчүлүк иш*, анын жүрүшүндө окуу-тарбия ишинде белгилүү бир жетишкендиктерге ээ болушкан айрым педагогдордун же бүтүндөй бир жамааттардын ишиндеги табылгалар, жаңылыктар айкындатат. Тажрыйбаны иликтөөнүн жана жалпылоонун, изилдөөнүн объектиси аныкталат;

3) *тажрыйбаны иликтөөнүн жана жалпылоонун кеңири программасы* – темасы жана максаты биротоло аныкталат, иликтөөнүн жана жалпылоонун объектиси менен предмети такталат;

4) алдыңкы педагогикалык тажрыйбадагы аны кыйла массалуу жана майнаптуу колдонуу мүмкүнчүлүктөрү максатында *түзөтүү, тактоо жана өзгөртүү*;

5) алдыңкы педагогикалык тажрыйбаны *жайылтуу жана массалык колдонуу*.

3. Окутуучунун инновациялык ишмердүүлүгү

Инновациялык педагогикалык ишмердүүлүк окуу жайлардын бардык типтеринде жүзөгө ашырыла алат. Мындай ишмердүүлүктүн жетектөөчү формасы тажрыйбалык-эксперименттик иш болуп чыгат. Инновациялык педагогикалык ишмердүүлүктүн маанилүү өзгөчөлүгү, ал инсандык мамилеге негизделгени жана өз максаты катары инсанды жекече өнүктүрүү программасын иштеп чыгууга негизделгени экенин унутуу жарабайт. Мында максаттарды аныктоо тарбиялануучунун инсандык өнүгүүсүн диагностикалоого таянуу менен жүзөгө ашырылат.

Инновациялык педагогикалык ишмердүүлүктүн башка бир өзгөчөлүгү, жеке педагогдордун да, бүткүл педагогикалык жамааттын да баалуулуктук багыт алууларын билдирүүчү үстөмдүк кылуучу башталма бар болгондо, баары бир ички мотивдер (процесске жана натыйжага багыт алуу) кыйла маанилүү болуп саналган жагдай болот.

Инновациялык педагогикалык ишмердүүлүктү жогоруда белгиленген турумдардан кароо педагогдун ишмердүүлүктүн ушул түрүнө даярдыгы жөнүндө маселеге кайрылууну талап кылат. Мындай түрдөгү ишмердүүлүккө даярдык төмөнкү белгилер менен мүнөздөлөт:

- чыгармачылыкка болгон керектөө, өзүнүн кесиптик жүрүм-турумунун варианттарын аң-сезимдүү тандоо;
- өзүн өнүктүрүүнүн адекваттуу каражаттары менен усулдарын тандоого жөндөмдүүлүк жана даярдык; кызматташтык шарттарында өнүмдүү ишмердүүлүктү уюштуруу;
- инновациялык ишмердүүлүктүн зарылдыгын аңдаштыруу;
- чыгармачылыкка даярдык;
- киргизүүгө кабыл алынган жаңылык оң натыйжа алып келерине ишенгендик;

- жеке максаттарынын инновациялык ишмердүүлүк менен макулдашылгандыгы;
- чыгармачылык жолсуздуктарды жеңүүгө даярдык;
- технологиялык даярдык;
- өзүнүн мурдагы тажрыйбасын инновациялык ишмердүүлүктүн жарыгында оң баалоо;
- кесиптик рефлексияга жөндөмдүүлүк.

8-лекция. Тарбиялоо процессинин маңызы. ЖОЖдогу тарбиялоо тутуму

Планы

1. ЖОЖдогу тарбиялоо процессинин максаттары, милдеттери, маңыздык мүнөздөмөлөрү жана өзгөчөлүктөрү.
2. Студенттердин аудиториялык жана аудиториядан сырткаркы ишмердүүлүгү шарттарындагы тарбиялоонун мазмунунун бөтөнчөлүгү.
3. Студент жаштарды тарбиялоонун мыйзам ченемдүүлүктөрү жана принциптери, каражаттары жана усулдары, формалары.
4. ЖОЖдогу тарбиялоо тутуму.

1. ЖОЖдогу тарбиялоо процессинин максаттары, милдеттери, маңыздык мүнөздөмөлөрү жана өзгөчөлүктөрү

Тарбиялоо – бул педагогдун окутулуп жаткандар менен максатка багытталган, атайын уюштурулган өз ара аракеттешүү, аларда саясий, адептик, эстетикалык, денелик сапаттарды калыптандыруу, алардын жөндөмдүүлүктөрүн жана руханий күчтөрүн өнүктүрүү, курчап турган дүйнө жана адамдар менен мамилелерин калыптандыруу максатындагы педагогикалык процесси.

Тарбиялоо – ушул процесстин субъектилеринин ишмердүүлүгү, алардын активдүүлүгү менен байланышкан татаал педагогикалык процесс. Ал инсандын интеллектуалдык, эмоциялык, денелик чөйрөлөрдөгү өзгөрүүлөрдү, анын баюусун жана өркүндөөсүн болжойт.

Адистин инсанын калыптандырууну, аны өнүктүрүүнү жана тарбиялоону шарттуу түрдө үч этапка бөлүүгө болот:

- 1) ЖОЖго чейинки;
- 2) ЖОЖдо окуу мезгили;
- 3) ЖОЖдон кийинки.

Ушул этаптардын ар бири өзүнүн өзгөчөлүктөрүнө жана узактыгына ээ болот. Биринчи этапта чечүүчү ролго үй-бүлө жана тарбиялоонун уюмдашкан формалары ээ болот, аларды адистер, кесипкөй педагогдор камсыздашат. Экинчи этапта – үй-бүлөнүн таасири бир аз алсырайт, уюмдашкан тарбия анча кеңири эмес, бирок кыйла интенсивдүү болуп калат, өзүн тарбиялоонун ролу күчөйт, студенттик жамааттын инсанга таасири жогорулайт, тарбиялоо кесиптик багытталгандыктын белгилерине ээ болот.

Тарбиялоонун башкы максаты – социалдык, руханий жана моралдык жетилген чыгармачыл инсанды, өз жашоо ишмердүүлүгүнүн субъектисин калыптандыруу. ЖОЖдогу тарбиялоонун негизги максаттары төмөнкүдө жатат:

- 1) болочок адиске анын практикалык ишке кесиптик жарамдуулугун аныктоочу сапаттарды сиңирүүнү камсыздоо;
- 2) студенттерде ар кыл шыктардын жана жөндөмдүүлүктөрдүн өнүгүүсүн камсыздоо;
- 3) студенттерде активдүү окуу-таанымдык ишмердүүлүккө жана ага мотивацияга түрткү болуучу сапаттарды өнүктүрүүнү камсыздоо.

Тарбиялоонун милдеттери төмөнкүлөр болуп саналат:

- инсанды моралдык өнүктүрүү;
- жарандуулукту жана мекенчилдикти калыптандыруу;
- өзүн андоону өнүктүрүү;
- эмгек жана жашоо көндүмдөрүн калыптандыруу;
- жоопкерчиликтүү жүрүм-турумду калыптандыруу;
- сергек жашоо мүнөзүн калыптандыруу;
- инсандын эмоциялык чөйрөсүн өнүктүрүү;
- сулуулук сезимин өнүктүрүү;
- экологиялык жоопкерчиликти өнүктүрүү.

ЖОЖдогу тарбиялоо процесси ЖОЖдун бардык бөлүмдөрү тарабынан ишке ашырылуучу татаал көп деңгээлдүү тутумду берет. Мындай тутумдун борбордук тогоолорунун бири ошол процессти аудиторияда жана аудиториядан сырткаркы убакытта жүзөгө ашыруучу окутуучу-педагог болуп саналат.

Тарбиялык иштин программасын кандай методологиялык идеяларда куруу максатка ылайыктуу?

Аны иштеп жатып, конкреттүү окуу жамаатынын, тайпанын, курстун, факультеттин бөтөнчөлүгүнөн чыгуу, конкреттүү максаттар менен милдеттерге таянуу зарыл. Бирок аларга багыт алуу тарбиялоо процессинин өнүмдүүлүгүн жогорулатууга түрткү болуучу жалпы концепциялык жоболор да бар. Алардын көбүрөөк маанилүүлөрүн карайлы.

1) Аудиториядан сырткаркы тарбиялык иш окуу процесси менен байланышкан өз алдынча категория катары кабыл алынууга тийиш. Тарбиялоо жана окутуу жалпы максатка ээ болот – болочок адистин инсанын калыптандыруу. Бирок тарбиялоо окуу процессин улантпайт, аны кошумча сабактарга такоого болбойт.

2) Өз алдынча категория катары кабыл алынуучу окуу жайдагы тарбиялык иш, өзүмдүк максатты – болочок адистин жекечилигине таянуу менен анын инсанын ар тараптуу өнүктүрүүнү жетекчиликке алат. Жарым-жартылай бул максат окутуу процессинде да ишке ашырылат, бирок жарым-жартылай гана, анткени окутуу өз максатына ээ болгондуктан, ал окуу пландарынын жана программаларынын алкактары, аны уюштуруунун бөтөнчөлүгү менен чектелген. Ал эми аудиториядан сырткаркы иш бул максатты жүзөгө ашыруу үчүн бардык мүмкүнчүлүктөргө ээ болот.

3) Тарбиялоонун өнүмдүүлүгү ошол процессте тутумдун барлыгынан же жоктугунан пропорциялуу көз карандылыкта турат. Кээ бир окутуучулар окуу жайдагы тарбиялоо тутуму төмөнкү компоненттерди камтыйт деп эсептешет: окуу процессин, аудиториядан сырткаркы тарбиялык ишти, коомдук уюмдар менен бирикмелердин кызыкчылыктар боюнча ишмердүүлүгүн, окуу жайдын микроклиматын.

Бирок окуу турмушунун чындыгы ушул түрдүү пландагы компоненттер көбүнчө тутумдашпаганын, эпизоддук түрдө колдонулганын көрсөтөт. Изилдөөлөр окуу жайда бар бардык каражаттарды тутумдаштырууда тарбиялоо процессинин майнаптуулугу жогоруларын далилдешет.

4) Тарбиялоонун көптөгөн концепцияларынын авторлору, өзгөчө мурдагы жылдардагы, педагогго факт жүзүндө бардык процесстик кызматтарды: мерчемдөөнү, даярдоону, уюштурууну, жетектөөнү, диагностиканы, талдоону ыйгарып, аны ушул процесстин жетектөөчү фигурасы деп эсептешет. Педагогдун жана максатка багытталган уюштурулган педагогикалык ишмердүүлүктүн ролун кемитпей туруп, бул процеске окуп жаткандын өзүн, анын өзүмдүк күчтөрүн, активдүүлүгүн кыйла негиздүү кошуу зарыл, анан калса бул кошууну тарбиялоону уюштуруунун бардык этаптарында, мерчемдөөдөн баштап жүзөгө ашыруу керек.

5) Тарбиялоо тутуму дайыма автордук мүнөздөгү белгилерге ээ болот. Өзүнчөлүгүнө жана өзгөчө курумуна карабай, тигил же бул педагогикалык элементтер (усулдар, каражаттар, формалар) окуу жайлардын башка тарбиялоо тутумдарында, балким, башка кызматтарды аткарып, кайталана, катыша алат.

6) Окуу жайдын шарттарында тарбиялоо өзүнүн дараметтүү мүмкүнчүлүктөрүн толук ачпайт, ушундан улам ал коюлган максаттарга жетишүү үчүн толук өлчөмдө колдонулбайт. Бул көрүнүштүн себеби бир

жагынан тарбиялоону бир жактуу, тар кызматтык түшүнүүдө жатат. Эгерде анын маңызын объективдүү талдаса жана аңдаса, мүмкүнчүлүктөрүн бааласа, анда тарбиялоо көп кызматтуу экени ачык-айкын болот. Мындай мамиледе анын жаңы кырлары ачылат.

ЖОЖдогу тарбиялоо процесси өзүнүн өзгөчөлүктөрүнө ээ болот. Бул, баарыдан мурда, окуу жайдын башкы максаты – жогорку билимдүү квалификациялуу адистерди даярдоо экендиги менен байланышкан. Адиске карата азыркы талаптар анда кесиптик компетенцияларды гана эмес, инсандын жөндөмдүүлүктөрү менен шыктарын, татаал турмуштук кырдаалдардагы өз алдынчалыгын, жамаатта иштөө билгичтигин, активдүү турмуштук турумун, жарандуулугун, өзүн өнүктүрүүгө жана өзүн тарбиялоого жөндөмдүүлүгүн ачуучу анын маңыздык белгилеринин ушундай бир комплексин да калыптандырууну болжойт.

ЖОЖдогу тарбиялоо – бул жаш, бирок чоңойгон, өз алдынча жашоонун башатында турган адамдарды тарбиялоо. Ошондуктан аларды тарбиялоо процессинин субъектилери кылуу өтө маанилүү, мындай иште басымды алардын жеке чечимдерди кабыл алуудагы өз алдынчалыгын, жоопкерчиликтүүлүгүн өнүктүрүүгө жасоо керек.

Студенттер үчүн татаал мезгил ЖОЖдо окуунун жаңы шарттарына жана талаптарына ыңгайлашуу менен байланышкан окутуунун алгачкы жылдары болуп саналат. Бул багыттагы тарбиялык ишти талдоо, бул иш сабаттуу жана максатка багытталып коюлган жерде, ыңгайлашуу проблемалары ийгиликтүү чечилери жөнүндө күбөлөндүрүшөт.

ЖОЖдо окулуп-үйрөнүлүүчү дисциплиналар олуттуу тарбиялык дараметке ээ болушат. Педагогдун милдети – өзүнүн предметинин мазмунунан студенттердин окутулуп жаткан контингентине көбүрөөк күчтүү тарбиялык таасир көрсөтүшкөн илимдин ошол жоболору менен фактыларын максималдуу сууруп алуу.

2. Студенттердин аудиториялык жана аудиториядан сырткаркы ишмердүүлүгү шарттарындагы тарбиялоонун мазмунунун бөтөнчөлүгү

Тарбиялоо жана окутуу өз ара байланышкан процесс болуп саналат. Мындай процесс студенттердин аудиториялык жана аудиториядан сырткаркы ишмердүүлүгүндө адистерди даярдоо жана тарбиялоо процессинде ишке ашырылат. Студенттер канчалык өз алдынча окушса, ошончолук дайыма ишкер жана конкреттүү, бирок назик жана кылдат жардамга муктаж болушат. Жана ал педагогикалык жамаат тараптан ушул татаал иште ийгиликке жетишүү үчүн, ал канааттануу алып келсин, андан аркы билимдерге түртсүн үчүн, кантип окуу керек деген сунуштардан башталат. Студенттердин көптөгөн муундарын окутуунун

жана тарбиялоонун узак жылдык практикасына ээ болгон көбүрөөк тажрыйбалуу окутуучулар, студенттер менен аудиториялык жана аудиториядан сырткаркы ишти билгичтик менен айкалыштырышат. Окутуунун активдүү формаларын колдонууга негизделген окуу процессинин жүрүшүндө, алар студенттерде дискуссиялар маданиятын, өз алдынча ой жүгүртүү жана ар бир студенттин жекече өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен окулуп жаткан окуу материалын талдоо көндүмдөрүн калыптандырышат.

Жогору квалификациялуу окутуучулар анын мазмунунан зарыл тарбиялык аспектилерди бөлүп, ар бир илимий дисциплинанын тарбиялык дараметин ийгилик менен колдонушат. Мында өзгөчө орунду жалпы кесиптик даярдык үчүн негиз гана болбостон, адистердин эрудициясынын жогору деңгээлин камсыздашып, илимий ой жүгүртүүнүн логикасына, илимдин, техниканын, коомдун, адамдын өнүгүүсүнө тарыхый көз карашка ээ болууга түрткү болушуп, коомдук дисциплиналар ээлешет.

Аудиториядан сырткаркы ишмердүүлүк студенттин инсаны өзүн ишке ашыруусу үчүн чоң мүмкүнчүлүктөрдү камсыздашат. Мындай ишмердүүлүк түрдүү мерчемдүү жана көп кызматтуу болуп саналат. Окуу жана аудиториядан сырткаркы ишмердүүлүктүн көбүрөөк тыгыз байланышы студенттердин окуу-изилдөө жана илимий-изилдөө иштерине катышуусу аркылуу ишке ашырылат. Изилдөө ишине даярдык студенттер курстук жана дипломдук иштердин темаларын тандашкан жана изилдөөгө материал чогултууну башташкан чоң курстарда интенсивдештирилет. Жетекчи менен чогуу ишмердүүлүктүн жалпы программасы, дипломдук иштин план-проспекти түзүлөт, булактарды жана адабияттарды ылгоо жүргүзүлөт.

Курстук долбоорлоо – окуу дисциплинасын окуп-үйрөнүүнүн жыйынтыктоочу этабында колдонулуучу окутуунун уюштуруучулук формасы. Ал алынган билимдерди болочок адистердин ишмердүүлүк чөйрөсү менен байланышкан комплекстүү өндүрүштүк-техникалык же башка милдеттерди чечүүдө колдонууга жол берет.

Курстук долбоорлоо жалпы кесиптик жана атайын түрмөктөрдүн дисциплиналары боюнча аткарылат. Студент окуу долбоорун аткаруунун жүрүшүндө объектине долбоорлоону үйрөнөт, эсептөөлөрдүн методикасына ээ болот, ченемдик жана маалыматтамалык адабияттарды, технологиялык жана конструктордук документацияны колдонууну, схемаларды, чиймелерди чийүүнү, техникалык документацияны түзүүнү ж.б.у.с. үйрөнөт.

Курстук долбоордун жүрүшүндө студенттер атайын адабияттарды, мезгилдүү басылмаларды, айрым учурларда – патенттик адабияттарды

колдонууга тийиш, муну менен алар китеп, маалыматтамалык материалдар менен иштөө, көчүрмөлөрдү жасоо, конспектилерди түзүү билгичтиктерин иштеп чыгышат жана бекемдешет.

Ошентип, курстук жана дипломдук долбоорлоо илимий-изилдөөчүлүк эмгектин билгичтиктерин иштеп чыгууга түрткү болот, студенттердин билимдеринин теориялык багажын жогорулатат, болочок кесиптин кесиптик компетенцияларын калыптандырат.

Студенттерди окутуу менен тарбиялоодо чоң роль өндүрүштүк (кесиптик) практикага таандык болот. Өндүрүштүк практиканын арналышы – студенттерди алдыда турган кесиптик ишмердүүлүккө даярдоо. Практика теориялык окутууну жана өз алдынча ишти өндүрүштө байланыштырат. Практикада студенттер адистик боюнча кесиптик ишмердүүлүктүн баштапкы тажрыйбасына ээ болушат.

Студент жаштар менен аудиториядан сырткары иштөөнүн кызыкчылыктар боюнча клубдар жана ийримдер, өздүк көркөм чыгармачылык, ар кыл конкурстар, кайрымдуулук акциялары, эс алуу кечелери, азыркы жашоонун актуалдуу проблемалары боюнча тегерек-үстөлдөр, маданий жүрүштөр менен экскурсиялар, жаш адамдардын илимдин жана маданияттын эмгек сиңирген ишмерлери менен жолугушуулары өндүү ж.б.у.с. формалары чоң тарбиялык дараметке ээ болушат.

Студенттердин аудиториялык жана аудиториядан сырткаркы ишмердүүлүгүн жуурулуштуруу өз алдынчалыкты, чыгармачылык кесипкөйлүктү, демилгелүүлүктү, социалдык жоопкерчиликти иштеп чыгууга жол берет. Улам кыйла татаал интеллектуалдык иш-аракеттерге ээ болуп, студент ага өзү билим алуу проблемаларын чечүүгө карата өздүк мамилелерди иштеп чыгууга жол берүүчү активдүү маанилик багыт алууга келет.

3. Студент жаштарды тарбиялоонун мыйзам ченемдүүлүктөрү жана принциптери, каражаттары жана усулдары, формалары

Студенттерди тарбиялоо бүтүндүктүү уюштурулган процесс катары белгилүү бир мыйзам ченемдүүлүктөргө жана принциптерге баш ийет. Алар тарбиялоо процессинин мазмунуна, ушул процесстин формалары менен усулдарын, субъектилеринин – окутуучулар менен студенттердин турумдарын тандоого таасир көрсөтүшөт.

Тарбиялоонун мыйзам ченемдүүлүктөрү – бул тарбиялоо процессиндеги маанилүү туруктуу байланыштар, аларды ишке ашыруу анын жүрүшүн, багытталгандыгын жана өнүмдүүлүгүн аныктайт.

ЖОЖдогу тарбиялоо процессине төмөнкү мыйзам ченемдүүлүктөр таандык:

1) тарбиялоонун багытталгандыгы, анын максаттары жана мазмуну, идеологиялык жана адептик-эстетикалык баалуулуктары дайыма коом,

үстөмдүк кылуучу тап же партия тарабынан алдын ала аныкталат. Керек болсо тарбиялоо концепцияларынын плюрализи шарттарында да, коомго зарыл болуп, ал принциптүү турумдар боюнча жаштарды тарбиялоо маселелери боюнча мамлекеттик орнотмолор менен чоң айырмаларга ээ болбойт;

2) тарбиялоо студенттерди окутуу менен табигый байланышкан. Ал жалпы максатка – конкреттүү типтеги инсанды калыптандырууга таянат. Тарбиялоо ишинин чоң көлөмү окутуу процессинде ишке ашырылат;

3) ЖОЖдогу тарбиялоо кесиптик багытталган. Аны уюштуруу процессин азыркы учурда коомго керектүү белгилүү бир типтеги адисти даярдоо идеясы тепчип өтөт;

4) тарбиялоого башынан эле инсанды калыптандырууга комплекстүү мамиле таандык. Ал индивиддин бардык чөйрөлөрүнө – бир жагынан, интеллектуалдык, эмоциялык-эргтик, денелик – таасир кылуунун биримдигинен; башка жагынан, максаттардын, педагогикалык жана студенттик жамааттардын, коомдук уюмдардын, үй-бүлөнүн жана студенттердин өздөрүнүн максаттарынын, иш-аракеттеринин биримдигинен көрүнөт;

5) тарбиялоо оптимисттик багытталган, студенттин оң башталмасына таянат. Ушундан улам ар бир студентти жакшы иликтөө, кээ бир сапаттарын өнүктүрүүгө таасир көрсөтүү жана башкаларын студенттер менен чогуу бейтарапташтыруу, алсыратуу, кайра куруу үчүн анын күчтүү жана алсыз жактарын, сапаттарын, белгилерин билүү маанилүү;

б) эгерде тарбиялоо студенттин инсанына таасир кылуунун вербалдык жана вербалдык эмес (ишмердүүлүктүк) формалары менен усулдарына, сөз менен иштин биримдигине таянса, анын натыйжалуулугу жогорулайт.

Тарбиялоо процессинде көп учурда студенттин инсанынын ага сырттан тарбиялоонун уюштуруучулары тарабынан көрсөтүлгөн педагогикалык таасир этүүлөргө, же өзүн тарбиялоо процессиндеги өзүмдүк күч-аракеттерине каршылык кылуусу байкалат. Каршылык баарынан көп тарбиялоонун баштапкы этабында көрүнөт, бирок бүткүл тарбиялоо процесси бою уланышы мүмкүн.

Тарбиялоонун мыйзам ченемдүүлүктөрү, өзүнүн туруктуулугуна карабай, динамикалуу мүнөз күтүшөт. Алардын модификациясы тарбиялоо процессинин өзүнүн, анын максаттарынын, мазмунунун социалдык маңызынын өзгөрүүсүнө жараша жүзөгө ашырылат. Мыйзам ченемдүүлүктөрдүн негизинде тарбиялоонун принциптери калыптанышат.

Тарбиялоонун принциптери – тарбиялоо процессин, анын багытталгандыгын, мазмунун, усулдарын, каражаттарын жана формаларын

тандоону аныктоочу негизги баштапкы жоболор, идеялар. Ар бир окутуучу, жогорку мектептин педагогикасында бөлүнүп көрсөтүлгөн тарбиялоонун принциптерине таянып, педагогикалык ишмердүүлүктүн теориялык негизи болуп кызмат кылган жетектөөчү идеялардын өз тутумун калыптандырат. Ошентип, тарбиялоонун мыйзам ченемдүүлүктөрү жана принциптери чукул болушса да, бирок ар түрдүү өз алдынча педагогикалык категориялар болуп саналышат.

Тарбиялоонун принциптери проблемасы педагогикада чечилген эмес. Ушундан улам бул дисциплина боюнча окуу куралдарынын авторлору тарбиялоонун принциптерин тутумдаштырууга карата ар кыл мамилелерди көрсөтүшөт же бул категорияны дегеле ажыратышпайт жана карашпайт.

Педагогикалык билим берүү жаатындагы изилдөөлөр, проблемага карата педагогикада жашап турган мамилелерди теориялык талдоо, Н. Н. Кузнецовдун, Р. С. Пионовдун пикиринде, студенттерди тарбиялоонун төмөнкү принциптеринин гуманисттик тутумун курууга негиз беришет:

1) бүткүл тарбиялоо процессинин максатка багытталгандыгы жана идеялуулугу;

2) жалпы адамзаттык жана улуттук баалуулуктардын гармониялашуусу;

3) жеке жана коомдук кызыкчылыктардын гармониялашуусу;

4) тарбиялоонун турмуш менен, коомдун социалдык-саясий жана маданий өнүгүүсүнүн азыркы деңгээли менен байланышы;

5) инсанды жамаатта тарбиялоо;

6) тарбиялоонун жаратылышка шайкештиги;

7) окутулуп жаткандын инсанын сыйлоо;

8) ишмердүүлүктө жана баарлашууда тарбиялоо.

ЖОЖдо тарбиялоо процессин уюштурууда анын мазмунунан аларды билүү ушул процессти кыйла так жана жемиштүү жүзөгө ашырууга жардамдашуучу негизги багыттарды же формаларды бөлүп көрсөтүүгө болот. Тарбиялоонун мазмуну динамикалуу, анын өзгөрүүлөрү көптөгөн факторлор менен аныкталат. Тарбиялоонун багыттары, байыркы убакта түзүлүп, факт жүзүндө өзгөрүүсүз калышкан.

Студенттерди тарбиялоону уюштурууда шарттуу түрдө төмөнкү негизги багыттарды бөлүп көрсөтүүгө болот:

- саясий;
- адептик;
- эмгектик;
- экономикалык;

- эстетикалык;
- экологиялык;
- денелик;
- валеологиялык.

Тарбиялоонун негизги багыттары тарбиялоо процессинин мазмунун ачышат, алар өз ара байланышкан, өз ара аракеттешешет, бири бирин толукташат, жаш адистин ар тараптуу өнүккөн инсанын калыптандыруу боюнча ар кыл тарбиялык милдеттерди чечүүгө жардамдашышат.

Студент жаштарды тарбиялоонун максаттары менен милдеттерин ишке ашыруу тиешелүү усулдар менен каражаттарды колдонгондо ийгиликтүү болот.

Жогорку мектепте тарбиялоонун усулдары – бул окутуучу менен студенттердин болочок адистин ар тараптуу өнүккөн инсанын калыптандыруу милдеттерин чечүү боюнча биргелешкен максатка багытталган ишмердүүлүгүнүн ыктары. **Тарбиялоонун каражаттары** – усулдарга караганда кыйла кеңири түшүнүк. Тарбиялоонун каражаттарына окутуучу, тарбиялоонун уюштуруучусу максатка багытталган тарбиялоо процесси үчүн аң-сезимдүү колдонуучу педагогикалык реалдуулуктун бардык элементтерин киргизүүгө болот. **Тарбиялоонун каражаттары** – бул усулдук жана көрсөтмө куралдар, ОТК, аудиториянын жалпы микроклиматы, студенттик жамаат, окутуучунун инсаны ж.б.у.с.

Окуу жайдын шарттарында максатка багытталган тарбиялоо процессинде көбүрөөк жыш колдонулуучу усулдардын маңызын жана маанисин карайлы.

Түшүндүрүү – бул кайсыл бир идеянын, жобонун, мыйзамдын, турмунун ж.б.у.с. маңызын монологиялык баяндоо. Усул окуп жаткандар менен эркин маекте, дискуссияда, диалогдо, лекцияда колдонулат. Аны колдонуу жекече, топтук же массалык мүнөз күтө алат.

Ынандыруу – ар кыл маселелер: жүрүм-турумдун ченемдери жана эрежелери, өз ара мамилелер, баалуулуктук багыт алуулар, көз караштар боюнча аңдаштырылган жана окуп жаткандар тарабынан кабыл алынган көз карашты калыптандыруу максатында колдонулуучу тарбиялоонун ыгы. Ынандыруу түшүндүрүүгө караганда кыйла так мүнөз күтөт. Ал кыйла категориялуу формада берилген түшүндүрүүнү камтыйт. Ушул усулду билгичтик менен колдонуунун натыйжасында окуп жаткандарда өзүмдүк көз караштар менен ынанымдар калыптанышат.

Кайра ынандыруу – усул азыркы мезгилде окуу жайларда жетишерлик кеңири колдонулат. Саясий туруксуздук, адептик жана эстетикалык аныкталбагандык, баалуулуктарга мамиле кылуудагы плюрализм көз

караштарда, пикирлерде, бааларда, табиттерде, көбүнчө ачык эле жаңылыш же терс чоң башаламандыкты туудурат. Бардык ушундай учурларда окуп жаткандарды кайра багыттоо, алардын турумун, адептик ченемдерин жана жүрүм-турум эрежелерин өзгөртүү үчүн кайра ынандыруу усулуна таянуу орундуу.

Кеңеш – бул усул окуу жайларда жетишерлик белгилүү жана колдонууда жөнөкөй. Окутуучулар өзүнүн педагогикалык жана турмуштук тажрыйбасына таянышат да, аны окуп жаткандарга кеңештер аркылуу өткөрүп берүүгө умтулушат.

Педагогикалык талап кылуу – тарбиялоонун усулу катары мектепке караганда ЖОЖдо анча кеңири колдонулбайт. Бирок студенттер менен иштөөдө алардын жүрүм-турумунда, өз ара мамилелеринде же кандайдыр бир бузуулар болуп өткөн, же алар кандайдыр бир жаман жосундарды жасашкан кырдаалдар пайда болот. Бул өңдүү кырдаалдарда талап кылуу усулуна кайрылган орундуу. Ал түрткү берүүчү кызматты аткара жана милдет катары чыга алат, бирок өзүнчөлүктүү тормоздун да ролун ойноого жөндөмдүү.

Коомдук пикир – бул окуу жамаатынын ишмердүүлүгүнүн усулу. Коомдук пикир жамааттын өнүгүүсү жана калыптануусу менен чогуу калыптанат да, жамааттын окуп жаткандын инсанына таасир кылуу усулу болуп саналып, анда кызмат аткарат. Коомдук пикирде конкреттүү жамаатта коллегиялуу иштелип чыккан талаптар, баалуулуктук багыт алуулар, чечимдер топтоштурулат. Бул усул баалоочу, чектөөчү жана жана түрткү берүүчү кызматтарды аткарат.

Мисал – бул усул мезгил-мезгили менен жана таңууланбаган формада тарбиялоо процессинде колдонулуу табат. Ал окуп жаткандарда бийик толгонууларды жаратуу, изги максатты – кимден жашоо өрнөгүн алуу келечегин аныктоо үчүн колдонулат. Бул усул баарынан көп окуп жаткандардын кесиптик калыптануусу үчүн колдонулат.

Тапшырма – жекече жана топтук, убактылуу жана туруктуу боло алат. Окуп жаткандарда бул жааттагы жетишердик тажрыйба жок болгондо, кыйла так жана өнүмдүү ишмердүүлүк максатында алар менен усулдук нускамалоо өткөрүү зарыл. Мазмуну боюнча тапшырмалар уюштуруучулук, окуу, илимий, коомдук-саясий, эмгектик, эстетикалык, адептик-этикалык, экологиялык, шефтик боло алышат. Тапшырмалар коомдук баалуулукка ээ болууга; конкреттүү жана түшүнүктүү болууга; окуп жаткандардын кызыкчылыктары менен коомдук керектөөлөрүн эске алууга; акырындап татаалданууга; эпизоддук эмес, удаалаш-тутумдуу мүнөз күтүүгө тийиш.

Көнүгүү – жаш адамдарда жүрүм-турум маданиятынын көндүмдөрү менен адаттарын, адептик-эстетикалык сапаттарды калыптандыруу жана бекемдөө максатында алардын иш-аракеттерин, кылык-жоруктарын, толгонууларын көп жолу кайталоо катары кабыл алынуучу усул, ал эбактан бери белгилүү. Окутуучулар көнүгүү усулун тарбиялоонун эртедеги этаптарында колдонуу максатка ылайыктуу, анткени окуп жаткандар жүрүм-турум маданиятынын зарыл туруктуу адаттары менен көндүмдөрүнө ошондо эле ээ болушат деп эсептешет. Көбүнчө ал мурунтан бар адаттарды, көндүмдөрдү, сапаттарды түзөтүү максатында колдонулат.

Мелдешти азыркы шарттарда бир катар педагогикалык милдеттерди чечүү үчүн колдонууга болот:

- эмгекте, спортто, көркөмдүк ишмердүүлүктө ж.б.у.с. кыйла жогору көрсөткүчтөргө жетишүү;
- студенттердин же студенттердин топторунун ортосунда чыгармачыл кызматташтыкты өнүктүрүү;
- тапкычтыкты, жеке демилгени жана активдүүлүктү, татыктуу адептик каражаттар менен ийгиликке умтулууну калыптандыруу;
- кээ бир зериктирме, бирок зарыл ишмердүүлүктүн түрлөрүнө кызыгууну ойготуу;
- студенттерде уюштуруучулук жана башка билгичтиктерди өнүктүрүү.

Мелдеш жекече жана топтук формаларга ээ боло, эпизоддук же узак боло алат.

Түрткү берүү усулдары – жактырууну, айыптоону, текшерүүнү, өзүн текшерүүнү камтыган усулдардын тобун берет. Бардык төрт усул тең окуп жаткандардын ишмердүүлүгүнө, жосундарына, жүрүм-турумуна түрткү берүү максатында, же, тескерисинче, эгерде алар терс мүнөзгө ээ болушса, аларды токтотуу максатында колдонула алышат. Усулдар көмөкчү болуп саналат да, тарбиялоону уюштуруучулар тарабынан туура мамиле кылууну талап этишет.

Жалпысынан тарбиялоонун усулдары окуп жаткандардын жалпы маданиятын, алардын интеллектин, эмоциялык-эргтик жана денелик чөйрөлөрүн, шыктарын жана жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүүгө түрткү болушат, б.а. инсанды ар тараптуу өнүктүрүүгө, социалдык жана адептик жактан жетилген жаш адисти калыптандырууга көмөктөшүшөт.

4. ЖОЖдогу тарбиялоо тутуму

Тарбиялоо тутуму – тарбиялоонун негизги компоненттеринин (максаттары, субъектилери, алардын ишмердүүлүгү, баарлашуу, мамилелери, материалдык базасы) өз ара аракеттешүү процессинде пайда болуучу жана жамааттын жашоо мүнөзү, анын психологиялык климаты

өндүү интеграциялык мүнөздөмөлөргө ээ болгон бүтүндүктүү социалдык организм.

Тарбиялоо тутуму – бул социалдык тутум. Анын өзөгү – адамдар жана алардын керектөөлөрү, мотивдери, кызыкчылыктары, баалуулуктук багыт алуулары, иш-аракеттери, мамилелери. Тарбиялоо тутумунун кызмат өтөөсү коомдук өнүгүүнүн мыйзамдарына ылайык жүзөгө ашырылат.

ЖОЖдогу тарбиялоо тутуму төмөнкү тогоолорго ээ болот:

- 1) тарбия иши боюнча проректор – университеттин тарбия бөлүмү – декандын тарбия иши боюнча орун басары – академиялык тайпалардын кураторлору;
- 2) студенттик комитет;
- 3) студенттик театр жана өздүк көркөм чыгармачылыктын башка формалары;
- 4) жаштар уюмдары жана башка түрдөгү кызыкчылыктар боюнча бирикмелер.

Тарбия ишинин чордону болуп ЖОЖдун кафедрасы чыгат, анткени ал профессордук-окутуучулук курамдын күчтөрү менен жүргүзүлөт да, ар бир кафедра тарбиялык жана идеологиялык иштин учурдагы жана жылдык пландарына ээ болот. Мындай пландар кафедра тарабынан окутуучунун жекече планынын негизинде түзүлүшөт.

Окуу жылына иштелип чыгуучу окутуучунун жекече планы төмөнкү багыттарга ээ болот:

- окуу-усулдук ишмердүүлүк (окуу планынын тигил же бул курстары, темалары боюнча окуу-усулдук куралдарды, баяндамаларды жана сунуштарды даярдоо);
- илимий-изилдөө иши;
- уюштуруучулук-усулдук иш;
- студенттер менен идеологиялык жана тарбиялык иш (эреже катары, аудиториядан сырткаркы убакытта өткөрүлөт);
- коомдук, коомдук-саясий ишмердүүлүк (коом таануу, илимий бирикмелер, жеке алсак жаш окумуштуулар кеңеши ж.б.у.с. жаатында).

Окутуучунун ишмердүүлүгүнүн ар бир багытында аларда бөтөнчөлүктүү чагылтылган тарбиялык аспектилер бөлүнүп көрсөтүлөт. Алсак, окутуучунун студенттер менен илимий-изилдөө ишинде аларда өз алдынча изилдөө ишинин билгичтиктери менен көндүмдөрү иштелип чыгат, илимий ишмердүүлүккө табит сиңирет. Окуу сабактарында окутуучу, студенттер окуп-үйрөнүп жаткан предметин бөтөнчөлүгүн эске алып, окуп жаткандарга чоң тарбиялык таасир көрсөтүүчү илимдин фактыларына жана алардын көрүнүктүү өкүлдөрүнө көңүлдү бурат.

ЖОЖдогу тарбиялык тутумдун маанилүү курамдык бөлүгү студенттик өз алдынча башкаруу тутуму болуп саналат. Анын түзүмдүк компоненттери ЖОЖдун студенттик комитети, студенттик профком, факультеттин старосталар кеңеши, жатакананын студенттик кеңеши, академиялык тайпалардын активи жана башка өз алдынча иштөөчү студенттик уюмдар болуп саналышат. Мындай тутумдун башкы максаты ар бир студенттин өз алдынчалыгын, жоопкерчиликтүүлүгүн өнүктүрүү жана окуу-таанымдык ишмердүүлүгүн активдештирүү болуп саналат.

Старосталар кеңеши деканаттар, студенттик шаарчанын дирекциясы, тарбия иши боюнча бөлүм, университеттин коомдук уюмдары жана түзүмдүк бөлүмдөрү менен тыгыз байланышта иштейт. Анын ишмердүүлүгүнүн максаты окуу процессин оптималдаштыруу, студенттердин ийгиликтүү окуу, илимий-изилдөө, чыгармачылык жана коомдук активдүүлүгүн көрсөтүү үчүн шарттарды түзүү болуп саналат.

Жатакананын студенттик кеңеши студенттик профком, жаштар жана тарбия иши боюнча бөлүм менен өз ара аракеттешет. Жатакананын студенттик кеңешинин отурумдары окуудан тышкары убакытта зарылдыгына жараша, бирок бир айда бир жолудан кем эмес өткөрүлөт. Кеңештин отурумдарына университеттин администрациясынын жана коомдук уюмдарынын өкүлдөрү чакырылат.

Ошентип, ЖОЖдун тарбиялоо тутумунун бардык түзүмдүк тоолору жаш адистин ар тараптуу өнүккөн инсанын калыптандырууга багытталган.

9-лекция. ЖОЖдогу менеджменттин психологиялык-педагогикалык негиздери

Планы

1. ЖОЖ өзү башкарылуучу педагогикалык тутум жана башкаруунун объектиси катары.
2. ЖОЖду башкаруунун усулдары.
3. ЖОЖ ичиндеги менеджмент.

1. ЖОЖ өзү башкарылуучу педагогикалык тутум жана башкаруунун объектиси катары

Жогорку билим берүү коомдун жана мамлекеттин жогору квалификациялуу адистерге, жарандардын тандап алган ишмердүүлүк чөйрөсүндө кесиптерге ээ болууга болгон керектөөсүн камсыздоого чакырылган.

Өлкөдөгү жогорку билим берүү тутуму төмөнкү негизги принциптерде курулат: мамлекеттүүлүк, бардык катмардуулук, түптүүлүк.

Жогорку мектептин мамлекеттүүлүгү ал өлкөнү жогору квалификациялуу адистердин саны боюнча керектүү жана сапаты боюнча тийиштүү кадрлары менен камсыздоого чакырылганынан көрүнөт. Мамлекет кадрлык дараметте өз алдынча болууга тийиш.

Бардык катмардуулук – ата мекендик жогорку мектептин негиз болжочу адептик ченеми, ал өлкөнүн бардык жарандары мүлктүк абалынан жана катмарлык тегинен көз карандысыз билим берүүгө бирдей жетүүгө жана аны алуунун бирдей мүмкүнчүлүктөрүнө ээ болушарын туюнтат.

Түптүүлүк (фундаменталдуулук) – илимий билимди жана билим берүү процессин бириктирүү. Түптүү илимий билим берүү гана эталондук боло алат. Илимде жана жогорку технологияларда терең өзгөрүүлөр болуп өттү, аларды жогору билимдүү адамдар гана колдоно алышат.

Жогорку билим берүүнүн алдында турган милдеттерди чечүү үчүн Кыргыз Республикасында жогорку окуу жайлар түзүлүшөт. Чечимди Билим берүү жана илим министрлигинин жана башка министрликтердин сунуштарынын негизинде Министрлер Кабинети (Өкмөт) кабыл алат.

Азыркы мезгилде Кыргыз Республикасында мамлекеттик жана мамлекеттик эмес ЖОЖдор иштешет. Мамлекеттик типтеги ЖОЖдордун ишмердүүлүгү мамлекеттик бюджеттен жана жарым-жартылай акы төлөнүүчү билим берүү кызматтарын көрсөтүүдөн алынган каражаттардан каржыланат. Мамлекеттик эмес ЖОЖдор юридикалык же физикалык жактар тарабынан түзүлүшөт да, бекитүүнүн үч этабынан өтүшөт: лицензиялоодон, аттестациялоодон, аккредитациялоодон. Алар уюштуруучулар, ошондой эле окутуу үчүн акы төлөшкөн студенттердин өздөрү тарабынан каржыланат.

Лицензия билим берүү ишмердүүлүгүнө укук берет. Бүтүрүүчүлөргө мамлекеттик үлгүдөгү диплом берүү укугуна ээ болуу үчүн, ЖОЖ аккредитацияланган болууга тийиш (аккредитация ЖОЖго, эреже катары, аттестациялоодон кийин берилет). ЖОЖдо окуу төрт жылдан алты жылга чейин созулат да, күндүзгү, кечки жана сырттан боло алат. Окутуунун көбүрөөк таралган формалары аудиториялык жана дистанттык болуп саналат. Лицензиялоо, аккредитациялоо жана аттестациялоо мамлекеттик ЖОЖдор үчүн да милдеттүү жол-жоболор болуп саналат.

Мамлекеттик ЖОЖдор Билим берүү жана илим министрлигине жана аларды негиздешкен башка министрликтерге баш ийишет. Алар министрликтерде бекитилүүчү стандарттарга, программаларга, усулдук сунуштарга ылайык жогору квалификациялуу адистерди даярдоону жүргүзүшөт. Кыргыз Республикасынын Өкмөтү бекиткен «Кыргыз Республикасынын жогорку кесиптик билим берүүсүнүн билим берүү уюму жөнүндө

жобонун» (Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2004-жылдын 3-февралындагы №53 токтому менен бекитилген) негизинде, ар бир ЖОЖ өзүнүн уставын иштеп чыгат. Устав менен ЖОЖдун окуу, илимий жана башка бөлүмдөрүнүн түзүмү, алардын укуктары жана милдеттери, ошондой эле ЖОЖду башкаруу менен жетектөө схемасы аныкталат.

Көптөгөн азыркы ЖОЖдор татаал билим берүү комплексин беришет, анда окуу, усулдук жана илимий мекемелер, ошондой эле китепканалык, басмаканалык, спорттук борборлор, жатаканалар жана башка социалдык чөйрө объектилери жуурулушкан. Жаңы типтеги билим берүү мекемеси катары мындай комплекстерди түзүүнүн максаты, окуу-тарбия процессинин майнаптуулугун жана сапатын жогорулатуу, адистерди даярдоо үчүн материалдык жана маалыматтык ресурстарды колдонуу жана билим берүүнүн, илимдин, маданияттын, техниканын жана социалдык чөйрөнүн артыкчылыктуу багыттары боюнча илимий изилдөөлөрдү жүргүзүү болуп саналат.

2. ЖОЖду башкаруунун усулдары

Башкаруу (же менеджмент) университетте болуп өтүүчү татаал процесстер менен мамилелерди: окуу, тарбия, илимий, усулдук, уюштуруучулук, чарбалык, оптималдуу каражаттарды жана ресурстарды колдонууда тийиштүү мезгил ичинде жогору натыйжаларды алуу максатында аң-сезимдүү жөнгө салууну туюндурат.

Университетти башкаруунун башкы мааниси администрациянын, коллегиялуу органдардын тарбиялоо-билим берүү процессинде, адистерди кесиптик даярдоодо оптималдуу натыйжаларды алуу үчүн түзүмдүк бөлүмдөргө, профессордук-окутуучулук курамга, студенттерге максатка багытталган таасир кылуусунда турат.

Эгерде ал педагогикалык тутумдун негизги компоненттери менен так макулдашылса, башкаруу майнаптуу болот. Педагогикалык тутумдан беш түзүмдүк элементти бөлүп көрсөтүшөт:

- 1) педагогикалык таасир кылуунун субъектиси;
- 2) педагогикалык таасир кылуунун объектиси;
- 3) алардын биргелешкен ишмердүүлүгүнүн предмети;
- 4) окутуунун максаттары;
- 5) педагогикалык коммуникациянын каражаттары.

Педагогикалык тутумдун бардык ушул түзүүчүлөрү түз дагы, тескери дагы көз карандылыкта турушат. Педагогиканын жана педагогикалык психологиянын илим катары борбордук милдети, тутумдун бул компоненттери кантип бири биринен көз каранды болорун сыпаттоодо турат.

Ар кандай ишмердүүлүк, анын ичинде башкаруучулук дагы, бөтөнчөлүктүү усулдардын комплексинин жардамы менен ишке ашырылат.

Башкаруунун усулдары – бул башкаруунун субъектисинин (администрациянын, башкаруучу тутумчанын) башкаруунун объектисине мелженген максаттарга жетишүү үчүн таасир кылуу ыктары.

Педагогикалык теорияда башкаруунун усулдарын жана жетектөөнүн усулдарын айырмалашат. *Башкаруунун усулдары* башкарылуучу объектиге – тутумдун өзүнө же анын тутумчасына мелженген; *жетектөөнүн усулдары* – белгилүү бир кызматтарды жүзөгө ашырышкан жана жекече өзгөчөлүктөргө ээ болушкан конкреттүү аткаруучуларга мелженген.

Педагогикалык адабияттарда башкаруунун усулдарын классификациялоого карата түрдүү мамилелер берилген. Алсак, Д. П. Кайданов жана Е. М. Суименко аларды аныктоого карата бир нече мамилелерди ажыратышат:

- 1) адамга таасир кылуунун маңызы боюнча:
 - экономикалык;
 - уюштуруучулук-тескөөчүлүк (администрациялык);
 - социалдык-психологиялык (прагматикалык, администрациялык жана морализатордук стилдер);
- 2) максатынын мүнөзү боюнча:
 - ишкер;
 - бюрократиялык;
- 3) таасир кылуу ыктары боюнча:
 - директивалуу (формалисттик);
 - жолдоштук (абройлуу, эрктик);
 - демократиялык;
 - пассивдүү (либералдуу).

ЖОЖ ичиндеги башкаруунун усулдарынын үч тобун ажыратышат: социалдык-психологиялык, уюштуруучулук-тескөөчүлүк жана экономикалык.

Социалдык-психологиялык – бул маалыматтык камсыздоого негизделген социалдык-массалык процесстерди башкаруунун усулдары. Бул топко жамааттар менен топторду башкаруунун усулдарын (кызматчылардын жекече сапаттарын баалоо, кесиптик сапаттардын максималдуу көрүнүүсү үчүн шарттарды түзүүчү багыттарды иштеп чыгуу) да киргизишет.

Мындан тышкары, топ ичиндеги көрүнүштөр менен процесстерди башкаруунун усулдарын жана жекече-инсандык жүрүм-турумду башкаруунун усулдарын ажыратышат.

Уюштуруучулук-тескөөчүлүк – бул башкарылуучу объектиге түз борбордук таасир кылуунун усулдары. Алардын көрүнүү формалары – буйруктар, пландар, нускамалар, тескемелер ж.б.у.с. Тескөөчүлүк формалар менен усулдарды колдонуу башкаруучулук милдеттерди аткаруу,

башкаруу тутумунда уюштуруучулук байланыштардын туруктуулугун колдоо зарылдыгы менен байланышкан.

Экономикалык – эмгектик активдүүлүккө түрткү берүүгө жана кызматчыларды сыйлоого, эмгек акы төлөө тутумун өркүндөтүүгө багытталган. Алардын көрүнүү формалары сыйлыктар, окумуштуулук даражалар жана наамдар үчүн кошумча төлөмдөр, окуу куралдарын басып чыгаруу үчүн калем акылар ж.б.у.с. болуп саналат.

Ошентип, ар кандай усул эгерде ал конкреттүү жагдайды, башкарылуучу объектинин өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен таасир кылуунун башка ыктары жана каражаттары менен тыгыз айкалышта колдонулса майнаптуу болот. Теорияда башкаруунун усулдарын иштеп чыгуу жетекчиликтин бардык деңгээлдери үчүн актуалдуу болуп саналат.

3. ЖОЖ ичиндеги менеджмент

Заманбап жогорку билим берүү мекемеси – татаал социалдык-педагогикалык тутум, жана башкаруу (менеджмент) анын эң маанилүү мүнөздөмөлөрүнүн бири болуп саналат.

Жогорку окуу жайларда администрация (башкаруу аппараты) үч деңгээлде берилген: ЖОЖ, факультет, кафедра. ЖОЖдун деңгээлинде администрацияны ректор, проректорлор, башкармалыктар менен бөлүмдөрдүн башчылары, секторлордун башчылары, борборлордун (илимий, усулдук ж.б.) директорлору же башчылары түзүшөт. Тейлөөчү жетекчи персоналга жатаканалардын, окуу-өндүрүштүк чарбалардын же базалардын, ашканалардын, профилакторийлердин, эс алуу үйлөрүнүн жана социалдык чөйрөнүн башка бөлүмдөрүнүн директорлору (башчылары) киришет.

Факультеттин деңгээлинде администрацияга декан, анын орун басарлары, деканаттын кызматчылары, кафедранын деңгээлинде – кафедра башчысы, анын орун басарлары киришет.

Ректор ЖОЖдун жамаатынын жалпы чогулушунда шайланат да, Билим берүү жана илим министрлиги тарабынан бекитилет (Кыргыз Республикасынын мамлекеттик жогорку окуу жайларынын жетекчилерин шайлоо тартиби жөнүндө ЖОБО, КР Өкмөтүнүн 2013-жылдын 19-апрелиндеги N 209 токтому менен бекитилген). Ушул эле министрлик башкы бухгалтерди жана окуу иштери боюнча проректорду бекитет. Калган проректорлор, башкармалыктар менен бөлүмдөрдүн башчылары ректордун буйругу менен дайындалат.

Декандар факультеттин жалпы чогулушунда шайланат, андан соң ректордун буйругу менен бекитилет. Кафедра башчылары Окумуштуулар кеңешинин отурумунда конкурстук негизде шайланат да, ректордун буйругу менен бекитилет (Кыргыз Республикасынын жогорку окуу жайынын профессордук-окутуучу курамынын кызмат ордун ээлеп

туруунун тартиби жөнүндө ЖОБО, КР Өкмөтүнүн 2012-жылдын 29-майындагы № 346 токтому менен бекитилген).

ЖОЖдун бардык түзүмдүк бөлүмдөрүнүн жетекчилери өзүнүн ишинде жеке бийлик принциптерине таянышат, б.а. ишенип берилген жумуш үчүн персоналдуу жоопкерчилик тартышат, аларды аткаруу ошол документтерде көрсөтүлгөн бардык адамдар үчүн милдеттүү болгон буйруктарды же тескемелерди берүүгө укуктуу болушат.

ЖОЖдун коллегиялуу органдары төмөнкүлөр болуп саналат: ректорат, ЖОЖдун Окумуштуулар кеңеши, факультеттердин кеңештери, окуу-усулдук кеңештер, редакциялык-басмаканалык кеңеш ж.б.

Башкаруунун коллегиялуу органдары – өзүнүн деңгээлинде жана өз компетенциясынын чектеринде ЖОЖдун, түзүмдүк бөлүмдөрдүн жашоо ишмердүүлүгүнүн ар кыл маселелерин чечишет: перспективалуу жана учурдагы иш пландарды бекитишет; бөлүмдөрдүн (факультеттердин, кафедралардын, лабораториялардын, башкармалыктардын, бөлүмдөрдүн) отчетторун угушат; илимий, окуу, кесиптик ырааттагы проблемалуу маселелерди талкуулашат; кадрлык маселелердин үстүнөн иштешет ж.б.у.с.

ЖОЖдо башкаруунун эки формасынын барлыгы – бул башкаруунун оптималдуу варианты. Ал аткарылган ишти, алдыда турган милдеттерди, талкууга коюлган маселелерди биргелешкен, коллегиялуу талкуулоону, талдоону жана ишенип берилген жумуш, кабыл алынган чечимдер үчүн бардык кызмат адамдарынын персоналдуу жоопкерчилик тартуусун айкалыштыруу мүмкүнчүлүгүн берет. Өзүнүн ишмердүүлүгүндө жогору натыйжаларга жетишүү үчүн администрация жана коллегиялуу органдар макулдашып, ыкташып, кызматташтык менен ачык-айкындыкка таянып иштөөгө тийиш.

ЖОЖдун негизги окуу жана илимий бөлүмү кафедра болуп саналат, анын ишмердүүлүгү Кыргыз Республикасынын жогорку окуу жайынын кафедрасы жөнүндө ЖОБО (КР Өкмөтүнүн 2012-жылдын 29-майындагы № 346 токтому менен бекитилген) менен жөнгө салынат. Окуу жайларда эки типтеги – жалпы ЖОЖдук жана факультеттик кафедралар иштешет, алар ишмердүүлүктүн түрдүү чөйрөлөрүн камтышат. Кафедранын курамына убактылуу же туруктуу иштешкен окуу-илимий, илимий-изилдөө, чарбалык келишимдик жана башка бөлүмдөр кире алышат.

Кафедра бир багыттын (адистиктин) окутуучуларын бириктирет. Мамлекеттик ЖОЖдордо окутуучулар жана илимий кызматчылар конкурстук тандоо жол-жобосун эске алуу менен жумушка алынат жана жумуштан бошотулат. Мындан тышкары, алар жумушка контракттык ту-

тумда таризделген болууга тийиш. Ар бир беш жылда окутуучулар аттестациядан өтүшөт да, ЖОЖдун Окумуштуулар кеңешинде кызматка шайланышат. Квалификацияны жогорулатуу жана кесиптик өсүү максатында окутуучулар такшалтмага укуктуу болушат.

Кафедралар план боюнча иштешет, өзүнүн отурумдарында тарбиялоо-билим берүү процессинин, илимий жана усулдук иштин жүрүшүнүн маселелерин талкуулашат, окутуучулардын отчетторун угушат, окуу-тематикалык пландарды, окуу программаларын, диссертациялык изилдөөлөрдүн темаларын бекитишет, диссертацияларды, окуу китептерин, усулдук куралдарды жана башка маселелерди талкуулашат. Кафедралардын ишин жетектөөнү, алардын баш ийүүсүнө жараша, ЖОЖдун башкармалыктары менен бөлүмдөрү же деканаттар жүзөгө ашырышат.

Жетектөө – демек, ЖОЖдун ичиндеги түзүмдүк бөлүмдөрдүн кызмат адамдарына, профессордук-окутуучулук курамга алардын ишмердүүлүгүн алдын ала талдоонун негизинде окуу-тарбия процессинин, илимий иштин маселелерин кантип майнаптуу чечүү керектиги жөнүндө насаатчылык кылуу, башкаруу.

ЖОЖдун жашоо ишмердүүлүгүнүн бардык процесстери окуу жылы ичинде жүзөгө ашырылат, ал педагогикалык ишмердүүлүктүн аягына чыккан түрмөгүн берет. ЖОЖдун ичиндеги башкаруу жана жетектөө маселелери да ушул түрмөккө баш ийдирилген, ал төмөнкү этаптарды камтыйт:

- ишмердүүлүктүн субъектилеринин жана башкаруунун объектилеринин баштапкы абалын каттоо жана талдоо;
- билим берүү мекемесинин ишмердүүлүгүн прогноздоо жана пландоо;
- максаттарды туура коюу жана аларды маанилүүлүк даражасы менен убакыт фактору боюнча рангалдоо;
- кадрларды сарамжалдуу коюу, милдеттерин бөлүштүрүү, тутумчалардын ортосунда байланыштарды орнотуу жана ошол байланыштарды башкаруу;
- билим берүү ишмердүүлүгүн, маалыматты чогултууну жана аны майнаптуу колдонууну уюштуруу;
- кемчиликтердин алдын алуу же тез арада жоюу үчүн ар тараптуу текшерүү, ички жана тышкы чөйрөнүн өзгөрүүсүн талдоо жана өз убагында жооп кайтаруу;
- ЖОЖдун профессордук-окутуучулук курамынын жана бардык деңгээлдердеги менеджерлеринин квалификациясын, тажрыйбасын жана чеберчилигин жогорулатуу тутуму.

10-лекция. Педагогикалык байкоо жүргүзүү (мониторинг)

Планы

1. Студенттерди окутуудагы жана тарбиялоодогу педагогикалык диагностиканын кызматтары менен усулдары.
2. Окуу процессин диагностикалоо тутумунда билимдерди жана билгичтиктерди көзөмөлдөө жана текшерүү.
3. Студенттердин компетенцияларынын калыптангандыгын диагностикалоо.

1. Студенттерди окутуудагы жана тарбиялоодогу педагогикалык диагностиканын кызматтары менен усулдары

Көзөмөлдөө окутууга түрткү берери жана студенттердин жүрүм-турумуна таасир кылары белгилүү. Практика көрсөткөндөй, окуу процессинен көзөмөлдү жарым-жартылай же толук алып салуу аракеттери окутуунун сапатынын төмөндөөсүнө алып келет. Азыркы мезгилде киргизилип жаткан окутуунун интенсивдүү усулдары сөзсүз педагогикалык көзөмөлдүн сапатын жогорулатуу жаатындагы жаңы изденүүлөргө жана анын жаңы формаларынын, мисалы, рейтинг өңдүү, пайда болуусуна алып барат.

Педагогикалык көзөмөл деп студенттерди окутуу менен тарбиялоонун натыйжаларын текшерүү тутумун түшүнүшөт. Көзөмөл – бул окутуунун натыйжаларынын сапаттык-сандык мүнөздөмөлөрүн айкындоого, окуу программасынын материалы студенттер тарабынан кандай өздөштүрүлгөнүн баалоого жол берүүчү иш-аракеттердин жыйындысы. ЖОЖдогу педагогикалык көзөмөл – окуу процессинин курамдык бөлүгү, аны диагностикалоонун каражаты.

Диагностикалоо – студенттердин билимдеринин, билгичтиктеринин жана көндүмдөрүнүн деңгээлин айкындоо, студенттердин реалдуу жүрүм-турумун баалоо процесси. ЖОЖдогу диагностикалоонун предмети – студенттердин окуу жана коомдук ишмердүүлүгүнүн ар кыл кырлары, максаты – адистерди даярдоонун сапатын башкаруу тутумун өркүндөтүү үчүн илимий-негизделген маалыматты алуу.

Көзөмөл жаатында үч негизги өз ара байланышкан кызматтарды бөлүп көрсөтүүгө болот: диагностикалык, окутуучу жана тарбиялоочу. Диагностикалык кызмат жөнүндө жогоруда айтылды.

Көзөмөлдүн *окутуучу кызматы* окуу материалын өздөштүрүү боюнча ишти активдештирүүдөн көрүнөт.

Тарбиялоочу кызматы студенттердин ишмердүүлүгүн тартиптештирет, уюштурат жана багыттайт, билимдердеги, инсандын өзгөчөлүктөрүндөгү боштуктарды айкындоого жана четтетүүгө жардамдашат,

предметке карата чыгармачыл мамилени жана өз жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүүгө умтулууну калыптандырат.

Окутуу-тарбиялоо процессинде бардык үч кызмат өз ара байланышкан жана чырмалышкан, бирок бир жетектөөчү кызмат калгандарынан басымдуулук кылган көзөмөлдүн формалары да бар. Алсак, семинарда негизинен окутуучу кызмат көрүнөт – ар кыл пикирлер айтылат, жетелөөчү суроолор берилет, каталар талкууланат, бирок аны менен бирге семинар диагностикалык жана тарбиялоочу кызматтарды аткарат.

Зачеттор, экзамендер, коллоквиумдар, тестирилөө артыкчылыктуу көзөмөлдүн диагностикалык кызматын аткарышат. Программаланган көзөмөлдү колдонууда анын окутуучу жана көзөмөлдөөчү кызматтары көрүнөт.

Жалпысынан педагогика илими жана практикасы көзөмөлдүн төмөнкү кызматтарын бөлүп көрсөтөт: диагностикалык, окутуучу, өнүктүрүүчү, тарбиялоочу, эскертүүчү, алдын алуучу, түзөтүүчү жана уюштуруучу.

Текшерүүнүн усулдары катары төмөнкүлөр колдонулушат:

- оозеки сурамжылоо, окутуучунун окуп жаткандар менен оозеки маегин берет;
- учурдагы байкоо жүргүзүү, мында окутуучу окутуу процессинин жүрүшүнө жана натыйжаларына дайыма көз салат;
- жазуу жүзүндөгү текшерүү, жазуу жүзүндөгү сурамжылоо формасында жүзөгө ашырылат;
- практикалык тапшырмалар, мында билимдер, билгичтиктер жана көндүмдөр практикалык ишмердүүлүктүн жүрүшүндө бааланышат.

Теорияда жана практикада студенттердин окуу ишмердүүлүгүнө көзөмөлдү уюштуруунун төмөнкү талаптары аныкталган:

- тутумдуулук, аны дайыма жана үзгүлтүксүз жүзөгө ашырууну болжойт;
- ар тараптуулук, окутуучуну билимдерди, билгичтиктерди жана көндүмдөрдү калыптандыруу процессинин жана алынган билимдердин, билгичтиктердин жана көндүмдөрдүн натыйжаларынын үстүнөн көзөмөлгө багыттайт;
- жамааттуулук менен айкалышта жекечелик, педагогду айрым студенттердин гана эмес, бүткүл жамааттын дагы билимдерин, билгичтиктерин жана көндүмдөрүн баалоого мелжейт;

- таанып билүүчүлүк, билимдерди, билгичтиктерди жана көндүмдөрдү калыптандыруу процессинин майнаптуулугунун көрсөткүчү катары текшерүүнүн маанилүүлүгүн жана зарылдыгын болжойт;

- дифференциялангандык, биринчиден, белгилүү бир билимдерди, билгичтиктерди жана көндүмдөрдү калыптандыруунун сапатын жогорулатуу үчүн текшерүүнүн конкреттүү усулдарын колдонууга, экинчиден, бүткүл окутуу процессин өркүндөтүү кызыкчылыгында аларды комплекстүү колдонууга багыттайт;

- жаңылыкты айкындоо, текшерүүнүн өзүнүн майнаптуулугун жогорулатуу максатында билимдерди, билгичтиктерди жана көндүмдөрдү текшерүүнүн формалары менен усулдарын өркүндөтүүнү талап кылат.

2. Окуу процессин диагностикалоо тутумунда билимдерди жана билгичтиктерди текшерүү

Билимдерди текшерүү тутумуна төмөнкүлөр киришет: экзамендер, зачеттор, оозеки сурамжылоо (маектешүү), рефераттар, коллоквиумдар, семинарлар, долбоорлук, курстук, лабораториялык жана текшерүү иштери, күндөлүктүк жазмалар, байкоо жүргүзүү журналдары. Ар бир форма өзүнүн өзгөчөлүктөрүнө ээ болот.

Оозеки сурамжылоо учурунда билимдер гана текшерилбестен, оозеки кеп машыктырылат, педагогикалык баарлашуу өнүктүрүлөт. Жазуу иштери материалды билүү деңгээлин документтик түрдө аныктоого жол беришет, бирок окутуучудан убакытты чоң сарптоолорду талап этишет. Экзамендер студенттин психикасына кошумча жүк жаратышат. Курстук жана дипломдук иштер болочок адистин чыгармачыл инсанын калыптандырууга түрткү болушат. Текшерүүнүн түрдүү түрлөрүн билгичтик менен айкалыштыруу – ЖОЖдо окуу процессин жолго коюунун көрсөткүчү жана окутуучунун педагогикалык квалификациясынын маанилүү көрсөткүчтөрүнүн бири.

Убакыты боюнча текшерүү төмөнкүлөргө бөлүнөт:

1) *учурдагы* – студенттерди жетишкендерге жана жетишпегендерге жиктөөгө жардамдашат, окууну мотивдештирет (сурамжылоо, текшерүү иштер, тапшырмалар, өзүн текшерүүнүн маалыматтарын текшерүү);

2) *тематикалык* – бул программанын белгилүү бир темасынын же бөлүмүнүн натыйжаларын баалоо;

3) *чектик* – окутуучу окуу материалынын мурунку бөлүгүн өздөштүрүүсүз өздөштүрүү мүмкүн болбогон кийинки бөлүгүнө өтөрдүн алдында, ар бир студенттин окуу жетишкендиктерин текшерүү;

4) *жыйынтыктоочу* – өтүлгөн курс боюнча экзамен, анда студенттин андан ары окууга жөндөмдүүлүгү айкындалат;

5) *аяктатуучу* – мамлекеттик экзамендер, дипломдук ишти же долбоорду коргоо, Мамлекеттик аттестациялык комиссия тарабынан квалификация ыйгаруу.

Баа жана белги жүргүзүлгөн педагогикалык текшерүүнүн натыйжалары болуп саналат. **Баа** – студенттин билимдеринин, билгичтиктеринин жана көндүмдөрүнүн окутуунун максаттары менен милдеттерине шайкештигин же шайкешсиздигин тастыктоочу ык жана натыйжа. Ал жетишпөөнүн себептерин айкындоону болжойт, окуу ишмердүүлүгүн уюштурууга түрткү болот. Окутуучу жооптогу каталардын себептерин айкындайт, студентке ал кайра тапшырганда эмнеге көңүл буруусу керектигин айтат.

Белги – баанын сандык аналогу. Белгини абсолютташтыруу окутуунун натыйжаларына карата формализмге жана жоопкерчиликсиздикке алып барат.

Студенттердин билимдерин, билгичтиктерин жана көндүмдөрүн окутуучунун баалоосу төмөнкүдөй болууга тийиш:

1) объективдүү жана адилеттүү, окуп жаткан үчүн ачык-айкын жана түшүнүктүү;

2) түрткү берүүчү кызматты аткаруучу;

3) ар тараптуу.

Билимдерди баалоодо төмөнкүлөрдү эске алуу керек:

- окуу предмети (маселеси) боюнча билимдердин көлөмүн;

- окуп-үйрөнгөндү түшүнүүнү, пикирлердин өз алдынчалыгын, баяндалганга ишеничтүүлүктү;

- билимдердин тутумдаштыруу жана тереңдик деңгээлин;

- билимдердин жарамдуулугун, аларды практикалык милдеттерди чечүү максатында колдонуу билгичтигин.

Билгичтиктер менен көндүмдөрдү баалоодо эске алынат:

- билгичтиктер менен көндүмдөрдүн тактыгы, бекемдиги жана ийкемдүүлүгү;

- көндүмдөрдү практикада колдонуу мүмкүнчүлүгү;

- каталардын барлыгы, алардын саны, мүнөзү жана ишке таасири.

Кыргызстандык ЖОЖдордун студенттеринин билимдерге, билгичтиктерге, көндүмдөргө, ишмердүүлүктүн ыктарына ээ болуу деңгээлин баалоо жүз упайлык шкала боюнча жүзөгө ашырылат.

Жүз упайлык шкала боюнча белги коюунун чен-өлчөмдөрү:

86-100 упай – 5 – «эң жакшы» - «эң жакшы» деген баа студентке, эгер ал программанын материалын терең жана чың өздөштүрсө, аны то-

лук, ырааттуу, так жана логикалык иретте баяндаса, теорияны практикага тыгыз байланыштыра билсе, билимдерин тапшырмаларды, сууроолорду ж.б. аткарууда эркин колдонсо, тапшырманын түрүн өзгөрткөн учурда жооп берүүдөн кыйналбаса, жоопторунда монографиялык адабияттын материалын колдонсо, кабыл алынган чечимди туура негиздесе, практикалык тапшырмаларды аткаруунун ар тараптуу көндүмдөрү менен ыкмаларына ээ болсо коюлат. Баа коюуда окуу дисциплинасына ылайык келүүчү компетенциялардын калыптангандыгы эске алынат.

76-85 упай – 4 – «жакшы» - «жакшы» деген баа студентке, эгер ал материалды бекем билсе, аны сабаттуу жана мазмундуу баяндаса, сууроого жоопто маанилүү так эместиктерге жол бербесе, практикалык маселелер менен тапшырмаларды чечүүдө теориялык жоболорду туура колдонсо, аларды аткаруунун зарыл көндүмдөрү менен ыкмаларына ээ болсо коюлат. Баа коюуда окуу дисциплинасына ылайык келүүчү компетенциялардын калыптангандыгы эске алынат.

60-75 упай – 3 – «орто» - «орто» деген баа студентке, эгер ал негизги материалдын гана билимдерин билсе, бирок анын деталдарын өздөштүрбөсө, так эместиктерге, анчалык туура эмес аныктамаларга жол берсе, программанын материалын баяндоодо логикалык ырааттуулукту бузса, практикалык иштерди аткарууда кыйынчылыкты баштан кечирсе коюлат. Баа коюуда окуу дисциплинасына ылайык келүүчү компетенциялардын калыптангандыгы эске алынат.

0-59 упай – 2 – «жаман» - «жаман» деген баа студентке, эгер ал программалык материалдын чон бөлүгүн билбесе, маанилүү каталарга жол берсе, практикалык иштерди ишеничсиз, чоң кыйынчылыктар менен аткарсан коюлат. Баа коюуда окуу дисциплинасына ылайык келүүчү компетенциялардын калыптангандыгы эске алынат.

3. Студенттердин компетенцияларынын (компетенттүүлүктөрүнүн) калыптангандыгынын диагностикасы

Жогорку кесиптик билим берүүнүн Мамлекеттик билим берүү стандарттарында компетенттүүлүк деп өзүнүн билимдерин жана билгичтиктерин колдонуунун билинген жөндөмдүүлүгү, ал эми компетенция деп теориялык жана практикалык милдеттерди чечүү үчүн зарыл билимдер, билгичтиктер жана тажрыйба түшүнүлөт. Азыркы мезгилде Кыргыз Республикасынын жогорку билим берүү тутуму компетенттүүлүк мамиленин жана окутуунун практикага багытталган формаларынын негизинде иштейт. Бул турум компетенттүүлүк мамиленин негизинде иштелип чыккан Жогорку кесиптик билим берүүнүн Мамлекеттик билим берүү стандарттарында өз чагылуусун табат.

Эмгек баазарында кесиптик талапка ээ жана атаандаштыкка жөндөмдүү, тышкы жана ички экономикалык жана маалыматтык коркунучтарга каршы турууга жөндөмдүү жана даяр болуш үчүн жогорку билимдүү адис кандай компетенцияларга ээ болууга тийиш?

ЖОЖдун азыркы бүтүрүүчүсүнүн социалдык-кесиптик компетенцияларынын төмөнкү негизги түзүмдүк компоненттерин бөлүп көрсөтүүгө болот:

- керектөөчүлүк-мотивациялык, б.а. социалдык-кесиптик өзүн ишке ашырууга болгон керектөөлөр менен мотивдер;
- когнитивдүү, адистик боюнча, анын ичинде укуктук, экономикалык, идеологиялык, саясий, эстетикалык ж.б. илимий жана эмпирикалык билимдер тутумун берет;
- жүрүм-турумдук-эрктик, инсандык деңгээлде коомдук жана кесиптик проблемаларды чечүүдө социалдык-кесиптик өзүн ишке ашыруу тажрыйбасы жана эмоциялык-эрктик мамилелер катары.

Айрым компетенциялар, алар менен байланышкан кесиптик иштин бир бөлүгү, жакшы натыйжа менен минималдуу аткарылганда, ал ошол кесипте аныкталган методиканын жардамы менен катталганда калыптанган болуп саналышат. Компетенциялардын жогорку даражасы ишмердүүлүктүн бул түрү инсан тарабынан өз алдынча гана эмес, автоматтык шартта да эң жакшы натыйжа менен ишке ашырылганы менен аныкталат. Канааттандыарлык деңгээлдин диагностикасы учурдагы иштеги олуттуу үзгүлтүктөр менен аныкталат. Ал компетенциялардын диагностикасы ар бир кесип үчүн бөтөнчөлүктүү.

Кесиптик компетенциялардын калыптангандык сапаты жөнүндө төмөнкү баалоо шкаласы түшүнүк берет:

1) жогору же эң жакшы – теориялык жана практикалык даярдыктын жогору деңгээли. Мындай адиске конкреттүү жумушта жаңы билимдер менен билгичтиктерди иштеп чыгуунун кереги жок;

2) жакшы – адистин өз алдынчалыгы жана анын өзүнүн жумушун аткара алуусу жөнүндө күбөлөндүрөт, бирок бир катар учурларда билимдерди жана билгичтиктерди толуктоо талап кылынат;

3) канааттандыарлык – билимдер менен билгичтиктердин минималдуу топтому, бул кызматчы көзөмөл жана кеңеш берүү болгондо жумушту жумуш ордунда кошумча окутуу талап кылынгандай кылып аткарат;

4) төмөн – ЖОЖдун бүтүрүүчүсү, жумушка келип, компетенттүү комиссиядан анын кесиптик жарамдуулугу жөнүндө терс пикир алат.

II БӨЛҮМ. ЖОГОРКУ МЕКТЕПТИН ПСИХОЛОГИЯСЫ

11-лекция. «Жогорку мектептин психологиясы» курсуна киришүү

Планы

1. Жогорку мектептин психологиясынын предмети, милдеттери жана негизги категориялары.
2. Жогорку мектептеги психологиялык изилдөөлөрдүн усулдары жана алардын бөтөнчөлүгү.

1. Жогорку мектептин психологиясынын предмети, милдеттери жана негизги категориялары

Жогорку мектептин психологиясы – психология илиминин ар кыл аймактарынын жетишкендиктерин белгилүү бир өңүттө жуурулуштуруучу келечектүү тармагы. Өзүнүн мазмуну боюнча ал ЖОЖго колдонмолуу педагогикалык психология болуп саналат, жалпы психологияга жана психология илиминин ар кыл тармактарына таянат.

Жогорку мектептин психологиясы – ЖОЖдогу билим берүүнүн мыйзам ченемдүүлүктөрүн чагылтуучу психологиялык билимдердин, концепциялардын, принциптердин тутуму.

Жогорку мектептин психологиясынын предмети ЖОЖдун шарттары туудуруучу жекече, ошондой эле социалдык-психологиялык көрүнүштөр болуп саналат. Жогорку мектептин психологиясы ЖОЖдун студенттеринин, окутуучуларынын жана жетекчилеринин ишмердүүлүгүндөгү психикалык процесстердин, абалдардын, касиеттердин орду менен ролун, алардын көрүнүү тажрыйбасын, өнүгүүсүн жана кызмат кылуусун иликтейт.

Адамдардын психикалык жашоосунун жалпы мыйзам ченемдүүлүктөрүн, маңызын иликтөөчү жалпы психологиядан айырмаланып, жогорку мектептин психологиясын баарыдан мурда, студенттердин психикасынын кызмат өтөөсү, өзгөрүүсү, өнүгүүсү жана калыптануусу, окутуучулардын ишмердүүлүгүнүн психологиялык өзгөчөлүктөрү кызыктырат.

Анын негизги милдеттеринин катарына төмөнкүлөрдү киргизүү керек:

1) азыркы жогорку билимдүү адистин «моделин» иштеп чыгууга катышуу;

2) ЖОЖдун студенттеринин, окутуучуларынын, кафедраларынын, жетекчи курамынын ишмердүүлүгүнө психологиялык талдоо жүргүзүү жана ушунун негизинде окуу процессинин, ЖОЖдогу тарбиялоонун

жана окутуунун майнаптуулугун жогорулатуунун психологиялык өбөлгөлөрүн айкындоо;

3) студенттик жамааттын психологиясын, анын студенттердин окуусуна, коомдук, илимий жана өндүрүштүк ишмердүүлүгүнө таасир кылуусун иликтөө;

4) болочок жогорку билимдүү адистин инсанын жана кесиптик маанилүү сапаттарын калыптандыруунун мыйзам ченемдүүлүктөрүн айкындоо (ЖОЖдун, курстун профилин, курактык жана социалдык өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен);

5) студенттерди ЖОЖду аяктагандан кийинки практикалык ишмердүүлүккө психологиялык даярдоонун проблемаларын иштеп чыгуу;

6) ЖОЖдун окутуучусунун инсанынын жана эмгегинин психологиясын, анын педагогикалык чеберчилиги менен чыгармачылыгынын психологиялык негиздерин иликтөө;

7) жогорку окуу жайларга кесипке багыттоо жана кесипке ылгоо проблемаларын изилдөө;

8) мурдагы мектеп окуучуларынын ЖОЖдогу окутууга, ал эми ЖОЖдун бүтүрүүчүлөрүнүн – эмгек ишмердүүлүгүнүн шарттарына ыңгайлашуу процессин талдоо.

Жогорку мектептин психологиясынын көбүрөөк маанилүү милдети студенттердин ишмердүүлүгүнө психологиялык талдоо жүргүзүү болуп саналат. Жогорку мектептин психологиясынын негизги категорияларын кыскача карайлы.

Кесиптик багытталгандык – бул адамдын тандап алган кесипи жаатындагы өзүнүн билимдерин, тажрыйбасын, жөндөмдүүлүктөрүн ишке ашырууга умтулгандыгы. Мында анын өз кесибине оң мамилеси, ага шыктуулугу жана кызыгуусу, ишмердүүлүктүн ушул аймагында эмгектенип, өзүнүн материалдык жана руханий керектөөлөрүн канааттандырууну каалоосу чагылышат.

Кесиптик багыт алуу – жаштарды кесиптер дүйнөсү менен тааныштыруу боюнча иш-чаралар тутуму. Кесиптик багыт алуу жекече жөндөмдүүлүктөр менен шыктуулуктарга, ошондой эле адамга коом берүүчү мүмкүнчүлүктөргө ылайык кесип тандоого түрткү болот. Кесиптик багыт алуу өзүнө төмөнкүнү камтыйт:

- кесиптик агартуу;
- тарбиялоо;
- кеңеш берүү;
- инсанын өнүктүрүү.

Кесиптик жарамдуулук – адам эмгектин коомдук алгылыктуу майнаптуулугуна жетишүүсү үчүн атайын билимдер, билгичтиктер жана

көндүмдөр бар болгондо зарыл жана жетиштүү болгон анын психологиялык жана психофизикалык өзгөчөлүктөрүнүн жыйындысы. Кесиптик жарамдуулук түшүнүгүнө адам эмгек процессинде жана анын натыйжаларын баалоодо баштан кечирүүчү канааттануу да кирет. Бул сапат тубаса болуп саналбайт жана эмгек ишмердүүлүгү процессинде калыптанат.

Педагогикалык коммуникация – окутуучулардын жана студенттердин баарлашуусунун өз ара процесси, анын жүрүшүндө окуп жаткандарда билимдерди өздөштүрүү, билгичтиктер менен көндүмдөрдү иштеп чыгуу, окутуучулардын өздөрүнүн психологиялык-педагогикалык сапаттарын өнүктүрүү болуп өтөт.

Жогорку мектептин психологиясынын методологиясы – жогорку билим берүүнүн психологиялык теориясын куруунун ыктары, принциптери, ырааты жөнүндө окуу.

Педагогикалык ишмердүүлүк – педагогдун тарбиялануучулар менен аларда кесиптик маанилүү билимдерди, билгичтиктерди жана көндүмдөрдү калыптандыруу, алардын жөндөмдүүлүктөрү менен шыктарын, чыгармачыл ишмердүүлүгүнүн ыктарын өнүктүрүү максатында өз ара аракеттешүүсүнүн чыгармачыл, атайын уюштурулган максатка багытталган процесси.

Бул категориялар жогорку мектептин психологиясына колдонмолуу жетишерлик жалпы мүнөз күтүшөрүн жана өзүнүн бөтөнчөлүгүнө ээ болушарын белгилейбиз.

2. Жогорку мектептеги психологиялык изилдөөлөрдүн усулдары жана алардын бөтөнчөлүгү

Психологиялык изилдөөнүн усулдары – бул психология илиминин психологиялык жана гносеологиялык объектилери менен операциялардын тутумдары. Жогорку мектептин психологиясында усулдардын төрт тобун бөлүп көрсөтүү кабыл алынган:

1) уюштуруучулук:

- салыштырма (ар кыл тайпаларды курагы, ишмердүүлүгү ж.б.у.с. боюнча салыштыруу);
- лонгитюддук (узак мезгил бою бир эле адамдарды көп жолу изилдөө);
- комплекстүү (изилдөөгө түрдүү илимдердин өкүлдөрү катышат, мында, эреже катары, бир объектини түрдүү каражаттар менен иликтешет);

2) эмпирикалык:

- байкоо жүргүзүү жана өзүнө байкоо жүргүзүү;
- эксперименттик;

- психодиагностикалык (тесттер, анкеталар, суратмалар, социометрия, интервью, маек);
 - ишмердүүлүктүн өнүмдөрүн талдоо;
 - биографиялык;
- 3) маалыматтарды иштетүүнүн усулдары:
- сандык (статистикалык);
 - сапаттык (материалды топтор боюнча дифференциациялоо, талдоо);
- 4) чечмелөөчү (интерпретациялык):
- генетикалык (материалды өзүнчө фазаларды, стадияларды, кризистик учурларды ж.б.у.с. бөлүү менен өнүгүү мерчеминде талдоо);
 - түзүмдүк (инсандык бардык мүнөздөмөлөрүнүн ортосундагы байланыштарды орнотот).

Бир катар жалпы өзгөрүүлөрдү байкоого жол берүүчү массалык материалды алуу үчүн, психологиялык усулдун бир түрү – анкеталоо көбүрөөк жарайт. Байкоо жүргүзүү жана анкеталоо өңдүү усулдардын жардамы менен алынган маалыматтарды эске алып, психологиялык изилдөөнүн майнаптуу кошумча усулу маек болуп саналат.

Байкоо жүргүзүү усулунда изилдөөнүн объектилери студенттердин, окутуучулардын иш-аракеттери менен кылык-жоруктары болуп саналат. Байкоо жүргүзүүнүн жардамы менен адамдын сезимдерин, эрктик, моралдык жана башка сапаттарын иликтөөгө болот. Эгерде адамдын жүрүм-турумунун тышкы сүрөтүн жана ички дүйнөсүн илимий билимдердин негизинде катнаштырса, байкоо жүргүзүү натыйжалуу болот. Байкоо жүргүзүү ачык-айкын максатка, планга ээ болууга, тутумдуу, иликтенип жаткан адамдардын ишмердүүлүгүнүн түрдүү шарттарында жүргүзүлүүгө тийиш.

Иликтенип жаткан көрүнүштүн сандык же сапаттык квалификациясын алуу үчүн эксперименттик усулдар колдонулат. Бул усулдар изилдөөчүнүн психологиялык фактыны так айкындоочу шарттарды түзүү максатында сыналуучунун ишмердүүлүгүнө активдүү кийлигишүү мүмкүнчүлүгүн болжошот.

Эксперименттик усулдар көптөгөн артыкчылыктарга ээ болушат. Алсак, табигый (талаа) экспериментинин артыкчылыктары сыналуучулардын жашоо жана ишмердүүлүк шарттарына табигый кошулгандыгынын натыйжасы болуп саналат. Моделдөөчү эксперимент процессинде сыналуучу экспериментатордун нускамалоосу боюнча аракеттенет да, экспериментте сыналуучу катары катышып жатканын билет. Эксперименттин бул түрү эң ар түрдүү изилдөөчүлүк милдеттерди чечүүгө жол берет.

Эксперимент усулу байкоо жүргүзүү усулуна караганда кыйла активдүү. Ал психикалык көрүнүштөрдү сыпаттоо үчүн да, түшүндүрүү үчүн да зарыл маалыматтарды берет.

12-лекция. Жогорку мектептеги билим берүү процессинин субъектилери

Планы

1. ЖОЖдун билим берүү процессинин субъектилери катары студенттин жана окутуучунун инсанынын мүнөздөмөсү.
2. Студенттин ЖОЖдо ийгиликтүү кесиптик өзүн аныктоосунун жана калыптануусунун түзүмү, этаптары жана шарттары.
3. Тарбиячы, окутуучу, усулчу жана изилдөөчү катары жогорку мектептин педагогуна коюлуучу кесиптик шартталган талаптар.

1. ЖОЖдун билим берүү процессинин субъектилери катары студенттин жана окутуучунун инсанынын мүнөздөмөсү

Студенттер жана окутуучулар ЖОЖдогу билим берүү процессинин негизги субъектилери катары чыгышат. Дал эле аларга таандык социалдык-психологиялык мүнөздөмөлөр жана өз ара мамилелер болочок адистерди даярдоо процессинин майнаптуулугун аныкташат. Окутуунун жаңы акивдүү формаларын, заманбап окуу-усулдук базаны колдонуу окутуучулардын чеберчилиги менен квалификациясын, студенттердин өздөрүнүн тиешелүү мотивдеринин, кызыкчылыктарынын жана окуу-таанымдык активдүүлүгүнүн барлыгын же жоктугун алмаштыра албайт. Ошондуктан билим берүү процессинин бардык катышуучуларынын мүнөздөмөлөрүнүн маалыматтарын талдоо анын күчтүү жана алсыз жактарын айкындоого жана аны сапаттык жакшыртуу үчүн тиешелүү сунуштарды иштеп чыгууга жол берет.

Студент термини латынь тектүү, кыргызча которгондо тырыша иштөөчү, б.а. билимдерге ээ болуучу дегенди туюндурат.

Студентчилик – уюмдашуу жаатында жогорку билим берүү институту бириктирген жаштардын өзгөчө социалдык категориясы.

Студенттик куракты жаштыктын экинчи мезгилине (соңку жаштык) же жетилгендиктин биринчи мезгилине – эртедеги жетилгендикке киргизишет. 18-22 жашар курак жаш адамдарда адептик жана эстетикалык сезимдердин көбүрөөк активдүү өнүгүүсү, мүнөздүн калыптануусу жана турукташуусу, жана, өзгөчө маанилүүсү, чоң кишинин социалдык: жарандык, кесиптик-эмгектик жана башка ролдорунун толук комплексине ээ болуусу мезгили болуп саналат.

Бир жагынан, мотивацияны, баалуулуктук багыт алуулардын бардык тутумун өзгөртүп түзүү, башка жагынан, кесиптешүүгө байланыштуу бөтөнчөлүктүү жөндөмдүүлүктөрдү интенсивдүү калыптандыруу, бул куракты мүнөздүн жана интеллектин калыптануусунун борбордук мезгили катары ажыратат. Жаш адамдарда чоң класстарда толук өлчөмдө жетишпеген сапаттар: максатка умтулгандык, чечкиндүүлүк, тырышчаактык, өз алдынчалык, демилгелүүлүк, өзүн башкаруу билгичтиги байкаларлык бекемделет.

Студенттик курак үчүн бул мезгилде интеллектуалдык жана денелик күчтөрдүн көптөгөн оптимумдарына жетишилери мүнөздүү. Бирок көбүнчө бир эле учурда ошол мүмкүнчүлүктөрдүн жана аларды чындап ишке ашыруунун ортосундагы карама-каршылыктар көрүнөт. Курактык психология жана физиология жаатындагы адистер, адамдын өз жүрүм-турумун аң-сезимдүү жөнгө салууга жөндөмдүүлүгү 17-19 жашта толук өлчөмдө өнүкпөгөнүн белгилешет. Негизинде дайыма эле татыктуу мотивдер боло бербеген мотивдешпеген тобокел, өз жосундарынын кесепеттерин алдын ала көрө билбөө көп болот.

Студенттин социалдык-психологиялык портретин аныктоочу жана окутуу процессине аз эмес даражада таасир кылуучу факторлорду эки категорияга бөлүүгө болот: алар менен студент ЖОЖго келгендер (аларды көңүлгө алууга гана болот) жана окутуу процессинде көрүнүүчүлөр (аларды башкарууга болот).

Биринчи категорияга киришет: даярдык деңгээли, баалуулуктар тутуму, окутууга карата мамилеси, ЖОЖдогу реалийлер тууралуу маалымдуулугу, кесиптик келечеги тууралуу элестетүүлөрү. Бул факторлор көп жагынан өлкөдөгү жалпы атмосфера жана ким маалыматтын түздөн-түз булагы болуп саналса, ошолордун конкреттүү тиричиликтик билимдери менен аныкталышат. Аларды студенттерге таасир кылуунун аттануу чекити катары констатациялап жана колдонуп, аларга кыйыр гана таасир кылууга болот. Бул факторлор көбүнчө ыңгайлашуу этабында (1-2-курста) иштешет.

Акырындап биринчи топтун факторлорунун ролу алсырайт да, чечүүчү ролду экинчи топтун факторлору ойной башташат. Аларга окуу процессин уюштурууну, окутуунун деңгээлин, окутуучунун жана студенттин өз ара мамилелеринин тибин ж.б.у.с. киргизүүгө болот. Дал ушул, ал эми баштапкы деңгээл эмес, чоң даражада төрт-беш жылдан кийин ЖОЖдон учуп чыгуучу адамдын кесиптик жана психологиялык бейнесин аныктайт.

Жогорку мектептин азыркы психологиясы бир катар чен-өлчөмдөрдүн негизинде студенттердин ар кыл топторун ажыратат. Алсак, конкреттүү кесипти тандоосуна жана ага мамилесине карай студенттер үч топко бөлүнүшөт:

1) билим алууга кесипке катары багыт алган студенттер. Студенттер үчүн бул жерде башкысы өзүн келечек жумушта квалификациялуу адистер катары ишке ашырууга умтулуу болуп саналат, ушул топто гана алар өз билим алуусун магистратурада жана аспирантурада улантууга ынтаалуулукту байкатышкан. Калган бардык факторлор алар үчүн азыраак маанилүү;

2) бизнеске багыт алган студенттер. Билим алуу аларда андан ары өз ишин түзүү, соода менен иштөө ж.б.у.с. үчүн старттык баскычтын шайманы катары чыгат. Алар мезгилдин өтүүсү менен бул чөйрө да билим алууну талап кыларын түшүнүшөт, бирок өзүнүн кесибине алар биринчи топко караганда азыраак кызыкдар мамиле кылышат;

3) аларды, бир жагынан, аныктабагандар деп атоого болчу, башка жагынан, жеке жана тиричиликтик мерчемдеги түрдүү проблемаларга басылып калган студенттер. Бул агым боюнча сүзгөндөрдүн, өз жолун тандай албагандардын тобу деп айтууга болот. Алар үчүн билим алуу жана кесип биринчи топтордогудай кызыгуу туудурбайт. Балким, алардын бир бөлүгүнүн өзүн аныктоосу кийинчерээк болуп өтөт.

Окууга мамилеси боюнча бир катар изилдөөчүлөр беш топту ажыратышат:

1) билимдерге, өз алдынча иштин усулдарына, кесиптик билгичтиктер менен көндүмдөргө ээ болууга умтулушкан студенттер, окуу ишмердүүлүгүн сарамжалдаштыруунун ыктарын издешет. Алар окуу түрмөгүнүн бардык предметтери боюнча эң жакшы окушат. Бул студенттердин кызыкчылыктары программада каралгандан кыйла кеңири билимдер чөйрөсүн камтышат. Алар окуу ишмердүүлүгүнүн бардык чөйрөлөрүндө активдүү;

2) окуу ишмердүүлүгүнүн бардык чөйрөлөрүндө билимдерге ээ болууга умтулушкан студенттер. Бул топ үчүн ишмердүүлүктүн көптөгөн түрлөрүнө кызыгуу мүнөздүү, бирок алар тигил же бул предметтердин жана окуу дисциплиналарынын маңызына сүңгүүдөн тез эле ташашат. Мына ошондуктан алар көбүнчө үстүрт билимдер менен чектелишет. Алардын ишмердүүлүгүнүн негизги принциби – аз-аздан болгону баарынан жакшы. Алар конкреттүү иштерге көп күч-аракет сарпташпайт. Эреже катары, жакшы окушат, бирок кээде аларды кызыктырбаган предметтерден канааттандырылгы эмес баа алышат;

3) өзүнүн кесибине гана кызыгуу көрсөтүшкөн студенттер. Билимдерге ээ болуу жана алардын бүткүл ишмердүүлүгү, тар кесиптик алкактар менен чектелет. Эреже катары, бул студенттер өзүнүн адистиги менен байланышкан бардык предметтер боюнча жакшы жана эң жакшы окушат; ошол эле мезгилде танапташ илимдерге жана окуу планынын дисциплиналарына тийиштүү кызыгуу көрсөтүшпөйт;

4) жаман эмес окушкан, бирок окуу программасына тандоо менен мамиле кылышкан, аларга жаккан предметтерге гана кызыгуу көрсөтүшкөн студенттер. Алар окуу сабактарына дайыма эле бара беришпейт, лекцияларды, семинардык жана практикалык сабактарды көп калтырышат, окуу ишмердүүлүгүнүн кайсыл бир түрлөрүнө жана окуу планынын дисциплиналарына кызыгуу көрсөтүшпөйт, анткени алардын кесиптик кызыкчылыктары али калыптана элек;

5) жалкоо студенттер. ЖОЖго ата-энесинин түрткүсү менен, жолдошуна кошулуп, иштебөө жа армияга барбоо үчүн келишкен. Окууга кайдыгер мамиле кылышат, сабактарды дайыма калтырышат, карыздары болот да, көбүнчө дипломго чейин жетишпейт.

Окутуучуларга азыркы студенттер беришкен мүнөздөмөлөр да кызыгуу туудурат. Студенттердин арасындагы социологиялык сурамжылоолордун маалыматтарынын негизинде окутуучулардын төмөнкү топторун бөлүп көрсөтүүгө болот:

1) «түбөлүк студенттер» – студенттерди түшүнүшөт, алардан инсанды көрүшөт, түрдүү темаларда каалоо менен дискуссия кылышат, жогору интеллектке жана кесипкөйлүккө ээ болушат;

2) «мурдагы моряктар», ЖОЖдо аскердик тартип орнотууга аракеттенгендер. Тартип деген сөздү бул адамдар алардын көз караштарын тоналдуу, кыйшаюусуз кабыл алуу деп түшүнүшөт, интеллектти жана ырааттуу ой жүгүртүү билгичтигин эмес, кулчулукту баалашат, студенттин инсанын администрациялык чаралар жолу менен басып салууга аракеттенишет;

3) сааттарды өткөрүшкөн, студенттерге баарын жасоого жол беришкен, болгону аларга жолтоо кылбоону каалашкан окутуучулар.

Чоң курстар окутуучулардын арасынан кайдыгерлерди, көрө албастарды, чектелгендерди, роботторду ж.б.у.с. көрүшөт. Муну менен бирге алар ишке жанын бергендерди, иштен ыракат алгандарды, досторду да белгилешет. Алардын пикири боюнча, жогорку мектептеги окутуучунун көбүрөөк таралган тиби – стандарт-окутуучу, ал предметти билет, өзүнүн жумушу менен жашайт, баарлашууда татаал, өжөр, дымактуу, өзүнө жана студенттерге кызыксыз. Б.а. студенттин проблемасы жана андан кем эмес маанилүү окутуучунун проблемасы бар.

Студенттердин жетишүүсү жалпы интеллектуалдык өнүгүүдөн жана бөтөнчөлүктүү жөндөмдүүлүктөрдөн гана көз каранды болбойт, бул эстүүлүк көз карашынан да, инсандын кызыкчылыктары менен мотивдери, мүнөзүнүн жана темпераментинин белгилери, багытталгандыгы, анын өздүк аң-сезими ж.б.у.с. жагынан да толук түшүнүктүү.

Инсандын багытталгандыгынын негизинде анын керектөөлөрү жатат, алар материалдык (тамак-ашка, кийимге, турак-жайга ж.б. болгон керектөөлөр) жана руханий (таанып билүүгө, музыкага, китепке, эмгекке ж.б.у.с. болгон керектөөлөр) боло алышат. Керектөөлөр өзүн андан ары канааттандырууну болжошот да, ошондуктан студентти активдүүлүк көрсөтүүгө мажбурлаган тартылууну, каалоону, умтулууну, эмоциялык абалдарды туудурушат. Керектөөлөр андалган жана андалбаган же жарым-жартылай андалган боло алышат. Жакшы адис болууга, окутулуп жаткан дисциплиналарды өздөштүрүүгө, маданияттуу жана эрудициялуу адам болууга умтулуу – студенттин так андалган руханий жана материалдык керектөөлөрүнүн билинүүсү.

Керектөөлөрдү алардын болочок педагогдордун кесиптик ишмердүүлүгүндөгү мааниси боюнча талдоонун натыйжасында, мисалы, иликтөөнү талап кылуучу мотивациялык чөйрөнүн элементтеринин тобу айкындалган:

- ийгиликке жетишүүгө болгон керектөө;
- үстөмдүк кылууга болгон керектөө;
- баарлашууга болгон керектөө;
- социалдык жактырууга болгон керектөө;
- таанып билүүгө болгон керектөө;
- көркөмдүк-эстетикалык керектөөлөр;
- кесиптик билимдер менен билгичтиктерди алууга багытталгандык;
- жогорку билим жөнүндө диплом алууга багытталгандык.

Студенттер менен иштөө процессинде педагог керектөөлөрдүн деңгээли менен түзүмүн жана алар менен байланышкан мотивдерди гана эмес, энергетикалык, акыл-эстик дараметти жана турмуштук жагдайлардын бүтүндөй бир катарын да эске алууга тийиш. Алсак, эгерде студентте окууда чоң тыным болсо же ал окутуунун жаңы формасына оорчулук менен ыңгайлашса, педагогдун милдети студентти эмгекти оптималдуу уюштурууга үйрөтүү болуп калат.

Студенттин окуу ишмердүүлүгүн баарыдан мурда төмөнкү мотивдер мүнөздөшөт: билимдерге ээ болууга багытталгандык; кесип алууга

багытталгандык; диплом алууга багытталгандык. Эркектердин арасында кесип алууга, аялдардын арасында диплом алууга багытталгандык басымдуулук кылат.

2. Студенттин ЖОЖдо ийгиликтүү кесиптик өзүн аныктоосунун жана калыптануусунун түзүмү, этаптары жана шарттары

Болочок кесиптин элеси эмоциялык жана когнитивдүү компоненттерди камтыган жетишерлик татаал түзүлүш. Эмоциялык-баалоочулук компоненттердин кесиптин маанилүү мазмундук компоненттерине шайкештиги тандоону негиздүү жана чындыктуу кылат. Кесиптик тандоонун негиздүүлүгү үчүн кесип тараптан коюлуучу талаптар адамдын мүмкүнчүлүктөрүнө шайкеш келгени да зарыл. Окутуу жогору сапаттуу кесиптик билимдер менен билгичтиктерди жөн гана калыптандырбастан, кесиптик ишмердүүлүктүн мүнөздөмөлөрүнүн коомдук жана жеке маанидеги параметрлер менен реалдуу байланышын андалган ажыратууну да камсыздоого тийиш.

Психологдор кесиптик аң-сезимди ар кыл кесиптик мазмунду жуурулуштурган түзүм катары карашат, бирок бул түзүлүш абдан кеңири даражадагы жалпылоонун кырдаалдан тышкары мүнөзүнө ээ болот да, аны кароодо конкреттүү кесиптик мазмун жоголот. Кесиптик аң-сезимди калыптандыруу зарылдыгы – ачык-айкын факт.

Студентти кесиптик өнүктүрүүнүн жетектөөчү мүнөздөмөсү тандалган кесиптин бөтөнчөлүгү жөнүндө так элестетүү катары кесиптик иденттүүлүк болуп саналат. Анын негизги көрсөткүчтөрү катары студенттердин өздөрүнүн кесиптик жана окуу мүмкүнчүлүктөрүн баалоосун, тандап алган кесибине жана өзүнүн окуу натыйжаларына канааттангандыкты, кесиптин мотивациялык мүмкүнчүлүктөрүн божомолдоону ж.б.у.с. бөлүп көрсөтүүгө болот. Бирок студенттин кесиптик иденттүүлүгүнүн жогору даражасына жетишүү алар өндүрүштүк жана диплом алдындагы практикалардан өткөндөн кийин чоң курстарда гана мүмкүн. Бул жерде кесиптик иденттүүлүк инсандын кесиптик өнүгүүсүнүн өз алдынча жөндөгүчү катары чыгат.

Кесиптик калыптанууда маанилүү роль кесиптик багытталгандыкка таандык болот. **Кесиптик багытталгандык** – бул адамдын тандап алган кесиби жаатындагы өзүнүн билимдерин, тажрыйбасын, жөндөмдүүлүктөрүн ишке ашырууга умтулгандыгы. Анда анын өзүнүн кесибине оң мамилеси, ага ынтаалуулугу менен кызыгуусу, ишмердүүлүктүн ушул аймагында эмгектенип, өзүнүн материалдык жана руханий керектөөлөрүн канааттандырууну каалоосу чаглышат. Кесиптик багыт-

талгандык ошол ишмердүүлүктүн максаттары менен милдеттерин, тиешелүү идеалдарды, орнотмолорду, ынанымдарды, көз караштарды түшүнүүнү жана ичинде кабыл алууну болжойт.

Студенттердин кесиптик багытталгандыгын калыптандыруу – демек алардын болочок кесипке карата оң мамилесине, ЖОЖду бүткөндө өз квалификациясын жогорулатууга, өз көз караштарын жана ынанымдарын өнүктүрүүгө умтулуусуна түрткү берүү. Мындай багытталгандыкты өнүктүрүүдө кесиптик ишмердүүлүккө карата адекваттуу мотивация өзгөчө орун ээлейт.

Окутуунун бардык этаптарындагы мотивациянын аныктоочу мааниси окуу процессин мотивациялык камсыздоо принцибин аныктоону шарттайт. Көптөгөн адистер бардык денгээлдердеги, анын ичинде жогорку мектептеги окуп жаткандарда окуу-эмгек ишмердүүлүгүнө мотивацияны (адам билимдеринин белгилүү бир чөйрөсүнө кызыгууну, кесипти аң-сезимдүү тандоону ж.б.) максатка багытталган калыптандыруу жөнүндө ойго келишет.

Окууга мотивацияны окутуунун ийгиликтүүлүгү менен салыштырып, изилдөөчүлөр кесиптик-таанымдык кызыгуу ишмердүүлүктө жетектөөчү болуп саналган студенттер, жакшы жана эң жакшы окушарын айкындашкан. Бул топтун иш жүзүндө бардык студенттери илимий изилдөөлөргө катышышат, өзү билим алуунун үстүнөн иштешет.

ЖОЖдо окутуу мезгилинде студенттин инсанын өнүктүрүү бир катар этаптарды басып өтөт:

1) 1-2-курстар – кесип жөнүндө түшүнүктү калыптандырат. Бул этап үчүн жаш адамдын окутуунун жаңы шарттарына ыңгайлашуусу, жасалган кесиптик тандоонун тууралыгын өзү талдоосу процесси мүнөздүү;

2) 3-4-курстар – кесиптик ишмердүүлүктүн мазмунун андаштыруунун өткөөл мезгилин берет, студенттер өзүнүн болочок кесиптик чөйрөсү менен тереңирээк таанышышат, негизги билимдерди өздөштүрүшөт, билгичтиктер менен көндүмдөрдү алышат, өзүн болочок ишмердүүлүктүн субъектиси катары таанышат;

3) 4-5-курстар – университетте ээ болунган социалдык-кесиптик ролду бекемдөө, студенттин адис катары кесиптик калыптануу, туруктуу кесиптик кызыгууну калыптандыруу этабы. Бул этапта өз тандоосун кадыр-барктуулук, эмгек базарында талап кылынгандык, мансаптык жакшы абал, социалдык-экономикалык туруктуулук көз карашынан аңдаштыруу процесстери мүнөздүү болуп саналат.

Кесиптик өзүн аныктоону калыптандыруудагы оорчулуктар педагогикалык, психологиялык жана социалдык-экономикалык факторлор

менен байланышкан болушу мүмкүн. Педагогикалык факторлорго төмөнкүлөр киришет:

- окутуунун активдүү формаларын жана усулдарын начар колдонуу;
- окутуучулук курамдын квалификациясынын жетишсиз деңгээли;
- окутуунун начар усулдук базасы;
- өндүрүштүк практикадан өтүүнүн формалдуулугу.

Терс психологиялык факторлорго төмөнкүлөрдү киргизүү керек:

- ал үчүн болочок кесип жөнүндө үстүрт элестетүү, көптөгөн турмуштук реалийлер менен баалуулуктарды идеализациялоо мүнөздүү болгон жаш курак;

- ушул жагдай менен байланышкан социалдык жана психологиялык жетилгендиктин салыштырмалуу төмөн деңгээли;
- студенттердин башынан эле окууда жогору натыйжаларга жетишүүгө начар мотивдешкендиги;
- көпчүлүк студенттерде өзүнүн жашоодогу келечегине карата айкын элестетүүлөрдүн жоктугу.

Кесиптик өзүн аныктоонун ийгиликтүүлүгүн процесс жана натыйжа катары кароого болот. ЖОЖдогу окутуу этабында кесиптик өзүн аныктоонун ийгиликтүүлүгү процесс болуп саналат да, төмөнкү компоненттердин өз ара байланышынан көрүнөт:

- *мотивациялык-баалуулуктук* – инсандын кесиптик багытталгандыгынан көрүнөт;
- *интеллектуалдык-таанымдык* – кесип жөнүндө билимдердин жыйындысына, кесиптик билимдерге, билгичтиктерге жана көндүмдөргө ээ болууга такалат;
- *жарамдуу-практикалык* – кесиптик ишмердүүлүктө зарыл болгон тышынан байкалуучу билгичтиктер жана көндүмдөр аркылуу көрүнөт: кесиптик, коммуникациялык, гностикалык, уюштуруучулук ж.б.;
- *эмоциялык-эргтик* – каалоолорго, өзүнүн кесиптик билимдерин, билгичтиктерин жана көндүмдөрүн ишке ашырууга оң эмоциялык маанайга, коомдун жыргалчылыгына эмгектенүүгө даярдыкка такалат.

Кесиптик өзүн аныктоонун ийгиликтүүлүгү анын бардык түзүүчү компоненттеринин калыптангандыгын караштырат.

Студенттин ийгиликтүү кесиптик өзүн аныктоосунун жана калыптануусунун негизги факторлоруна (шарттарына) төмөнкүлөр киришет:

1) студенттердин окуу-таанымдык ишмердүүлүгүнүн стили;

2) студенттердин кесиптик өзүн аныктоосун психологиялык-педагогикалык коштоо;

3) ЖОЖдогу окуу-тарбия процессин заманбап уюштуруу.

Студенттердин окуу-таанымдык ишмердүүлүгүнүн үч негизги стилин айырмалашат:

- *автономдуу* – өз алдынча, тышкаркы жардамдан көз карандысыз окууга жөндөмдүү, максатты коюуда жана кабыл алууда өзүнүн мүмкүнчүлүктөрүн туура баалай алган, ага жетишүүдө жыйнактуулукту, көшөргөндүктү көрсөтүшкөн, аткарылып жаткан иш үчүн жоопкерчилик сезимине ээ болушкан студенттерге таандык. Автономдуу типтеги окуучулар кыйла жогору академиялык натыйжаларга жетишишет жана өз окуусунун натыйжаларын кыйла адекваттуу баалашат;

- *көз каранды* – «ишмердүүлүктүн маанилүү шарттарынын субъективдүү модели» тогоосунун түзүмдүк-кызматтык кемтиктери, коюлган максатка оптималдуу жетишүү үчүн зарыл болгон маалыматты колдонуунун майнаптуулугунун төмөндүгү, ишмердүүлүктү аткаруунун ийгиликтүүлүгүнүн адекватсыз чен-өлчөмдөрү менен мүнөздөлөт;

- *автономдуу-көз каранды* – биринчи (автономдуу) жана экинчи (көз каранды) типтердин мүнөздөмөлөрүнө ээ болот. Өзүн жөнгө салуунун өз өзгөчөлүктөрүн билип, окуучулар өз ишмердүүлүгүн уюштуруудагы жетишпестиктерди оңдой жана муну менен анын майнаптуулугун жогорулата алышат.

Студенттердин кесиптик өзүн аныктоосун психологиялык-педагогикалык коштоо дидактикалык жана тарбиялык мамилелердин биримдигине негизделген. Анын маңызы билим берүү чөйрөсүндө ар бир студентти ийгиликтүү окутуу жана психологиялык өнүктүрүү үчүн зарыл жагымдуу шарттарды түзүүдө жатат.

Студенттин кесиптик өзүн аныктоосун жана инсанынын калыптануусун коштоо иш-чаралары тутумуна үч өз ара байланышкан багыттарды киргизишет:

- 1) кесиптик окутуу;
- 2) кесиптик тарбиялоо;
- 3) психологиялык коштоо.

Кесиптик окутууда маалыматтык технологияларды, тутумдуу мамилени, ишкер оюндарды, тренингдерди, өндүрүштүк кырдаалдарды моделдөөнү жана студенттерди кесипке багыттоо ишмердүүлүгүнө тартууну колдонуу зарыл.

Кесиптик тарбиялоо, баарыдан мурда, студенттерди болочок кесиптин реалийлерине, чыгармачылыкка, жекече ишке чукулдатууда жатат.

Кесиптик өзүн аныктоону психологиялык коштоонун негизги компоненттери төмөнкүлөр болуп саналат:

- 1) баалуулуктук багыт алуулардын динамикасына көз салуу;
- 2) кесиптик компетенциясын баалоо;
- 3) чыгармачыл дараметин өнүктүрүү, өзүн жөндөөнүн усулдарына жана ыкмаларына ээ болуу;
- 4) мелженген кесиптик максатка жетишүү үчүн турмуштук жана кесиптик пландарды куруу көндүмдөрүнө үйрөтүү.

Кесиптик өзүн аныктоонун калыптангандык деңгээли көрсөткүчтөрдүн белгилүү бир топтомун берет да, өзүнө төмөнкүлөрдү камтыйт: тандап алган кесипке туруктуу орнотмону; турмуштук жана кесиптик пландардын аныкталгандыгын жана конкреттүүлүгүн; өзүнүн кесиптик даярдыгына канааттангандыкты; өзүн ушул аймактагы адис катары идентификациялоону.

3. Тарбиячы, окутуучу, усулчу жана изилдөөчү катары жогорку мектептин педагогуна коюлуучу кесиптик шартталган талаптар

Педагогдун кесиби эң бир татаалдардан болуп саналат да, аны тандаган адам үчүн өтө узак ар түрдүү даярдыкты талап кылат.

Педагог – бул билимдердин белгилүү бир аймагындагы жогору квалификациялуу адис, анын башкы милдети окуп жаткандарда конкреттүү илимий жана кесиптик аймактарда билимдерди, билгичтиктерди жана көндүмдөрдү калыптандыруу, ошондой эле аларда ошол коомдо жактырылуучу жана кабыл алынуучу социалдык маанилүү белгилер менен сапаттарды тарбиялоо болуп саналат. Ошондуктан педагогго жогору талаптар коюлат. Педагог жогорку билимдүү адис болуп саналып, жалпы дагы, бөтөнчө дагы сапаттарга ээ болууга тийиш.

Бул кесиптин өкүлүнүн жалпы сапаттарына төмөнкүлөрдү киргизүү зарыл: гуманизм, адамдык ар-намысты сезүү, тартиптүүлүк, токтоолук, өзүн кармануу, өз күчтөрүнө ишенгендик, чечкиндүүлүк, уюмдашкандык, көшөргөндүк, демилгелүүлүк; ар түрдүү жөндөмдүүлүктөр – акыл-эстик, денелик, уюштуруучулук, техникалык. Аларга чыгармачыл ой жүгүртүүнү, акылдын тереңдигин жана ийкемдүүлүгүн, сынчылыкты, пикирлердеги өз алдынчалыкты ж.б.у.с. киргизүүгө болот.

Педагогдун бөтөнчөлүктүү кесиптик сапаттарын эки түргө бөлүүгө болот:

1) бардык педагогдор үчүн жалпы касиеттер (заманбап окутуунун жана тарбиялоонун методикасына ээ болуу, сабактардын ар кыл түрлөрүн уюштуруу ишинде кызмат өтөөчү конструктивдүү жөндөмдүүлүктөр, лекторлук шык-дараметтер ж.б.у.с.);

2) анын окуу предметтери менен түздөн-түз байланышкан педагогдун кесиптик сапаттары (мисалы, тарыхчы-педагогго тарыхый аң-сезим, математикке – математикалык акыл жана ойлонуу ыгы ж.б.у.с. таандык болууга тийиш).

Педагогикалык ишмердүүлүктө ишке ашырылуучу сапаттарды педагог педагогикалык баалуулуктар менен катнаштырат. **Педагогикалык баалуулуктар** – бул салыштырмалуу туруктуу багыттагыч, окутуучу өзүнүн кесиптик ишмердүүлүгүн алар менен катнаштырат да, ушул баалуулуктар анын мазмунун аксиологиялык аспектте ачышат. Ушул баалуулуктарга болочок окутуучулар ЖОЖдо окуу мезгилинде эле ээ боло башташат, андан кийин иш процессинде аларды өнүктүрүшөт жана такташат.

Педагогикалык баалуулуктарды жашоо деңгээлдери боюнча жетишерлик толук тутумдаштыруу жана классификациялоо И. Ф. Исаев тарабынан сунушталган:

1) *коомдук-педагогикалык* – бүткүл коомдун масштабында иштейт да, коомдун алкагындагы тарбия ишмердүүлүгүн жөнгө салышат;

2) *кесиптик-топтук* – билим берүү мекемелеринин белгилүү бир типтеринин педагогдорунун кесиптик ишмердүүлүгүн жөнгө салуучу идеялардын, концепциялардын, ченемдердин жыйындысын берет;

3) *жекече-инсандык* – коомдук-педагогикалык жана кесиптик-топтук баалуулуктарды ассимиляциялоонун негизинде курулуучу педагогдун аксиологиялык багыт алууларынын тутуму.

Жекече-инсандык сапаттардан баалуулуктардын төмөнкү топторун бөлүп көрсөтүүгө болот:

1) педагогдун эмгекке болгон мамилесин ачуучу:

- педагогикалык ишмердүүлүктү аксиологиялык кабыл алуу;
- жалпы билим берүүчүлүк жана кесиптик билимдер;
- кесиптик абийир жана ар-намыс;
- педагогикалык парз;
- кесиптик оорчулуктарды жеңүүгө даярлык;

2) педагогикалык ишмердүүлүктүн субъектилерине мамилени мүнөздөөчү:

- балдарга болгон сүйүү;
- студенттин инсанын сыйлоо;
- коомдук студенттик уюмдар менен кызматташуу;
- педагогикалык тилектештик жана жамаатчылдык;

3) педагогдун инсанын да маанилүү ачуучу сапаттар:

- студенттерди, алардын иш-аракеттерин, жорук-жосундарын баалоодогу объективдүүлүк;

- педагогикалык процесстин субъектилери менен мамилелердеги принциптүүлүк;
- гуманизм, студенттерге жана окуучуларга жакшылык каалоочулук;
- эмпатиялуулук;
- өз алдынчалык;
- педагогикалык оптимизм;
- чыгармачылык;
- толеранттуулук;

4) педагогдун педагогикалык ишмердүүлүктүн башка субъектилери менен баарлашуу стилдерин ачуучу:

- диалогдук ой жүгүртүү;
- педагогикалык процесстин субъектилери менен диалогдук мамилелер;
- өз максаттары менен иш-аракеттерин студенттердин, окуучулардын максаттары жана иш-аракеттери менен катнаштырууга жөндөмдүүлүк;
- педагогикалык процесстин субъектилери менен өз ара аракеттешүү жана кызматташуу.

Көбүрөөк жалпыланган түрдө педагогикалык жөндөмдүүлүктөр В. А. Крутецкий таарбынан берилген, ал аларга тиешелүү жалпы аныктамаларды берген:

1) *дидактикалык* – окуучуларга окуу материалын жеткиликтүү кылып берүү, аны айкын жана түшүнүктүү берүү, предметке кызыгуу жаратуу жөндөмдүүлүгү;

2) *академиялык* – илимдердин тиешелүү тармагына (математикага, физикага, биологияга ж.б.у.с.) жөндөмдүүлүк. Жөндөмдүү окутуучу предметти окуу курсунун көлөмүндө гана эмес, кыйла кенен жана терең билет, өз тармагындагы ачылыштарга дайыма көз салат, материалды абсолюттуу билет, изилдөө ишин жүргүзөт;

3) *перцепциялык* – окуп жаткандын, студенттин ички дүйнөсүнө сүңгүү жөндөмдүүлүгү, студенттин инсанын жана анын убактылуу психикалык абалдарын кылдат түшүнүү менен байланышкан психологиялык байкагычтык;

4) *кептик* – өз ойлорун, сезимдерин кептин, ошондой эле мимиканын жана пантомимиканын жардамы менен айкын жана так билдирүү жөндөмдүүлүгү. Педагогдун кеби дайыма ички күчү, ынанымдуулугу, өзү айтып жатканга кызыкдарлыгы менен айырмаланат;

5) *уюштуруучулук* – студенттик жамаатты, биринчиден, уюштурууга, аны ынтымакташтырууга, маанилүү милдеттерди чечүүгө шыктандырууга, экинчиден, өзүнүн ишин туура уюштурууга жөндөмдүүлүктөр;

б) *авторитардык* – окуучуларга түздөн-түз эмоциялык-эрктик таасир кылууга жөндөмдүүлүктөр жана ошонун негизинде аларга абройлуу болуу билгичтиги. Бул жөндөмдүүлүктөр окутуучунун инсандык сапаттарынын бүтүндөй бир комплексинен, жеке алсак, анын эрктик сапаттарынан (чечкиндүүлүктөн, токтоолуктан, көшөргөндүктөн, талаптуулуктан ж.б.у.с.) көз каранды болот;

7) *коммуникациялык* – окуучулар менен баарлашууга, аларга туура мамиле табууга, алар менен педагогикалык көз караштан максатка ылайыктуу өз ара мамилелерди орнотууга жөндөмдүүлүк, педагогикалык такттын барлыгы;

8) педагогикалык кыялдануу (же прогностикалык жөндөмдүүлүктөр) – өзүнүн иш-аракеттеринин натыйжаларын алдын ала көрүүдөн, окуучулардын инсанын тарбиялык долбоорлоодон, студенттен келечекте эмне чыгары жөнүндө байланышкан элестетүүдөн, тарбиялануучунун тигил же бул сапаттарын божомолдоо билгичтигинен билинүүчү жөндөмдүүлүк;

9) көңүл бурууну бир учурда ишмердүүлүктүн бир нече түрлөрүнүн ортосунда бөлүштүрүүгө жөндөмдүүлүк жогорку мектептин окутуучусу үчүн өзгөчө мааниге ээ болот. Жөндөмдүү, тажрыйбалуу окутуучу материалдын мазмунуна жана аны баяндоонун формасына, өзүнүн оюн же студенттин оюн жайып-жазып билдирүүгө кунт коюп көз салат. Ошол эле учурда бардык окуп жаткандарды көңүл буруу талаасында кармайт, чарчоонун, көңүл бурбоонун, түшүнбөөнүн белгилерине кылдат жооп кайтарат, тартип бузуунун бардык учурларын байкайт, өзүнүн жүрүм-турумуна (дене абалына, мимикасына, пантомимикасына жана басыгына) көз салат.

13-лекция. Студенттин окуу ишмердүүлүгү

Планы

1. Окуу ишмердүүлүгүн уюштурууга карата психологиялык-педагогикалык мамилелер.
2. ЖОЖдун студентинин окуу ишмердүүлүгүнүн бөтөнчөлүгү жана түзүмү.
3. Студенттердин окуу ишмердүүлүгүн уюштуруунун психологиялык өзгөчөлүктөрү.
4. Окуу ишмердүүлүгүндө студенттердин чыгармачыл ой жүгүртүүсүн өнүктүрүү.

1. Окуу ишмердүүлүгүн уюштурууга карата психологиялык-педагогикалык мамилелер

Жогорку мектептин азыркы педагогикасында жана психологиясында окуу ишмердүүлүгү түшүнүгүнүн үч негизги түшүндүрмөсүн бөлүп көрсөтүшөт:

1) окуунун жана окутуунун синоними катары;

2) классикалык советтик педагогикада жана психологияда өзүн предметтик жана таанымдык иш-аракеттердин жардамы менен көрсөтүүчү социалдык активдүүлүктүн өзгөчө формасы катары аныкталат;

3) белгилүү педагогдор Д. Б. Элькониндин, В. В. Давыдовдун пикири боюнча – окуучулардын жана студенттердин диалогдордун же дискуссиялардын жардамы менен коомдук аң-сезимдин илим, көркөм өнөр, адептүүлүк, укук жана дин өңдүү чөйрөлөрүндөгү теориялык билимдерди жана алар менен байланышкан билгичтиктерди жана көндүмдөрдү өздөштүрүүгө багытталган ишмердүүлүгүнүн түрлөрүнүн бири.

Окуу ишмердүүлүгүндө окутуучу менен студенттин ортосундагы мамилелер ар кыл формаларга ээ боло алат. Окутуучу менен студенттин максаттарынын биримдигинде алардын ортосундагы мамилелер чыгармачыл кызматташтык, достук боло алат. Эгерде окутуучу студент менен баарлашууда билимдер тутумун калыптандыруу максатын койсо, ал эми студент баарлашууну зачет, баа алуунун каражаты катары караса, анда алардын ортосундагы мамилелер башкаруу деңгээлинде болот.

Азыркы жогорку мектепте окуу процессин уюштурууда эки негизги мамиле активдүү колдонулат:

1) ишмердүүлүктүк;

2) тутумдук-генетикалык.

Ишмердүүлүктүк мамиленин негиз салуучусу Л. С. Выготский болуп саналат. Дал ошол илимпоз окуучуну өнүктүрүү окутуунун жүрүшүндө атайын куралдарга ээ болуу жолу менен жүзөгө ашырылары жөнүндө идеяны биринчи болуп алдыга койгон. Л. С. Выготскийдин идеялары А. Н. Леонтьев, А. В. Запорожец, П. Я. Гальперин, В. В. Давыдов ж.б. тарабынан жемиштүү иштелген. Натыйжада ишмердүүлүктүк мамиленин категориялык алкактары аныкталган, аларды төмөнкү түрдө билдирүүгө болот:

- ишмердүүлүктүк мамиленин алкагында окуу ишмердүүлүгүн кароонун бирдиги иш-аракет (белгиси бар иш-аракет, максатка багытталган, окуу, ой жүгүртүүчүлүк иш-аракеттер ж.б.у.с.), башкача айтканда – интериоризация болуп саналат.

- өнүгүү деңгээлин, б.а. окуу процессинин майнаптуулугун баалоо натыйжалык деңгээлде жүрөт;

- инсанды калыптандыруу тарбиялоонун, социалдаштыруунун, б.а. баланы, жаш адамды социалдык мамилелер тутумуна кошуунун жардамы менен жүрөт.

Тутумдук-генетикалык мамиле адамдын психикасын иликтөөнүн жалпы концепциясынын алкагында калыптанган. Советтик психологдор ишмердүүлүктү тутумдуу калыптандыруу жана психикалык жөндөмдүүлүктөрдү өнүктүрүү идеясын негиздешкен. Окуулардын жүрүшүндө ишмердүүлүктү деңгээлдик, иерархиялуу куруу жөнүндө элестетүүлөр психикалык өзгөрүүлөрдүн маңыздык механизмдерин ачууга, окуу ишмердүүлүгүн анын ички, процесстик кырынан кароого жол берген.

Белгилүү педагог В. Д. Щадриковдун пикири боюнча окуунун жүрүшүндө окуу ишмердүүлүгү тутумун берүүчү бир катар иерархиялуу байланышкан деңгээлдер калыптанат. Андай деңгээлдерден алтыны бөлүп көрсөтүүгө болот:

1) жекече-мотивациялык;

2) компоненттик-максаттык;

3) түзүмдүк-кызматтык;

4) маалыматтык;

5) психофизиологиялык;

6) жекече-психологиялык.

2. ЖОЖдун студентинин окуу ишмердүүлүгүнүн бөтөнчөлүгү жана түзүмү

Окуу ишмердүүлүгү – бул мазмуну илимий түшүнүктөр чөйрөсүндөгү иш-аракеттердин жалпыланган ыктарына ээ болуп саналган ишмердүүлүк. Ал адекваттуу мотивдер менен ойготулууга тийиш. Бул иш-аракеттердин жалпыланган ыктарына ээ болуу мотивдери, б.а. өзүмдүк өсүү, өркүндөө мотивдери болушу мүмкүн. Жеке ийгиликтер, жеке өркүндөө муну менен терең коомдук мааниге ээ болот.

Окуу ишмердүүлүгүнүн түзүмү жана анын негизги компоненттерин ажыратуу проблемасы азыркы педагогикалык психологияда эң маанилүүлөрдүн бири болуп саналат. Окуу ишмердүүлүгүнүн психологиялык түзүмү окуу-маанилүү сапаттардын жана алардын өз ара байланыштарынын бүтүндүктүү биримдиги катары аныкталат, алар окуу ишмердүүлүгүн ойготушат, программалашат, жөнгө салышат жана ишке ашырышат. Бул түзүм окуу-маанилүү сапаттардын (ОМС) беш кызматтык блокторунан турат: инсандык-мотивациялык, окуу милдетин кабыл алуу, окуу ишмердүүлүгүн аткаруунун мазмуну жана ыктары жөнүндө элестетүүлөр, окуу ишмердүүлүгүн аткаруунун маалыматтык негиздери, ишмердүүлүктү башкаруу.

Окуу ишмердүүлүгүнүн майнаптуулугу жана өнүмдүүлүгү түшүнүктөрү ийгиликтүүлүк терминине салыштырмалуу кыйла тар болуп саналат, анткени же ишмердүүлүктүн натыйжалык кырын, же түзүмдүк (ички) кырын чагылтышат, ал эми ийгиликтүүлүк термини ишмердүүлүктүн натыйжалык жана түзүмдүк көрсөткүчүн болжойт. Ушуга байланыштуу студенттердин окуу ишмердүүлүгүнүн ийгиликтүүлүгү эки көрсөткүч менен көбүрөөк толук берилет: натыйжалык (академиялык жетишүү) жана түзүмдүк (окуу ишмердүүлүгүнүн психологиялык түзүмүнүн калыптангандыгы).

Натыйжалык көрсөткүч студенттер профилдик жана профилдик эмес дисциплиналар боюнча арадагы аттестациялар жана экзамендик сессиялар мезгилинде алышкан баалардын, ошондой эле студенттердин академиялык жетишүүсүнүн жалпы деңгээлинин орточо мааниси – профилдик жана профилдик эмес предметтер боюнча баалардын орточо суммасы түрүндө берилет. Түзүмдүк көрсөткүч (ЖОЖдун студенттеринин окуу ишмердүүлүгүнүн психологиялык түзүмүнүн калыптангандыгынын студенттердин ЖОЖдо окууга даярлыгынын жекече индексинде берилген деңгээли) «Студенттердин ЖОЖдо окутууга даярдыгынын комплекстүү диагностикасы (СДКД)» методикасынын жардамы менен аныкталат.

Окуу ишмердүүлүгү ушул эки көрсөткүч кабыл алынган укуктук документтердеги ченемдик-берилген параметрлерге шайкеш келгенде ийгиликтүү деп эсептелет. *Натыйжалык көрсөткүч* мамлекеттик билим берүү стандарты менен аныкталат да, академиялык жетишүүдө чагылат. *Түзүмдүк көрсөткүч* – окуу ишмердүүлүгүнүн психологиялык түзүмүнүн калыптангандыгы менен аныкталат, ал окуу-маанилүү сапаттардын бүтүндүктүү биримдигинин барлыгын болжойт.

ЖОЖдо окутууда жана тарбиялоодо өзүнүн өзгөчө принциптери иштейт:

- ЖОЖду бүткөндөн кийин практикалык иште эмне зарыл болсо ошону окутуу;
- студенттердин курактык, социалдык-психологиялык жана жекече өзгөчөлүктөрүн эске алуу;
- окутуунун жана тарбиялоонун кесиптик багытталгандыгы;
- окутуунун илимий, коомдук жана өндүрүштүк ишмердүүлүк менен табигый биригүүсү.

Окуу ишмердүүлүгүнүн фазалык мүнөзү аныкталган. Биринчи фазада түзүлгөн кырдаалды аңдоо болуп өтөт, узак акыл-эстик жумушту аткарууга жалпы даярдык жогорулайт, уюмдашкандык күч алат. Бул биринчи кезекте иликтөөнүн объектисине орнотмонун калыптануусу, таанымдык жана сезимдик деңгээлдердин ишмердүүлүктүн жаңы түрүнө

ыңгайлашуусу менен байланышкан. Бул фазада эмгекчилдик, максатка жетишүүдөгү көшөргөндүк, кунттуулук, өзү уюмдашкандык, кызыкчаалдык, тигил же бул илимдерди иликтөөгө кызыгуу өңдүү сапаттарды иштеп чыгуу байкалат.

Экинчи фаза – туруктуу ыңгайлашуу мезгили, мында максат толук аңдалат да, аны ишке ашыруу үчүн өбөлгөлөр пайда болушат, ишмердүүлүктүн деңгээлдеринин бардык тутуму окутуунун негизги максаты менен шайкештикке келет. Бул фазада студенттерде болочок адиске зарыл жалпы кесиптик билгичтиктерди иштеп чыгууну мүнөздөөчү сапаттар калыптанат, өзүмдүк ар-намыс жана коомдук парз сезимдери өнүгөт.

3. Студенттердин окуу ишмердүүлүгүн уюштуруунун психологиялык өзгөчөлүктөрү

Студенттердин ишмердүүлүгүнүн жетектөөчү формасы окуу иши болуп саналат, ошондуктан интеллектуалдык өнүгүү жана кесиптик калыптануу, негизинен, окуу ишмердүүлүгү процессинде болуп өтөт.

Студенттер интеллектуалдык жөндөмдүүлүктөрү, ой жүгүртүү тиби, окутууда алга жылуу темпи менен айырмаланышат. Окутууну уюштурууда ушуну эске алуу, окутуу-тарбиялоо процессин дифференциациялоону жүзөгө ашыруу зарыл.

Окуу ишмердүүлүгүнүн деңгээлин жогорулатуу үчүн студенттерде жалпы акыл-эстик иш-аракеттерди жана акыл-эстик ишмердүүлүктүн ыкмаларын калыптандырууну улантуу, окуу мотивациясын күчөтүү жана салттуу, жаңы технологияларды, окуу-таанымдык ишмердүүлүктү активдештирүүчү заманбап маалыматтык технологияларды колдонуу зарыл.

Окуу мотивациясынын механизми окуу ишмердүүлүгүнүн максаттарынын бүтүндүктүү түзүмүн калыптандыруу болуп саналат. Окутуучулардын окутуунун максаттарын өз убагында жана тутумдуу коюусунун маанилүүлүгү ушундан келип чыгат, аларды студенттер кабыл алууга жана өз ишмердүүлүгүн аларга жетишүүгө багыттоого тийиш. Студенттерге алар тандаган кесиптин коомдук маанилүүлүгүн жана студенттин өзүнүн кесиптик маанилүү сапаттарын өнүктүрүүсүнүн маанилүүлүгүн биринчи курстан баштап көрсөтүү зарыл.

Окуу процессине таасир кылуучу негизги факторлорго төмөнкүлөр киришет:

1) ички – студенттин инсанынан көз каранды болот;

2) тышкы – окуу процессин уюштуруунун шарттарынан көз каранды болот.

Негизги ички факторлорго көңүл буруунун, кабыл алуунун, эстутумдун, ой жүгүртүүнүн, кыялдануунун өнүгүү деңгээли жана мүнөзү,

ошондой эле окуу билгичтиги, б.а. өзүнүн окуу ишмердүүлүгүн уюштуруу билгичтиги киришет.

Психологдор менен педагогдор өздөрүнүн изилдөөлөрүндө окуу ишмердүүлүгүнүн бир катар өзгөчөлүктөрүн бөлүп көрсөтүшкөн:

1) окуу ишмердүүлүгү башка натыйжаларды алууга эмес, окуучунун өзүн өзгөртүүгө, аны өнүктүрүүгө багыт алган. Анын негизги кызматы мына ушунда жатат;

2) окутуунун милдеттеринин ар кыл класстарын чечүүнүн жалпы ыктары аныкталган болууга тийиш. Окуу ишмердүүлүгү окуучулардын ошол жөндөмдүүлүктөргө ээ болуусуна багытталган болууга тийиш;

3) окуучу билимдерди даяр түрүндө албоого тийиш. Ал жаңы түшүнүктөргө жана иш-аракеттин ыктарына аң-сезимдүү ээ болсун үчүн, жаңы түшүнүктү окуп-үйрөнүү мотивациялык киришүүдөн (б.а. окуучуга ал эмне үчүн ушул түшүнүктү окуп-үйрөнүүсү зарылдыгын түшүндүрүүдөн) башталууга тийиш;

4) окуу ишмердүүлүгүн калыптандыруу жалпылоо принцибине негизделүүгө тийиш: жалпы мүнөздөгү билимдер жеке жана конкреттүү мүнөздөгү билимдерден мурун болот;

5) окуу ишмердүүлүгү ар кандай башка ишмердүүлүктүн негизин түзөт, анткени, кандайдыр бир ишмердүүлүктү жүзөгө ашырардан мурун, окуу ишмердүүлүгү шарттарында ага ээ болуу зарыл.

Окутуу процессинде башкы көңүл студенттердин ишмердүүлүгүн адистерди даярдоонун жаңы стратегиясын берүүчү түрлөрдө, формаларда жана ыктарда – теориялык ой жүгүртүүнү калыптандыруу гана эмес, азыркы өндүрүштүн шарттарында иштөө үчүн кесиптик даярдалгандыкты максатка багытталган калыптандыруу дагы – уюштурууга бурулган болууга тийиш.

Азыркы жогорку билим берүүнүн маанилүү элементи методологиялык даярдык болуп саналат. Илим менен практиканын өнүгүүсү ушундай деңгээлге жетти, студент өзүнүн болочок иши үчүн зарылдын бардыгын өздөштүрүүгө жана эстеп калууга күчү жетпейт. Студент өзүнүн минималдуу санында аны маалыматтын максималдуу көлөмү менен куралданткан жана, башка жагынан бир катар аймактарда ийгиликтүү иштөөгө жол берген окуу материалын өздөштүргөнү жакшы болот. Бирок бул дагы жетишсиз. Муну менен бирге, студенттердин жалпы интеллектин, ар кыл милдеттерди чечүүгө жөндөмдүүлүктөрүн ар тараптуу өнүктүрүү да маанилүү.

4. Окуу ишмердүүлүгүндө студенттердин чыгармачыл ой жүгүртүүсүн өнүктүрүү

Студенттерде чыгармачыл ой жүгүртүүнү калыптандыруу процесси педагогдун жана окуучулардын атайын уюштурулган шарттарда сабактарды уюштуруунун зарыл механизмдерин, формаларын жана усулдарын колдонуп, максатка багытталган өз ара аракеттешүүсүндө, тең чыгармачылыгында жатат.

Кесиптик-чыгармачыл ой жүгүртүү тажрыйбасын калыптандырууга багытталган усулдардын төмөнкү түрлөрүн айырмалашат:

1) окуу ишмердүүлүгүн уюштуруунун ыгы боюнча:

- түзүмдүк-ырааттыктар (милдеттиктер);

- тренингдиктер;

- оюндуктар;

2) калыптандыруучу багытталгандыгы боюнча:

- чыгармачыл ишмердүүлүктүн тажрыйбасын өнүктүрүү;

- эмоциялык таасир кылуу;

- эстутумдун даярлыгын калыптандыруу.

Психологдор тарабынан студенттердин таанымдык активдүүлүгүнө түрткү берүүчү жана чыгармачыл ой жүгүртүүнү өнүктүрүүгө көмөктөшүүчү бир катар шарттар бөлүнүп көрсөтүлгөн:

- катаал берилгенден жана катаал көзөмөлдөнгөндөн айырмаланып, бүтпөгөндүк же ачыктык кырдаалы;

- кийинки ишмердүүлүк үчүн ыкмаларды жана стратегияларды, предметтерди жана шаймандарды түзүү, иштеп чыгуу;

- жоопкерчиликке жана көз карандысыздыкка түрткү берүү;

- өз алдынча иштелмелерге, байкоо жүргүзүүлөргө, сезимдерге, жалпылоолорго басым коюу.

Техникалык адистиктердин студенттери үчүн ийкемдүүлүк жана ылдамдык өндүү сапаттарды өнүктүрүү эң чоң актуалдуулукка ээ болот. Чыгармачыл ой жүгүртүүнү өнүктүрүү экономикалык жана гуманитардык адистиктердин студенттери үчүн да зарыл, бул окуудан сырткаркы ишмердүүлүктө да чыгармачылык мамилени активдүү колдонуунун эсебинен камсыздалат.

Чыгармачыл ой жүгүртүүнүн сапаттык мүнөздөмөлөрү дивергенттүүлүк, өз алдынчалык, жаңылык, ийкемдүүлүк, оригиналдуулук болуп саналат.

Студенттердин чыгармачыл ой жүгүртүүсүнө түрткү берүүчү каражаттардын бири, интеллектуалдык тапшырмалар болуп саналат. Алар проблеманын пайда болуу шарттары жана студенттердин өз алдынча ишинин мүнөзү боюнча айырмаланышат.

Инсандын чыгармачыл-изденгичтик турумун калыптандыруу үчүн чоң мүмкүнчүлүктөргө окуу процессинин алкагында уюштурулуучу студенттердин илимий-изилдөө иши (СИИИ) ээ болот.

Чыгармачыл ой жүгүртүүнү калыптандырууга таасир кылуучу психологиялык-педагогикалык шарттар, объективдүүлөргө (кырдаалдыктарга) жана субъективдүүлөргө (инсандыктарга) бөлүнүшөт. Студенттердин чыгармачыл ой жүгүртүүсүн калыптандыруунун объективдүү өбөлгөсү окутуунун бардык уюштуруучулук формаларын: лекцияларды, практикалык жана семинардык сабактарды, ошондой эле студенттердин аудиториядан сырткаркы өз алдынча иштерин ушул милдетке баш ийдирүү мүмкүнчүлүгү болуп саналат. Окуу ишмердүүлүгүнүн бул түрлөрү аларды уюштурууга карата проблемалуу мамиленин негизинде курулууга тийиш.

Студенттердин чыгармачыл ой жүгүртүүсүн өнүктүрүүнүн субъективдүү (инсандык) шарттары менен өбөлгөлөрү алардын жекече социалдык-психологиялык мүнөздөмөлөрдүн, жеке алсак, турмуштук максаттардын, баалуулуктардын, багытталгандыктын, мотивация тутумунун ж.б.у.с. жыйындысы менен ортолоштурулган чыгармачылык ишке даярдык даражасында жатат.

Чыгармачыл ой жүгүртүүнү өнүктүрүү студенттерде компетенттүүлүк, эмпатия, байланыштарды түзүү билгичтиги, өзгөрүп жаткан шарттарга ылдам жооп кайтаруу жана тигил же бул кесиптик жана турмуштук кырдаалдардан чыгуунун адекваттуу жолдорун табуу билгичтиги өндүү сапаттарды иштеп чыгууга жол берет.

14-лекция. ЖОЖдогу педагогикалык ишмердүүлүктүн психологиялык негиздери

Планы

1. ЖОЖдун окутуучусунун педагогикалык ишмердүүлүгүнүн максаттары жана кызматтары, анын түзүмү жана мазмуну.
2. Педагогикалык ишмердүүлүктү баалоонун түрлөрү, деңгээлдери жана чен-өлчөмдөрү.
3. Жогорку мектептин окутуучусунун педагогикалык ишмердүүлүгүнүн майнаптуулугунун психологиялык шарттары.
4. Окутуучу-студент тутумундагы коммуникациялык турумдардын мүнөздөмөсү.
5. Педагогикалык ишмердүүлүктөгү чеберчилик, жаңычылдык жана чыгармачылык.

1. ЖОЖдун окутуучусунун педагогикалык ишмердүүлүгүнүн максаттары жана кызматтары, анын түзүмү жана мазмуну

Педагогикалык ишмердүүлүк – бул социалдык (кесиптик) ишмердүүлүктүн өзгөчө түрү, ал билим берүүнүн максаттарын ишке ашырууга багытталган.

Окутуучунун ишмердүүлүгүнүн психологиялык механизми – ал педагогикалык, илимий, коомдук жана башка милдеттерди чечкенде кызмат кылуучу инсандын психикалык процесстеринин, абалдарынын, түзүмдөрүнүн жана касиеттеринин тигил же бул жыйындысы. Окутуучунун милдеттери жана ишинин негизги түрлөрү Билим берүү жана илим министрлигинин буйруктары, Жогорку кесиптик билим берүүнүн билим берүү уюму жөнүндө жобо, окуу пландары жана программалары, ЖОЖдун жетекчилигинин көрсөтмөлөрү, кафедралардын сунуштары менен аныкталат.

Бүтүндүктүү педагогикалык процессте жүзөгө ашырылуучу педагогикалык ишмердүүлүктүн негизги түрлөрү салттуу түрдө окутуу жана тарбиялоо болуп саналат. Ар кандай уюштуруучулук форманын алкагында ишке ашырылуучу окутуу, адатта катаал мезгилдик чектөөлөргө, катаал аныкталган максатка жана ага жетишүү ыктарынын варианттарына ээ болот. Окутуунун майнаптуулугунун эң маанилүү чен-өлчөмү окуу максатына жетишүү болуп саналат. Ар кандай уюштуруучулук форманын алкагында жүзөгө ашырылуучу тарбиялык иш, максатка түз жетишүүнү көздөбөйт, анткени мезгилдик алкактар менен чектелген уюштуруучулук форманын мөөнөттөрүндө жетишилгис. Тарбия ишинде максатка багыт алган конкреттүү милдеттерди удаалаш чечүүнү гана караштырууга болот. Тарбиялык милдеттерди чечүүнүн эң маанилүү чен-өлчөмү, эмоциялык реакциялардан, жүрүм-турумдан жана ишмердүүлүктөн көрүнүүчү тарбиялануучулардын аң-сезиминдеги оң өзгөрүүлөр болуп саналат. Өнүгүп жаткан инсандан дал эле тарбиячы-педагогдун натыйжасын бөлүп көрсөтүү да кыйын. Педагогикалык ишмердүүлүктүн негизги түрлөрүнүн бөтөнчөлүгүн айкыndoо, окутуу менен тарбиялоо өздөрүнүн диалектикалык биримдигинде ар кандай адистиктеги педагогдун ишмердүүлүгүндө орун ээлешерин көрсөтөт. Окутуунун жана тарбиялоонун максаттары окутуу тутумуна карата тышкы компонент болуп саналат: аларды коом берет, ал ошол тутумдун иштөөсүнүн майнаптуулугун аныктайт.

Педагогикалык ишмердүүлүктү аны уюштурууга, анын мазмунуна, формаларына жана усулдарына карата негизги талаптарды аныкташкан жана окуу процессинин мыйзам ченемдүүлүктөрүн эске алуу менен педагогикалык максаттарга жетишүүнүн ыктары катары каралышкан

принциптер багыташат. Окутуунун классикалык принциптери (окутуунун көрсөтмөлүүлүгү, активдүүлүгү жана аң-сезимдүүлүгү, бекемдиги, тутумдуулугу жана уланмалуулугу, жеткиликтүүлүгү, окутуунун проблемалуулугу, окутуунун билим берүүчүлүк, өнүктүрүүчүлүк жана тарбиялоочулук принциптеринин биримдиги) ЖОЖдогу окуу процессинин принциптерине каршы келбейт. Бирок жогорку мектептеги окуу процессинин бөтөнчө өзгөчөлүктөрүн чагылтуу зарылдыгы принциптердин төмөнкү топторун бөлүп көрсөтүүгө жол берди:

1) жогорку билим берүүнүн болочок адистин инсанын өнүктүрүүгө багытталгандыгы;

2) ЖОЖдогу билим берүүнүн мазмунунун илимдин (техниканын) жана өндүрүштүн (технологиялардын) өнүгүүсүнүн учурдагы жана божомолдонгон тенденцияларына шайкештиги;

3) ЖОЖдо окуу процессин уюштуруунун жалпы, топтук жана жекече формаларын оптималдуу айкалыштыруу;

4) адистерди даярдоонун ар кыл этаптарында заманбап усулдар менен каражаттарды сарамжалдуу колдонуу;

5) адистерди даярдоонун натыйжаларынын конкреттүү чөйрө тарабынан алардын кесиптик ишмердүүлүгүнө коюлуучу талаптарга шайкештиги, алардын атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн камсыздоо.

ЖОЖдун окутуучусунун ишмердүүлүгүнүн негизги мазмуну төмөнкү кызматтарды аткарууда жатат: окутуучулук, тарбиялоочулук, өнүктүрүүчүлүк, уюштуруучулук, изилдөөчүлүк, психологиялык даярдык (адамдарда алардын жолунда кездешүүчү оорчулуктарды жеңүүгө ички даярдыкты калыптандыруу процесси).

Жогоруда саналган кызматтар өз ара байланышкан. ЖОЖдун окутуучусу үчүн педагогикалык (материалды терең жалпылоого жана тутумдаштырууга түртүүчү) жана илимий (изилдөө ишмердүүлүгү окутуучунун ички дүйнөсүн байытат, анын чыгармачыл дараметин өнүктүрөт, билимдеринин илимий деңгээлин жогорулатат, студенттерди илимий-изилдөө ишине чукулдатууга жол берет) ишти айкалыштыруу көбүрөөк мүнөздүү.

Педагогикалык кызматтарды майнаптуу аткаруу үчүн азыркы педагогго педагогикалык ишмердүүлүктүн түзүмүн, алардын жардамы менен ал жүзөгө ашырылуучу анын негизги компоненттеринин өз ара байланышын аңдоо маанилүү. Окутуучунун ишмердүүлүгүн аныктоочу факторлордун көп түрдүүлүгүнө карабай, анын негизги компоненттерин бөлүп көрсөтүүгө болот:

- *максаттары* – ишмердүүлүктүн кааланган натыйжалары: студенттердин жогору жетишүүсү, аларды өз алдынча кесиптик ишмердүүлүккө даярдоо, аларда бул үчүн зарыл билимдерди, билгичтиктерди, көндүмдөрдү жана жекече сапаттарды калыптандыруу;

- *мотивдери* – бул максаттарга жетишүүдө активдүүлүккө ойготуу: окутуучунун өзүнүн ишине кызыгуусу, анын өзүнүн милдеттерин түшүнүүсү, студенттерди даярдоонун сапаты үчүн жоопкерчилик сезими, адистикке ээ болууда аларга жардам көрсөтүүнү каалоосу ж.б.у.с.;

- *ыктары* – алардын жардамы менен студенттерди окутуунун жана тарбиялоонун максаттарына жетишилүүчү операциялар жана ыкмалар. Алар окутуучунун билимдерине, билгичтиктерине, көндүмдөрүнө, анын педагогикалык милдеттер менен кырдаалдарды кабыл алуусу менен аңдаштыруусуна негизделишет. Максаттын мүнөзүнө (жакынкы же алыскы) жараша ыктар жалпы (күн мурун аныкталган жана ар кыл сабактарда колдонулган) жана кырдаалдык, окуу сабагынын (лекциянын, семинардын ж.б.у.с.) жүрүшү, кайсы бир маселени, конкреттүү милдетти чечүү зарылдыгы менен шартталган боло алышат.

Максаттарынан чыгып, окутуучулук ишмердүүлүктүн ыктары да аныкталышат: окуу милдеттерин коюу, окуу материалын оозеки баяндоо, аны өздөштүрүүнү текшерүү жана баалоо, жүрүм-турумда жеке мисал менен таасир кылуу ж.б.у.с. Мындай ыктар кеп каражаттарын, ОТК, плакаттарды, схемаларды, жадыбалдарды ж.б.у.с. билгичтик менен колдонууну болжолот.

Максаттар, мотивдер, ыктар баарыдан мурда, окутуучунун ишмердүүлүгүнүн ички түзүмүн ачышат. Мейкиндиктик-мезгилдик жаатта анын ишмердүүлүгү белгилүү бир удаалаштыгы менен мүнөздөлөт:

1) максатты айкындоо, окуу, тарбиялык, илимий жана башка милдеттерди аныктоо;

2) максатка жетишүүнүн, милдетти чечүүнүн планын иштеп чыгуу;

3) кааланган натыйжага алып баруучу иш-аракеттерге даярдануу;

4) максатка жетишүү, милдетти чечүү боюнча иш-аракеттерди иш жүзүндө жүзөгө ашыруу;

5) жасалганды талдоо жана баалоо;

6) ишмердүүлүктүн максаттарына жетишүү боюнча алынган тажрыйбанын негизинде кийинки иш-аракеттерди түзөтүү.

Азыркы педагогикалык психологияда педагогикалык ишмердүүлүктүн негизги компоненттерин мурда сыпатталгандан айырмалуу

башка мамиленин негизинде да бөлүп көрсөтүү кабыл алынган. Мында классификацияга негиз кылып окутуучунун ишмердүүлүгүндө ишке ашырылуучу анын кесиптик-маанилүү билгичтиктери жана психологиялык сапаттары, жөндөмдүүлүктөрү алынат. Ушунун негизинде педагогикалык ишмердүүлүк төмөнкү түрлөргө бөлүнөт:

1) *конструктивдүү*:

- конструктивдүү-мазмундук – окуу материалын ылгоо жана композициялоо, окуу процессин пландаштыруу жана куруу;
- конструктивдүү-ыкчам – өзүнүн жана окуучулардын иш-аракеттерин пландаштыруу;
- конструктивдүү-материалдык – педагогикалык процесстин окуу-материалдык базасын долбоорлоо;

2) *уюштуруучулук* – студенттерди ишмердүүлүктүн ар кыл түрлөрүнө активдүү кошууга багытталган иш-аракеттер тутумун аткаруу, биргелешкен ишмердүүлүктү уюштуруу, ЖОЖдун окутуучусунун өздүк ишмердүүлүгүн өзү уюштуруусу;

3) *коммуникациялык* – педагогдун тарбиялануучулар, башка педагогдор, ата-энелер, коомчулуктун өкүлдөрү менен педагогикалык жактан максатка ылайыктуу мамилелерин орнотуу;

4) *гностикалык компонент* – окутуучунун билимдери менен билгичтиктери тутуму, ошондой эле анын ишмердүүлүгүнүн майнаптуулугуна таасир кылуучу анын таанымдык ишмердүүлүгүнүн белгилүү бир касиеттери;

5) *текшерүүчү-баалоочу* (рефлексиялык) компонент.

Ишмердүүлүктүн бардык компоненттери же кызматтык түрлөрү ар кандай адистиктеги педагогдун ишинде көрүнүшөт.

Педагогдун ишмердүүлүгүн талдоодо ар кыл моделдерди колдонууга болот, бирок мында педагогикалык ишмердүүлүк жекече эмес, биргелешкен болуп саналарын эсте тутуу маанилүү. Педагогикалык ишмердүүлүктүн объектиси бөтөнчөлүктүү – ага таандык болгон жекече сапаттары менен, аны өзгөртүп түзүүчү көптөгөн факторлор менен адамдардын таасири алдында турган окуп жаткандын инсаны. Ушуга байланыштуу педагогикалык ишмердүүлүктүн психологиясындагы актуалдуулардын катарына педагогдун чыгармачылык дараметинин, анын психологиялык даярдалгандыгынын, окутуучулардын квалификациясын жогорулатуусунун, алардын өнүктүрүүчү окутуу тутумдарына даярлыгы, инновациялык процесстерди кабыл алгычтыгы проблемалары киришет.

2. Педагогикалык ишмердүүлүктү баалоонун түрлөрү, деңгээлдери жана чен-өлчөмдөрү

Болочок педагогдун кесиптик компетенттүүлүгүн калыптандыруу ЖОЖдун шарттарында эле болуп өтөт да, жетектөөчү роль мында практикага таандык болот, бирок кесипкөйлүктү өнүктүрүүнүн эң маанилүү этабы окутуучунун билим берүү мекемесиндеги түздөн-түз өз алдынча иши болуп калат.

Педагогикалык ишмердүүлүктүн натыйжалуулугун диагностикалоо маселеси көбүнчө педагогду аттестациялоо зарылдыгына байланыштуу келип чыгат. Баалоонун так чен-өлчөмдөрүнүн жардамы менен жаш адистин кесиптик компетенттүүлүк деңгээлин айкындоо милдети, ага кесиптик ишмердүүлүктүн эң башынан эле коюлуучу жогору талаптарга байланыштуу актуалдуу болуп саналат. Адистин инсанынын кесиптик өнүгүүсүнүн чен-өлчөмдөрү – бул алар боюнча кесипкөйдүн өнүгүү деңгээли жана анын кесипкөйлөшүүсү жөнүндө ой жорууга болуучу объективдүү жана субъективдүү көрсөткүчтөр, мүнөздөмөлөр, параметрлер.

Кесиптик өнүктүрүү педагогикасында жана психологиясында кесипкөйлөшүүнүн ар кыл чен-өлчөмдөрү колдонулат: өндүрүмдүүлүк, сапат жана ишенимдүүлүк, кесиптик жарамдуулук, кесиптик чеберчилик, кесиптик даярдык жана башка бир катары.

Окутуучунун кесиптик ишмердүүлүгүнө азыркы талаптардын комплексин талдоо кесиптик компетенттүүлүктүн жети негизги компоненттерин бөлүп көрсөтүүгө жол берет:

1) *когнитивдүү* – окутулуучу дисциплина жаатындагы атайын компетенттүүлүк, ал өзүнө базалык педагогикалык маданияттын барлыгын, окутулуучу дисциплинанын концепциялуу негиздери менен жоболорун билүүнү, предмет ичинде жана предмет аралык байланыштарды түзүү билгичтигин, жалпы эрудициялуулукту камтыйт;

2) *долбоорлук* – педагогикалык процесстин максатын болжоо, мерчемдөө, долбоорлоо, моделдөө жана конструкциялоо жаатындагы компетенттүүлүк;

3) *коммуникациялык* – баарлашуудагы ачыктыктан, чыр-чатаксыздыктан, теманы үйрөнүүдө энтузиазмды көрсөтүүдөн, адамдардын инсандык, жыныстык-курактык, жекече өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен өз ара аракеттешүүнү жүзөгө ашыруудан, курактык психологияны билүүдөн, оозеки кептин сабаттуулугунан, билдирүүчүлүгүнөн, ырааттуулугунан көрүнүүчү психологиялык-педагогикалык компетенттүүлүк;

4) *уюштуруучулук* – алардын мүмкүнчүлүктөрүн жана жөндөмдүүлүктөрүн эске алуу менен студенттердин таанымдык ишмердүүлүгүн жетектөө, студенттердин кесиптик практикасын, илимий-изилдөө ишин жетектөө жаатындагы башкаруучулук компетенттүүлүк;

5) *усулдук* – билимдерди, билгичтиктерди калыптандыруунун, азыркы билим берүү технологияларын колдонуунун ыктары, окуучулардын ишин өз убагында, ачык-айкын, объективдүү баалоо, окуучулардын жетишкендиктерин актуалдаштырып сабактын жыйынтыктарын чыгаруу, аларга өзү билим алуу перспективаларын аныктоо билгичтиктери жаатындагы компетенттүүлүк;

б) *рефлексиялык* – өзүнүн кесиптик ишмердүүлүгүнүн жана анын натыйжаларынын артыкчылыктары менен кемчиликтерин объективдүү талдоо, кийинки жолу натыйжалардын сапатын жакшыртуучу альтернативалуу иш-аракеттерди көрүү билгичтиги жаатындагы аутопсихологиялык компетенттүүлүк;

7) *инсандык* – кесиптик өзүн өркүндөтүү жаатындагы компетенттүүлүк.

Муну менен бирге, бөлүнүп көрсөтүлгөн чен-өлчөмдөр окутуучунун ишмердүүлүгүн сандык баалоону так аныктоого жол беришпейт. Мындай абал азыркы учурда окуу натыйжалары окутуучунун кесиптик педагогикалык деңгээли жөнүндө кыйыр күбөлөндүрүүчү окуп жаткандын жекече өнүгүү процессин башкарууну концепциялык жана математикалык моделдөөнүн бирдиктүү методологиялык базасы жоктугу жагдайы менен түшүндүрүлөт. Анын үстүнө педагогдун ишмердүүлүгүн баалоого карата ар кыл методикалар менен сунуштар бар. Атайын техникалык жогорку окуу жайлардын окутуучулары үчүн иштелип чыккан сунушталган методикалардын бирин карайлы. Окутуучунун ишмердүүлүгүнүн сапаты бул методикада беш упайлык баалоо шкаласын колдонуу менен беш деңгээл боюнча каралат:

1) дидактикалык процесстин максаттары менен милдеттерин коюуну түзөтүүлөр;

2) окуп жаткандардын жетишкендиктеринин негизги факторлорун көзөмөлдөө;

3) педагогдун усулдук ишмердүүлүгү;

4) кокус жана терс факторлорго каршы аракеттенүүлөр;

5) окуучуларды баалоонун объективдүүлүгү жана адилеттүүлүгү.

Дидактикалык процесстин максаттары менен милдеттерин коюунун тууралыгы даражасы ага упайлар менен ыйгарылган маанилерге жараша төмөнкү түрдө берилген:

«5» – педагогдун ишмердүүлүгүнүн негизги максаттары учурдун талаптарына толук шайкеш келишет, иш жүзүндө ишке ашырылат, кыйла жогору ырааттагы педагогикалык тутумдун максаттарына макул келет, ал эми коюлган милдеттер негизги максаттарга өнүгүү динамикасын эске алуу менен толук шайкеш келишет;

«4» – ишмердүүлүктүн максаттары жана милдеттери негизинен объективдүү зарылдарга шайкеш келишет;

«3» – ишмердүүлүктүн максаттары негизинен учурдун талаптарына шайкеш келишет, бирок кыйла жогору деңгээлдеги педагогикалык тутумдун максаттарына макул келе бербейт;

«2» – ишмердүүлүктүн максаттары негизинен учурдун талаптарына шайкеш келишпейт, кыйла жогору деңгээлдеги педагогикалык тутумдун максаттарына макул келишпейт, милдеттер негизги максаттарга шайкеш келишпейт.

Окуп жаткандардын жетишкендиктеринин негизги факторлорун көзөмөлдөө деңгээли:

«5» – педагог окутуунун жана тарбиялоонун актуалдуу жана узак мөөнөттүү максаттарына жетишүүгө, алардын натыйжалуулугун божомолдоого багытталган педагогикалык таасир кылуунун көлөмдөрүн, интенсивдүүлүгүн, формаларын үзгүлтүксүз түзөтүүнү камсыздоочу дидактикалык түзүмдү түзөт;

«4» – педагог окуучулар жетишкен натыйжалардын кээ бир аспектеринде чакан даражада чагылуучу окуучулардын ишмердүүлүгүн жөнгө салууда анча маанисиз каталарга жол берет;

«3» – педагог ал башкарган окуп жаткандардын тобунун орточо (статистикалык) көрсөткүчтөрүнүн негизинде окутуу жана тарбиялоо программасын, педагогикалык мерчемдөөнү түзөт (мында ыкчам мерчемдөө эмес, стратегиялык мерчемдөө оптималдаштырууга жатат);

«2» – педагог дидактикалык процессти катаал уюштурат: окуп жаткандардын жекече өнүгүү процессин башкаруунун каражаттары, усулдары жана алгоритми катаал берилген (мында педагог болгону орточо ченемдерди жетекчиликке алат, ал эми анын педагогикалык таасир кылуусу ал башкарган окуп жаткандардын тобунун статистикалык көрсөткүчтөрүнө да шайкеш келбейт).

Педагогдун усулдук ишмердүүлүгүнүн деңгээли:

«5» – педагог рационализатордук жөндөмдүүлүктөрү менен айырмаланат: илимий-техникалык прогресстин жетишкендиктери менен тутумдуу таанышат (же өзү илимий-изилдөө ишин жүргүзөт), ар кыл педагогикалык милдеттердин жаңы чечимдерин табууга умтулат, дидактикалык процесстин шарттарын жакшыртат;

«4» – педагог дидактикалык процесстин шарттарын активдүү өркүндөтөт, бирок мында дайыма эле жаңы илимий жетишкендиктерге багыт ала бербейт;

«3» – педагог негизинен дидактикалык процесстин шарттарын өркүндөтүүгө, жаңы идеяларды практикага киргизүүгө оң мамиле кылат, бирок муну жетишерлик активдүүлүксүз ишке ашырат;

«2» – педагог жаңы идеяларга скепсис менен, ал эми кээде терс мамиле кылат, дидактикалык процесстин шарттарын өркүндөтүү процесине оорчулук менен тартылат.

Кокус жана терс факторлорго каршы аракеттенүүнүн деңгээли:

«5» – педагог кокус жана терс факторлорго дайыма көз салат, алардын таасирин минималдаштырат, аларды божомолдоого жана алдын алууга умтулат;

«4» – педагог негизинен кокус жана терс факторлордун таасирин минималдаштыруу боюнча чараларды көрөт;

«3» – педагог кокус жана терс факторлорго каршы аракеттенүү боюнча сунуштарды формалдуу аткарат, аларды божомолдоо жана алдын алуу боюнча чараларды дээрлик көрбөйт;

«2» – педагог окуу-тарбия процессин курууда педагогикалык милдеттерге жетишүүгө багытталган башкаруучулук таасир кылууларды гана ишке ашырууга багыт алат, кокус жана терс факторлордун таасирин азайтуу боюнча чараларды көрбөйт.

Окуучуларды баалоонун объективдүүлүгү жана адилеттүүлүгү деңгээли:

«5» – педагог окуучуларды баалоодо инсандын маданиятынын тийиштүү деңгээли менен окуп жаткандардын ишмердүүлүгүнүн факт жүзүндөгү менен карым-катышынан чыгат. Ал эми окуучулардын жүрүм-турумун социалдык мааниси көз карашынан баалайт;

«4» – педагог окуучуларды баалоодо анчалык маанисиз каталарга жана кемчиликтерге жол берет;

«3» – педагог окуп жаткандардын инсанынын маданиятын жана ишмердүүлүгүн орточо ченемдерге ылайык баалайт, мында окуучулардын жекече өнүгүү шарттарын эске албайт;

«2» – педагог окуп жаткандардын инсанынын маданиятын жана ишмердүүлүгүн баалоодо субъективдүү, окуп жаткандарга карата калыс эмес мамилеге жол берет, баалоону окуучулар менен «эсеп айрышуунун» каражаты катары колдонот.

Ошентип, ар кыл методикалар окутуучунун педагогикалык ишмердүүлүгүнүн тигил же бул түрлөрүн баалоого, ошондой эле анын сапаттык мүнөздөмөлөрүнүн даражасын аныктоодо ар кыл чен-өлчөмдөрдү колдонууга жол беришет.

3. Жогорку мектептин окутуучусунун педагогикалык ишмердүүлүгүнүн майнаптуулугунун психологиялык шарттары

Окутуучунун ишмердүүлүгүнүн майнаптуулугунун жекече-психологиялык өбөлгөлөрү, педагогикалык милдеттерди ийгиликтүү аткарууну камсыздоочу инсандын билимдери, билгичтиктери, көндүмдөрү, касиеттери болуп саналат. Мындай өбөлгөлөргө окутуучунун кесиптик маанилүү сапаттары да киришет: педагогикалык эмгекке оң мотивация, ага болгон кызыгуу жана сүйүү, кесиптин талаптарына адекваттуу педагогикалык жана уюштуруучулук жөндөмдүүлүктөр, мүнөзүнүн белгилери, темпераменти, психикалык процесстеринин өзгөчөлүктөрү ж.б.у.с.

Студенттерди окутуу, тарбиялоо, акыл-эс ишмердүүлүгүн башкаруу, алардын өз алдынча ишин уюштуруу милдеттерин ийгиликтүү жана чыгармачылык менен чечүүнүн психологиялык өбөлгөлөрүн, алардын ичинен базалыктарды (инсандыктарды) жана кырдаалдыктарды (процесстиктерди) ажыратып, топтоштурууга болот.

Базалык өбөлгөлөргө окутуучунун билимдери, билгичтиктери, көндүмдөрү, анын инсанынын багытталгандыгынын оң белгилери (окутууга болгон туруктуу кызыгуу, адистерди даярдоонун сапаты үчүн жоопкерчилик ж.б.); педагогикалык ишмердүүлүктүн талаптарына адекваттуу темпераментинин көрүнүүсү; мүнөзүнүн жакшылык каалоочулук, тактылууулук, сезимталдык, талаптуулук, чечкиндүүлүк, тапкычтык өңдүү белгилеринин барлыгы; педагогикалык жана уюштуруучулук жөндөмдүүлүктөрү киришет. Ушунун баары окутуучуга өз ишмердүүлүгүн практикада жүзөгө ашырууда жана иш стилинде туруктуулукту сактоого жардамдашат.

Кырдаалдык өбөлгөлөр – окутуучунун өз ишмердүүлүгүнүн жана студенттердин ишинин милдеттерин убакыттын белгилүү бир мезгилинде ачык-айкын түшүнүүсү; коюлган максаттарга жетишүүгө түртүүчү жетишерлик күчтүү кырдаалдык мотивдер; адекваттуу болуп өтүүчү психикалык таанымдык процесстер, стеникалык психикалык абалдар. Мындай өбөлгөлөр сабактарга даярдануунун жана өткөрүүнүн жогорку деңгээлин шартташат.

ЖОЖдун окутуучусуна зарыл билимдерди эки топко бөлүүгө болот:

1) өз предметинин билимдери; психологиялык билимдер (студенттерде билгичтиктер менен көндүмдөрдү калыптандыруунун маңызы, өзгөчөлүктөрү, жолдору жана шарттары); педагогикалык билимдер (окутуунун жана тарбиялоонун максаттары, мыйзам ченемдүүлүктөрү, принциптери жана усулдары, ошол дисциплинаны окутуунун методикасы).

2) ЖОЖдогу окуу процессин башкаруунун жана жетектөөнүн теориясы боюнча билимдер; танапташ илимий дисциплиналар боюнча билимдер (педагогиканын окутуучусу үчүн танапташ дисциплиналар – психология, физиология, философиянын окутуучусу үчүн – психология,

логика, этика ж.б.); илим менен техникадагы, адабият менен көркөм өнөрдөгү негизги жетишкендиктер боюнча билимдер.

Окутуучунун ишмердүүлүгүндө бардык билимдер өз ара байланышкан жана бүткүл окуу-тарбия процессинин майнаптуулугун камсыздоочу бирдиктүү бүтүндү түзүшөт.

Окутуучунун көндүмдөрү – анын педагогикалык ишмердүүлүгүнүн автоматизмге чейин жеткирилген компоненттери, өрнөктүүлүктүн жогору даражасына жетишкен жана аларды жүзөгө ашырууда өзгөчө күч аракеттер менен көңүл топтоштурууну талап кылбаган иш-аракеттер.

ЖОЖдун окутуучусунун эн маанилүү көндүмдөрүнө төмөнкүлөрдү киргизүү керек: студенттердин ишмердүүлүгүн жана алардын психологиясын, студенттик жамааттардагы өз ара мамилелерди ж.б.у.с. талдоо көндүмдөрү (буга аудиториянын жана айрым студенттердин жүрүм-турумуна, алардын көңүл буруусунун, чарчоосунун, кызыкдарлыгынын ж.б.у.с. тышкы көрүнүүлөрүнө байкоо жүргүзүү көндүмдөрү киришет); кептик көндүмдөр (кепти туура куруу, тилдин көркөмдүк каражаттарын колдонуу ж.б.у.с.); окуп жаткандардын жамааттык жана жекече ишмердүүлүктөрүн башкаруу көндүмдөрү (алардын көңүл буруусун, ой жүргүртүүсүн, психикалык абалдарын башкаруу); уюштуруучулук көндүмдөр (тартипти сактоо, тапшырмаларды бөлүштүрүү ж.б.у.с.); жогору маданияттуу жүрүм-турум жана баарлашуу көндүмдөрү (баарлашуудагы дене абалдары, жесттери, мимикасы, тактылуулугу ж.б.у.с.).

Окутуучунун билгичтиктери билимдерди жана көндүмдөрдү, өзгөчө жаңы жана татаал педагогикалык кырдаалдарда туура колдонуудан көрүнүшөт.

Окутуучунун билгичтиктери канчалык өркөндүү болсо, ал өзүнүн педагогикалык ишинде ар кыл ыктар менен ыкмаларга ошончолук эркин ээ болот.

Окутуучунун негизги билгичтиктинин катарына төмөнкүлөрдү киргизүүгө болот: билим берүү, материалды баяндоо, окуп жаткандардын жана өзүнүн эмгегинин натыйжаларын текшерүү жана баалоо билгичтиги; студенттердин зарыл көндүмдөрүн, сапаттарын калыптандыруу, алардын жекече жана башка өзгөчөлүктөрүн эске алуу билгичтиги; студенттердин акыл-эстик ишмердүүлүгүн башкаруу, алардын өз алдынча ишин уюштуруу билгичтиги; өзүнө, өзүнүн психикалык абалына ээ болуу билгичтиги.

Окутуучунун билимдери, билгичтиктери жана көндүмдөрү анын инсанынын жекече өзгөчөлүктөрүнө жараша бөлүнүшөт.

Окутуучулук ишмердүүлүктүн майнаптуулугунун зарыл шарты ЖОЖдо тигил же бул дисциплинаны окуп-үйрөнүүнүн максаттык орнотмолорун аныктоо билгичтиги болуп саналат.

Максаттык орнотмо студенттерди окутуунун, тарбиялоонун жана психикалык ишмердүүлүгүн башкаруунун милдеттерин чечүүгө багытталган. Мындай орнотмо – окутуучунун бүткүл ишинин жана окуп жаткандардын ишмердүүлүгүнүн багытын аныктоочу окутулуп жаткан дисциплинанын педагогикалык мүмкүнчүлүктөрүн ар тараптуу талдоонун натыйжасы. Максаттык орнотмо сабактардын мазмундуулугун да, тарбиялык багытталгандыгын да, өткөрүү методикасын да аныктайт.

ЖОЖдун окутуучусунун ийгиликтүү ишмердүүлүгүнө аны туура мерчемдөө жана уюштуруу, алаксытуучу же жолтоо болуучу факторлорду жеңүү билгичтиги, өз ишинин жалпы багытталгандыгын сактоо менен жаңы шарттарга колдонмолуу белгиленген иш-аракеттер мерчемин ылдам кайра курууга жөндөмдүүлүк түрткү болот.

Ошентип, окутуучунун ишмердүүлүгүнүн майнаптуулугунун психологиялык өбөлгөлөрү анын билимдери, билгичтиктери, көндүмдөрү, кесиптик сапаттары, өз ишин илимий уюштуруусу болуп саналышат.

4. «Окутуучу-студент» тутумундагы коммуникациялык турмдардын мүнөздөмөсү

Педагогикалык баарлашуу – бул окутуучунун окуп жаткандар менен окутуу жана тарбиялоо процессинде кесиптик баарлашуусу, ал белгилүү бир педагогикалык кызматтарды аткарат жана жагымдуу психологиялык климат түзүүгө, окуу ишмердүүлүгү менен педагогдун жана окуучулардын ортосундагы мамилелерди оптималдаштырууга багытталат.

«Окутуучу-студент» тогоосундагы ЖОЖдогу баарлашуу тутуму мектеп чөйрөсүндөгү баарлашуудан, баарыдан мурда, алардын өзүнүн бир кесипке тийиштүүлүгү менен сапаттык айырмаланат. Бул жемиштүү биргелешкен ишмердүүлүккө жолтоо болгон жаш курактык тоскоолду жоюуга чоң даражада түрткү болот.

ЖОЖдогу педагогикалык баарлашуу тутумунда эки фактор айкалышат:

- 1) «жетелөөчү-жетеленүүчү» өз ара мамилелери;
- 2) окуп жаткандын жана окутуп жаткандын кызматташтыгы. Дал ушул социалдык-психологиялык өзөк өз ара мамилелерге өзгөчө эмоциялык каныккандыкты берет.

«Окутуучу-студент» тогоосундагы туура өз ара мамилелердин негизги мүнөздөмөлөрүнө төмөнкүлөр киришет:

- тарбиялоо ишин уюштуруудагы кызматташтык жана жетеленүүчүлүк факторлорунун өз ара аракеттешүүсү;

- студенттердин педагогдор менен корпорациялуулугу, коллегиялуулугу, кесиптик жалпылыгы рухун калыптандыруу;
- педагогикалык баарлашуу тутумунун өзүн андоосу өнүккөн чоң кишиге багытталуусу жана муну менен авторитардык тарбиялык таасир кылууларга жол бербөө;
- студенттердин болочок кесибине кызыгуусун ЖОЖдогу педагогикалык жана тарбиялык иштин негизи болуп саналган фактор катары колдонуу.

Окутуучу менен студенттин өз ара мамилелеринин этикалык-психологиялык негиздери көптөгөн факторлордон көз каранды болот: окуучулардын турмуштук тажрыйбасынан, ЖОЖдун жана кафедранын салттарынан, ЖОЖдун педагогунун инсанынын педагогикалык багытталгандыгынан ж.б. Студенттин чыгармачыл дараметин жана анын таанып билүүгө жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүү окутуунун усулдарынын демократиялуулугу, окутуучулар менен студенттердин ортосундагы жасалма тоскоолдорду кыйратуу шартында гана мүмкүн.

Тилекке каршы, окутуунун салттуу схемасы үчүн «уктум – эске тутум – кайра айттым» схемасы дагы эле мүнөздүү. Ал эми такыр башкасы керек: «окутуучу жана жолдошторум менен чогуу издөө жолу менен таанып билдим – аңдаштырдым – эске туттум – өз оюмду сөздөр менен айтууга жөндөмдүүмүн – алынган билимдерди турмушта кантип колдонууну билем».

Окуу процессинин субъектилеринин оптималдуу педагогикалык баарлашуусу өз ара аракеттешүүнүн алты негизги кызматтары аркылуу ишке ашырылат:

1) *конструктивдүү* – окулуп-үйрөнүлүп жатканды жана анын практикалык маанисин талкуулоодогу окутуучу менен студенттин педагогикалык өз ара аракеттешүүсү;

2) *уюштуруучулук* – окутуучу менен студенттин биргелешкен окуу ишмердүүлүгү, окутуу-тарбиялоо ишинин натыйжаларын өз ара маалымдоо жана ал үчүн жалпы жоопкерчилик;

3) *коммуникациялык-түрткү берүүчүлүк* – окуу-таанып билүү ишмердүүлүгүнүн ар кыл формаларын (жекече, топтук, фронталдык) айкалыштыруу; педагогикалык кызматташтык максаттарында өз ара жардамды уюштуруу; студенттердин сабакта алар эмнени билүүгө, түшүнүүгө, үйрөнүүгө тийиш экендиктери жөнүндө кабардарлыгы;

4) *маалыматтык-окутуучу* – окуу дисциплинасынын практика менен байланышын көрсөтүү; окуу сабактарынын маалыматтык сыйымдуулугунун кыймылдуулугу жана анын окуу материалын эмоциялуу

баяндоо, студенттин көрсөтмөлүү-сезимдик чөйрөсүнө таянуу менен айкалыштагы толуктугу;

5) *эмоциялык-коррекциялоочу* – окуу ишмердүүлүгүнүн түрлөрүн өзгөртүүнүн эсебинен окутуу процессинде «ачык келечектер» жана ийгиликтүү окутуу принциптерин, окутуучунун студенттер менен баарлашуусунда ишеничтүүлүктү ишке ашыруу;

6) *текшерүүчү-баалоочулук* – окутуп жаткандын жана окуп жаткандын өз ара текшерүүсү, жыйынтыктарды чогуу чыгаруу жана баалоо.

Окутуучу менен окуп жаткандардын ортосундагы оптималдуу педагогикалык баарлашууну орнотууга баарынан көбүрөөк төмөнкүлөр жолтоо болушат:

- педагог студенттин жекече өзгөчөлүктөрү менен эсептешпейт, аны түшүнбөйт жана түшүнүүгө умтулбайт;

- студент окутуучуну түшүнбөйт жана ошондуктан аны өзүнүн насаатчысы катары кабыл албайт;

- окутуучунун иш-аракеттери студенттин жүрүм-турумунун мотивациясына же түзүлгөн кырдаалга шайкеш келбейт;

- окутуучу текеберлүү, студенттин өздүк менин ооруксунтат, анын ар-намысын кемсинтет;

- студент окутуучунун, же, андан да жаманы бүткүл жамааттын талаптарын аң-сезимдүү жана көшөрө көзгө илбейт.

Студенттердин бир эле тобундагы сабактардагы жана окуу ишмердүүлүгүнүн сабактан тышкаркы формаларындагы окутуучулардын ишинен баарлашуунун түрдүү деңгээлдерин бөлүп көрсөтүүгө болот: өз ара мамилелердеги жылуулук, өз ара түшүнүү, ишеничтүүлүк ж.б. менен мүнөздөлгөн жогору; орточо; төмөн – жатыркагандык, түшүнүшпөө, жактырбоо, муздактык, өз ара жардамдын жоктугу.

Баарлашуу деңгээли педагогдун таасир этүүлөрү менен түздөн-түз байланышкан, аларды эки түргө бөлүүгө болот:

1) оң – жактыруу, өз алдынчалыкты колдоо, мактоо, юмор, өтүнүч, кеңеш ж.б.у.с.;

2) терс – эскертүүлөр, мыскылдар, ирония, жемелөөлөр, коркутуулар, кордоолор, кынтык табуулар.

Коммуникациялык таасир кылуунун ар кыл стилдери окутуучунун сабактарда окуучулар менен баарлашуудагы жүрүм-турумунун бир нече моделдерине барып такалат.

Диктатордук модель («Монблан») – окутуучу окуп жаткандардан оолак сыяктуу, алардын ортосунда эч кандай инсандык өз ара аракеттешүү жок, окуучулар – болгону угуучулардын жүзсүз массасы. Педагогикалык кызматтар тигил же бул маалыматты билдирүүгө гана такалган.

Натыйжасы – психологиялык контакттын жоктугу, андан улам окуп жаткандардын демилгесиздиги жана пассивдүүлүгү.

Контактсыз модель («Кытай дубалы») – өзүнүн мазмуну боюнча биринчиге чукул. Айырмасы болгону окутуучу менен окуп жаткандардын ортосунда баарлашуудагы кокус же алдын-ала болжонгон тоскоолдон улам кайтарым байланыш жоктугунда. Андай тоскоол кайсы бир тараптан кызматташтыкты каалоонун жоктугу, сабактардын диалогдук эмес, маалыматтык мүнөзү, окутуучунун өз макамын эрксиз баса көрсөтүүсү ж.б.у.с. боло алат.

Натыйжасы – студенттер менен начар өз ара аракеттешүү, ал эми алар тараптан – окутуучуга кайдыгер мамиле.

Дифференцияланган көңүл буруу модели («Локатор») окуучуларга тандама мамиле кылууга негиделет – же таланттууларга гана, же начарларга гана, б.а. лидерлерге же аутсайдерлерге гана басым коюу. Окутуучу аларды жамааттагы өзүнчө түрдөгү маанайлардын индикаторлору катары карайт да, мына ошолорго өз көңүлүн топтоштурат. Жеке алсак, баарлашуунун мындай модели окутууда жекече жана фронталдык мамилелерди айкалыштыра билбөө менен шартталган боло алат.

Натыйжасы – «окутуучу – жамаат – студенттер» тутумунда өз ара аракеттешүүнүн бүтүндүгү бузулат, ал кырдаалдык алакалардын үзүл-кесилдиги менен алмашылат.

Гипорефлексиялык модель («Каракур») – окутуучу өзүнө туюкталгансыйт, анын кеби – көбүнчө монологдор. Сүйлөп жатып, ал өзүн гана угат жана угуучуларга эч кандай реакция кылбайт. Диалогдо оппоненттин өз репликасын айтуусу пайдасыз, ал аны жөн гана кабыл албайт.

Натыйжасы – иш жүзүндө окуп жаткандар менен окутуучунун ортосунда өз ара аракеттешүү жок, ал эми кийинкисинин айланасында психологиялык вакуум түзүлөт. Баарлашуу процессинин тараптары иш жүзүндө бири биринен бөлүнүп калган, окуу-тарбиялык таасир кылуу формалдуу жүзөгө ашырылат.

Гиперрефлексиялуу модель («Гамлет») – психологиялык канвасы боюнча алдыдагынын карама-каршысы, окутуучу өз ара аракеттешүүнүн мазмундук кырына гана эмес, анын өзүн айланадагылар кандай кабыл аларына камтама болот. Инсан аралык мамилелерди ал абсолютка көкөлөтүп, ал үчүн үстөмдүк кылуучу мааниге ээ болот, ал дайыма өз жүйөөлөрүнүн жарамдуулугунан, жосундарынын тууралыгынан күмөн санайт. Мындай окутуучу жылаңачталган нервге окшош.

Натыйжасы – окутуучунун курчуган психологиялык сезимталдыгы аны аудиториянын репликалары менен иш-аракеттерине адекватсыз

реакцияларга алып келет. Башкаруунун тизгини жыйынтыгында студенттердин колуна тийери, ал эми окутуучу аларга карата жетеленүүчү болуп калары жокко чыкпайт.

Ийкемсиз жооп кайтаруу модели («Робот») – окутуучунун студенттер менен өз ара мамилелери катаал схема боюнча курулат, анда сабактын максаттары жана милдеттери так корүнөт, усулдук ыкмалар дидактикалык жактан акталган болот, фактыларды баяндоонун жана жүйөөлөштүрүүнүн кынтыксыз логикасы орун алат, мимика менен жесттер жылмаланган болот. Бирок окутуучу баарлашуу кырдаалынын, аудиториянын курамынын жана психикалык абалынын өзгөрүүлөрүн, студенттердин курактык жана этникалык өзгөчөлүктөрүн илип алууга жөндөмсүз. Идеалдуу мерчемделген жана усулдук иштелип чыккан сабак өз максатына жетпейт, социалдык-психологиялык реалийлердин рифтерине урунуп кыйрайт.

Натыйжасы – педагогикалык таасир кылуунун майнабы төмөн.

Авторитардык модель («Мен өзүм»): окуу-таанып билүү процесси толук бойдон окутуучуга топтоштурулат, ал башкы жана жападан жалгыз аракеттенүүчү жак. Бардык суроолор жана жооптор, пикирлер жана жүйөөлөр андан чыгат, иш жүзүндө аудитория менен чыгармачыл өз ара аракеттешүү жок. Студенттердин таанып билүү активдүүлүгү минимумга такалат.

Натыйжасы – студенттердин демилгелүүлүгү, окутуунун чыгармачыл мүнөзү жоголот, алардын таанып билүү ишмердүүлүгүндөгү мотивациялык чөйрө бурмаланат.

Активдүү өз ара аракеттешүү модели («Союз») – окутуучу окуп жаткандар менен дайыма диалогдо болот, алардын демилгелерин колдойт, аудиториянын психологиялык климатындагы өзгөрүүлөрдү жеңил илип алат да, аларга ийкемдүү жооп кайтарат. Студенттер менен өз ара аракеттешүүдө белгилүү бир аралык сакталып, достук маанай басымдуулук кылат.

Натыйжасы – окуу, уюштуруучулук жана этикалык проблемалар биргелешкен күч-аракеттер менен чечилет. Мындай модель көбүрөөк өнүмдүү болот.

Педагогикалык баарлашуу процессинде анын майнаптуулугун шарттоочу кесиптик маанилүү сапаттар өзгөчө мааниге ээ болушат:

- адамдарга жана алар менен иштөөгө болгон нукура кызыгуу, баарлашууга болгон керектөөнүн жана билгичтиктин, коммуникациялык сапаттардын барлыгы;
- адамдарга карата эмпатияны көрсөтүү жөндөмдүүлүгү;

- тигил же бул шарттарда ылдам жана туура багыт алууну камсыздоочу ыкчам-чыгармачыл ой жүгүртүүнүн ийкемдүүлүгү, студенттердин жекече өзгөчөлүктөрүнө жараша кептик таасир кылууларды адекваттуу өзгөртүү;
- баарлашууда кайтарым байланышты туюу жана колдоо билгичтиги;
- өзүн, өзүнүн психикалык абалын, денесин, добушун, мимикасын, маанайын, ойлорун жана сезимдерин башкаруу билгичтиги;
- спонтандуу (күн мурун даярдалбаган) коммуникацияга жөндөмдүүлүк;
- мүмкүн болуучу педагогикалык кырдаалдарды, өз таасир кылууларынын натыйжаларын божомолдоо билгичтиги;
- жакшы вербалдык жөндөмдүүлүктөр: кеп маданияты, кептин өнүккөндүгү, лексиканын жана колдонулуучу тилдик каражаттардын байлыгы;
- педагогикалык импровизацияга жөндөмдүүлүк, таасир кылуунун бардык ар түрдүү каражаттарын (ынандыруу, ишендирүү, психикалык кызыктыруу ж.б.) колдонуу билгичтиги.

Ошентип, жогорку мектептеги педагогикалык баарлашуу анын бөтөнчөлүгүн эске алууну болжойт, бул өз кезегинде бүткүл окуу-тарбия процессин оптималдаштырууга түрткү болот.

5. Педагогикалык ишмердүүлүктөгү чеберчилик, жаңычылык жана чыгармачылык

Азыркы педагогикада окутуучунун педагогикалык чеберчилигин кесиптик педагогикалык ишмердүүлүктү уюштуруунун жогору деңгээли катары аныкташат, ал убакыттын кыйла кыска үзүмүндө оптималдуу натыйжаларды берет.

Педагогикалык чеберчиликтин түзүмү өзүнө төмөнкүнү камтыйт:

- кесиптик билимдерди;
- педагогикалык техниканы;
- кесиптик жана жекече маанилүү сапаттарды;
- педагогикалык жөндөмдүүлүктөрдү жана баалуулуктарды;
- тышкы маданиятты.

ЖОЖдун окутуучусунун педагогикалык чеберчилигинин ушул компоненттери педагогикалык ишмердүүлүктүн бардык баскычтарында (деңгээлдеринде), бардык формаларында, бирок билингендиктин түрдүү даражасы менен байкалат.

Педагогикалык чеберчиликтин өнүгүү баскычтары же деңгээлдери жөнүндө дискуссиялуу суроо ачык бойдон кала берет. Колдо бар

айырмалуу түшүнүктөрдүн негизги себеби педагогдун ишмердүүлүгүн баалоодо ар тараптуулуктун жоктугунда жатат. Кээ бир изилдөөчүлөр классификациялоо үчүн билимдерди колдонууну, башкалары – педагогикалык милдеттерди чечүү билгичтигин, үчүнчүлөрү – окутуучунун ишмердүүлүгүнүн натыйжаларын алышат. Педагогикалык чеберчиликтин деңгээлдеринин аталыштары боюнча да бирдиктүү көз караш жок.

Ушул проблемага карата колдо бар мамилелерди эске алуу менен педагогикалык чеберчиликтин үч баскычын (деңгээлин) бөлүп көрсөтүү максатка ылайыктуу: педагогикалык кесипкөйлүк, педагогикалык өнөр, педагогикалык жаңычылык.

Педагогикалык иш процессинде, жаңы билимдерге, билгичтиктерге жана тажрыйбага ээ болуп, өзүнүн жөндөмдүүлүктөрүн жана жекече сапаттарын өнүктүрүп, окутуучулар педагогикалык чеберчиликтин экинчи деңгээлине – педагогикалык өнөргө жетишишет, өз ишинин чеберлери болуп калышат. Бул деңгээл кесипкөйлүктү жана чеберчиликти өркүндөтүүгө умтулушкан көптөгөн педагогдорго жеткиликтүү.

Бир катар өнүккөн кесиптик маанилүү сапаттарга, педагогикалык жөндөмдүүлүктөргө жана талантка ээ болушкан тажрыйбалуу жана максатка умтулган окутуучулар, үчүнчү деңгээлге – педагогикалык жаңычылыкка жетише алышат. Педагогикалык чеберчиликтин туу чокусуна жетишкен салыштырмалуу азгантай окутуучулар жаңычылдар болуп калышат.

Жаңычыл-окутуучу окутуу-тарбиялоо процессине принциптүү жаңы идеяларды киргизет, жаңы усулдук тутумдарды иштеп чыгат, жаңы педагогикалык технологияларды түзөт. Натыйжада ЖОЖдо студенттерди кесиптик даярдоонун гана өнүмдүүлүгү жогорулабастан, анын сапаты да өзгөрөт. Жаңычыл-педагог болуп калууга теориялык жана практикалык даярдыктын жогору деңгээли, интеллектуалдык жөндөмдүүлүктөр, акыл-эстин чыгармачыл тиби жардамдашат.

Бир эле педагогдо ар кандай деңгээлдеги педагогикалык чеберчиликтин көрүнүүсү дайыма эле бирдей, тегиз боло бербейт. Бул процеске, окуу ишмердүүлүгүнүн формаларынан тышкары, убактылуу мүнөздөгү субъективдүү факторлор: педагогдун маанайы жана денелик абалы, эргүү, импровизацияга жөндөмдүүлүк, пайда болгон педагогикалык кырдаал (мисалы, чыр-чатак) таасир кыла алышат. Ошондуктан педагогикалык чеберчиликтин деңгээлин аныктап жатып, дайыма аракеттенүүчү гана эмес, убактылуу себептерди да эске алуу зарыл.

15-лекция. Жогорку мектептеги тарбиялоонун жана башкаруунун психологиялык негиздери

Планы

1. Азыркы студент жаштардын социалдашуусунун өзгөчөлүктөрү.
2. Академиялык тайпанын кураторунун тарбиялык ишмердүүлүгүнүн психологиялык аспектилери.
3. Педагогикалык башкаруу: маңызы, түзүмү, усулдары жана стилдери.

1. Азыркы студент жаштардын социалдашуусунун өзгөчөлүктөрү

Студент жаштардын социалдашуусу проблемасы көп факторлуу мүнөзгө ээ болот. Студенттердин социалдашуусу белгилүү бир өзгөчөлүктөргө ээ болгон социомаданий чөйрөдө болуп өтөт (тайпадагы, жатаканадагы социалдык-психологиялык байланыштар, окуудан бош убакта бири бири менен баарлашуу, окутуучулар менен дайыма байланышта болуу, бул аларда маданий коммуникациянын билимдерин, билгичтиктерин жана көндүмдөрүн өнүктүрүүгө түрткү болот).

Азыркы жогорку мектептин психологиясында социалдашуунун үч тибин ажыратышат:

1) *социалдык-жекечелик*, ал жекече жана социалдык артыкчылыктардын биримдигин, ажырагыстыгын караштырат: кесиптик баалуулуктар жекече маанилүү болуп, кесиптик артыкчылыктар жекечелик болуп чыгышат;

2) *социалдык* – социалдык ченемдерди баалуулуктук катары биринчи кезекте кабыл алуу жана аларга жекечеликтердин алдында артыкчылыкты берүү менен мүнөздөлүшөт;

3) *жекечеликтик* – социалдыктардын үстүнөн жекече мотивдердин үстөмдүк кылуусу: өзүн бекемдөөгө, өзүн баалоону, таанууну жогорулатууга болгон керектөө.

Социалдашуу проблемасын иликтөө «социалдык ыңгайлашуу» түшүнүгүнө ылайык каралууга тийиш деген пикир бар, анын маңызы деп көбүнчө өз ара, эки тараптуу процессти түшүнүшөт.

Ыңгайлашуу деп кеңири мааниде инсандын өзгөрүлүп турган ички жана тышкы шарттарга ыңгайлашуу процесси менен анын натыйжасы эсептелет. Социалдык ыңгайлашуу деп индивиддин чөйрөнүн шарттарына активдүү ыңгайлашуусу жана анын белгилүү бир биосоциалдык кызматтарды аткаруу мүмкүнчүлүктөрүн чагылтуучу адамдын абалынын интегративдүү көрсөткүчү түшүнүлөт.

Ыңгайлашуу процесси өзүнө бир нече стадияларды (этаптарды) камтыйт:

1) *автономизация* студент өзүн ал үчүн жаңы чөйрөгө каршы койгону менен мүнөздөлөт;

2) *идентификация* «кечээки мектеп окуучусун» аны курчап турган студенттик чөйрө тутумуна киргизүүнү болжойт;

3) *интеграция* студент өзүн ЖОЖдун билим берүү мейкиндигинин элементи деп туйганда гана жетишилет.

Ошентип, студенттердин социалдашуу процесси дайыма инсандын иш-аракеттеринин эки мерчемин камтыйт: социумга ыңгайлашуу жана социумда өзүн аныктоо. Жаш адамдардын социалдашуу процессинде адамдын баалуулуктук багыт алуулары калыптанышат, алар анын максаттарынан, ынанымдарынан, кызыгууларынан, адаттарынан ж.б.у.с. көрүнүшөт.

Студент жаштардын социалдашуусу процессине таасир кылуучу эң маанилүү фактор, окуу ишмердүүлүгү болуп саналат.

Коммуникациялык турумдан, окутуу – педагогдун жана студенттин эки бирдиктүү ишмердүүлүгү. Ал тутумдуу мүнөзгө ээ болот, анын предмети төмөнкүлөр болуп саналат:

- окутуп жаткандардын жана окуучулардын ортосундагы өз ара аракеттешүү;

- окутуучу менен студенттердин окутуунун жана баарлашуунун каражаттары, усулдары жана уюштуруучулук формалары тутуму менен кыйырлантылуучу өз ара аракеттешүүлөрүнүн жана байланыштарынын татаал жыйындысы;

- окутуу процесси билимдерди өздөштүрүү менен байланышкан дидактикалык компонентти гана камтыбастан, студенттик тайпадагы өз ара мамилелердин социалдык-психологиялык, кайра өндүрүүчү мүнөзүн, социалдык-психологиялык топтук атмосфераны, «педагог-студент» тутумундагы түшүнүүнүн деңгээлин ж.б. да кучагына алат.

Студенттердин окуу ишмердүүлүгүнүн социалдык-психологиялык компоненти өзүнө төмөнкү бир катар факторлорду камтыйт:

- студенттердин ЖОЖдо окутуунун шарттарына ыңгайлашуу проблемаларын;

- студенттик тайпада оң социалдык-психологиялык климатты түзүүнүн өзгөчөлүктөрүн;

- студенттердин окутуучулар менен мамилелерди жолго коюу өзгөчөлүктөрүн;

- студенттерде окутуу процессинде пайда болуучу социалдык-психологиялык тоскоолдорду;
- «педагог-студент», «педагог-студенттик аудитория» деңгээлиндеги баарлашуунун жана ишмердүүлүктүн типтерин;
- окутуучунун жана студенттердин өз ара түшүнүшүүсү проблемаларын;
- окутуу жана өз ара аракеттешүү процессинде баарлашуунун этнопсихологиялык өзгөчөлүктөрүн;
- инсан аралык чыр-чатактардын проблемаларын;
- жаш адамга десоциалдаштыруучу таасир кылуулардын көрүнүү өзгөчөлүктөрүн.

Ушул факторлордун иш-аракети студенттердин социалдашуусунун конкреттүү өзгөчөлүктөрүн шартташат. Ушул контекстте биринчи курстун студенттеринин ЖОЖдо окутуунун шарттарына ыңгайлашуу проблемасы өзгөчө манаилүү болуп саналат, ал кечээги мектеп окуучусунун ал үчүн жаңы социалдык институттун социалдык-психологиялык мейкиндигинде жетишсиз багыт алуусу менен шартталган.

Студенттин адис катары социалдашуу процессиндеги башкы өбөлгөлөрдүн бири окутуучунун инсаны, анын психологиялык-педагогикалык маданиятынын деңгээли болуп саналат. Ушул контекстте мындай инсан аны менен студенттер өз ара аракеттенишкен жыйынды, жамааттык катары чыгат.

ЖОЖдун окутуучуларына, кафедралардын, деканаттардын жетекчилерине, ректоратка студенттер менен окуу-тарбия процессинде ХХ кылымдын аягы – ХХI кылымдын башындагы азыркы дүйнөнүн шарттарында жаштардын социалдашуу өзгөчөлүктөрүн билүү жана эске алуу керек болот. Азыркы мезгилде жаштардын социалдашуусу үчүн өсүп бараткан мааниге төмөнкү факторлор ээ болушат:

- инсандын аң-сезимин жана жүрүм-турумдук орнотмолрун калыптандырууда заманбап электрондук ЖМКнын, Интернеттин ролунун күч алуусу;
- жаш адамдардын курбулары менен өз ара аракеттешүүсү, бул, жеке алганда, өсүп келаткан муунга азыркы үй-бүлөнүн таасиринин алсыроосу, анын кризиси, бир балалуу жана толук эмес үй-бүлөлөрдүн өсүүсү менен шартталган;
- тарбия институттарынын саны өсүүдө жана жаштардын социалдашуусундагы алардын ролу өзгөрүүдө: ЖМК жана билим берүү, армия, дин жана маданият мекемелери, саясий жана коомдук уюмдар. Тилекке каршы, билим берүү мекемелеринин ушул багыттагы ролу кийинки жылдарда маанилүү алсыраган;

- социалдашуунун фактору катары диндин ролунун күч алуусу, бул динге ишенгендердин санынын өсүүсүнөн, мусулман маданиятына, диндин тарыхына кызыгуунун жогорулоосунан көрүнөт.

Студент жаштардын социалдашуусу, анын азыркы коомдун реалийлерине ыңгайлашуусу проблемалары ЖОЖдун окутуучулары менен кызматчыларынын бүткүл жамаатынын көңүлүнүн чордонунда болууга тийиш.

2. Академиялык тайпанын кураторунун тарбиялык ишмердүүлүгүнүн психологиялык аспектилери

Кураторлордун ишмердүүлүгү – педагогдор менен студенттердин чыгармачыл күч-аракеттерин бириктирүүдөгү байланыштыруучу элемент, ЖОЖдун, факультеттин администрациясынын жана студенттик тайпанын, ЖОЖдун жана студенттин үй-бүлөсүнүн, педагогикалык жамааттын жана студенттин ортосундагы диалогду ишке ашыруу.

Академиялык тайпанын куратору – бул, эреже катары, конкреттүү тайпага жөн гана тышкы байкоо жүргүзүү жана окуп жаткандардын окуу менен окуудан сырткаркы ишмердүүлүгүн көзөмөлдөө максатында бекитилбестен, уюштуруучулук, маалыматтык, педагогикалык, социалдык-психологиялык милдеттерди жана башка көп маселелерди чечүүдө колдон келген жардамын көрсөтүүчү билим берүү процессинин активдүү катышуучусу да болот.

Академиялык тайпанын кураторунун педагогикалык ишмердүүлүгү ЖОЖдогу окуу процесси, студенттердин окуудан сырткаркы ишмердүүлүгү, алардын жекече проблемалары, тайпадагы инсан аралык мамилелери, студенттерди социалдык маанилүү жана коомдук-пайдалуу ишмердүүлүккө кошуу менен байланышкан маселелерди чечүүнү кучагына алат.

Университетке тапшырган учурдан тартып, студенттер менен интенсивдүү иш жүргүзүлүүгө тийиш, анткени дал биринчи семестр ЖОЖдо окутууга ыңгайлашуу үчүн чоң мааниге ээ болот. Студент болуп калган жаш адам үчүн, жагдай, турмуштун көндүм нугу, баарлашуу чөйрөсү өзгөрөт. Ошондуктан куратордун, жатаканадагы тарбиячынын жана башка окуу-тарбия процессинин катышуучуларынын милдети, студентке университетке көнүүгө, ыңгайлашуу мезгили менен байланышкан проблемаларды жеңүүгө жардам кылууда жатат.

Студенттер менен ийгиликтүү иш жүргүзүү үчүн куратор туура, сабырдуу, чыдамдуу жана эмоциялык жактан туруктуу болууга тийиш. Ал студенттер тараптан баштапкы ишенбестикке даяр болууга жана ошол ишенбестикти жеңе билүүгө тийиш. Куратор активдүү педагогич-

калык турумду ээлөөгө тийиш. Анткени көбүнчө студенттер өздөрү пассивдүү турумду ээлешет да, алардан демилге күтүүгө болбойт. Ошондуктан куратор биринчи байланышка баруусу жана студентти ар түрдүү факультеттик иш-чараларга же студенттик демилгелерге тартууга өзү аракеттенүүсү зарыл (кээде студентти ал жакка колуна жетелеп келүү керек). Башка жагынан, ашыкча жабыша берүүгө жана студентти толук көзөмөлдө кармоого болбойт, анткени студентчилик – бул жаш адамдын өзгөчө социалдык-руханий абалы жана анын эркиндигине өтө катуу кол салуу терс кесепеттерге ээ болушу ыктымал.

Кураторлуктун төмөнкү моделдерин бөлүп көрсөтүүгө жана мүнөздөөгө болот:

1) *куратор-маалымат берүүчү* анын жападан жалгыз милдети зарыл маалыматты студенттерге өз убагында берүү деп болжойт, ал студенттерди чоң кишилер жана өз алдынча деп эсептеп, тайпанын турмушуна сүңгүүнү керексиз деп эсептейт;

2) *куратор-уюштуруучу* тайпанын турмушун ар кыл окуудан тышкаркы иш-чаралар: кечелер, театрда баруулар ж.б.у.с. менен уюштуруу зарыл деп эсептейт. Өзүнүн милдеттерине ал тайпанын активинин чогулуштарына катышууну да киргизет, тайпада болуп өткөн инсан аралык чыр-чатактар үчүн жоопкерчиликти сезет да, аларды чечүүгө катышууга аракеттенет;

3) *куратор-психотерапевт* студенттердин проблемаларын жүрөгүнө өтө чукул кабыл алат, алардын сыр ачууларын угууга, аларга түрткү берүүгө даяр, кеңеши менен жардам кылууга аракеттенет. Ал студенттерди психологиялык колдоого көп убакыт коротот, жакын байланыштарды орнотот да, дээрлик күнү бою студенттик проблемаларды чечүүнүн үстүнөн иштейт;

4) *куратор-ата-эне* студенттерге карата өзүнө ата-эненин ролун алат. Ал аларды ашыкча көзөмөлдөйт, көп учурда демилгеден ажыратат, студенттердин үй-бүлөлүк жана жеке маселелерин чечүүнү өзүнө алат, бирок психологиялык колдоо катары эмес, анын чечимдерине толук баш ийүүнү талап кылган көзөмөлчү ата-эне катары;

5) *куратор-тааныш* студенттик тайпа кандай жашоо кечиргенине кызыкдар. Ал көптөгөн тайпалык иш-чараларга катышууга аракеттенет. Студенттер кураторду тайпанын мүчөсү катары кабыл алышат. Ал сыйурматка ээ, бирок ага бир катар учурларда талап коюу үчүн зарыл аралыкты сактоо жетишпейт;

6) *куратор-башкаруучу* өзүнүн негизги милдети деп администрацияга студенттердин сабак калтыруулары жөнүндө маалымдоону эсептейт, катышуунун эсебин алат, студенттерге деканаттын талаптарын

жеткирет. Негизинен, тайпанын иштерине жеке кызыгуусуз жана тартылуусуз көзөмөлдөөчү кызматты аткарат.

Куратордун эң маанилүү жана биринчи кезектеги милдеттеринин бири – бүгүнкү күндө ал үчүн эң башкысы окуу экенине студентти ынандыруу. Ушул кураторлук милдетти чечүү көп кырдуу. Ал тарбиялоо ыкмаларынын жеке формасын (маектер, лекциялар, абройлуу адистер, мыкты окутуучулар менен жолугушууларды уюштуруу ж.б.у.с.) жана окуу тартибин сактоо маселесинде катаал турумду (сабак калтыруу үчүн жазалоо, окуу графигин аткаруусуна көзөмөл ж.б.у.с.) болжойт.

Бирок кураторлукту студенттердин сабактардан жетишүүсү менен катышуусуна көзөмөлгө гана такап коюуга болбойт. Биринчиден, студенттерди окууга үйрөтүү жана аларга жаңы шарттарга ыңгайлашууга жардам кылуу керек. Экинчиден, дал эле биринчи курста окууга кызыгууну ойготуу зарыл. Бул үчүн аларга айрым предметтердин дагы, жалпы эле келечек адистиктин дагы кызыктуу кырларын көрсөтүү керек.

3. Педагогикалык башкаруу: маңызы, түзүмү, усулдары жана стилдери

Башкаруу (же менеджмент) ЖОЖдо болуп өтүүчү татаал процесстер менен мамилелерди (окуу, тарбия, илимий, усулдук, уюштуруучулук, чарбалык ж.б.) оптималдуу каражаттарды жана ресурстарды колдонуп, тийиштүү мезгил ичинде жогору натыйжаларды алуу максатында аң-сезимдүү жөнгө салууну туюнтат.

ЖОЖду башкаруунун башкы маңызы администрациянын, коллегиялуу органдардын ЖОЖдун түзүмдүк бөлүмдөрүнө, профессордук-окутуучулук курамга, студенттерге окуу-тарбия процессинде, адистерди кесиптик даярдоодо оптималдуу натыйжаларды алуу үчүн максатка багытталган таасир кылууда турат.

Эгерде башкаруу педагогикалык тутумдун негизги компоненттери менен так макулдашылса, ал майнаптуу болот. Педагогикалык тутумдан беш түзүмдүк элементти бөлүп көрсөтүшөт:

- 1) педагогикалык таасир кылуунун субъектиси;
- 2) педагогикалык таасир кылуунун объектиси;
- 3) алардын биргелешкен ишмердүүлүгүнүн предмети;
- 4) окутуунун максаттары;
- 5) педагогикалык коммуникациянын каражаттары.

Педагогикалык тутумдун бардык ушул түзүүчүлөрү түз жана тескери көз карандылыкта турушат. Илим катары педагогиканын жана педагогикалык психологиянын борбордук милдети тутумдун ушул компоненттери кантип бири биринен көз каранды болушарын сыпаттоодо жатат.

Ар кандай ишмердүүлүк, анын ичинде башкаруучулук да, бөтөнчө усулдардын комплексинин жардамы менен ишке ашырылат. *Башкаруунун усулдары* – бул башкаруунун субъектинин (администрациянын, башкаруучу тутумчанын) башкаруунун объектилери менен белгиленген башкаруу максаттарына жетишүү үчүн өз ара аракеттешүү ыктары.

Педагогикалык теорияда башкаруунун усулдарын жана жетектөөнүн усулдарын айырмалашат. Башкаруунун усулдары башкарылуучу объектиге – тутумдун өзүнө же анын тутумчасына мелженген; жетектөөнүн усулдары белгилүү бир кызматтарды жүзөгө ашыруучу жана жекече өзгөчөлүктөргө ээ болгон конкреттүү аткаруучуларга мелженген. Педагогикалык адабияттарда башкаруунун усулдарын классификациялоого карата түрдүү мамилелер берилген.

Алсак, башкаруунун усулдары менен стилдеринин типологиясында Д. П. Кайдалов жана Е. М. Суименко аларды аныктоого карата бир нече мамилелерди бөлүп көрсөтүшөт:

1) адамга таасир кылуунун маңызы боюнча:

- экономикалык;
- уюштуруучулук-тескөөчүлүк (администрациялык);
- социалдык-психологиялык (прагматикалык, администрациялык жана морализатордук стилдер);

2) максатынын мүнөзү боюнча:

- иштиктүү;
- бюрократиялык;

3) таасир кылуунун ыктары боюнча:

- директивалуу (формалисттик);
- жолдоштук (авторитеттүү, эрктүү);
- демократиялык;
- пассивдүү (либералдуу).

ЖОЖ ичиндеги башкаруунун усулдарынын үч тобун ажыратышат:

1) *социалдык-психологиялык* – бул социалдык-массалык процесстерди башкаруунун маалыматтык камсыздоого негизделген усулдары. Ушул топко жамааттарды жана топторду башкаруунун усулдары да киришет (кызматчылардын жекече сапаттарын баалоо, кесиптик сапаттардын максималдуу көрүнүүсү үчүн шарттарды түзүүчү багыттарды иштеп чыгуу). Мындан тышкары, топ ичиндеги көрүнүштөр менен процесстерди башкаруунун усулдарын жана жекече-инсандык жүрүм-турумду башкаруунун усулдарын бөлүп көрсөтүшөт;

2) *уюштуруучулук-тескөөчүлүк* – бул башкарылуучу объектиге түз борбордошкон таасир кылуунун усулдары. Алардын көрүнүү форма-

лары – буйруктар, мерчемдер, нускамалар, тескемелер ж.б.у.с. Тескөөчүлүк формалар менен усулдарды колдонуу башкаруучулук милдеттерди аткаруу зарылдыгы, башкаруу тутумунда уюштуруучулук байланыштардын туруктуулугун колдоо менен байланышкан;

3) *экономикалык* – материалдык мотивациялоо усулдары болуп саналышат, эмгектин санына жана сапатына ылайык материалдык сыйлоо же аны тийиштүү аткарбоо үчүн материалдык жазаналар түрүндө ишке ашырылат.

Окутуу-тарбиялоо процесси жана илимий иш университеттик типтеги ЖОЖдо ишмердүүлүктүн бирдей маанилүү түрлөрү болуп саналышат. Ишмердүүлүктүн ушул түрлөрүнүн түздөн-түз уюштуруучулары профессордук-окутуучулук курам болуп чыгат. Мында окутуучулар ченемдик типтеги окуу-программалык документацияны, окуу-усулдук комплекстерди, ошондой эле ар бир ЖОЖдо узак мезгилге иштелип чыгуучу тарбия ишинин программасын жетекчиликке алышат.

Окуу-тарбия жана илимий ишти уюштуруп, ЖОЖдун окутуучулары кызматтык жана процесстик мүнөздөгү педагогикалык милдеттердин сериясын чечишет. Кызматтык милдеттер студенттерди жалпы теориялык, атайын, кесиптик даярдоо менен, адистин инсанын калыптандыруу менен байланышкан. Процесстик милдеттер студенттерди кесиптик даярдоо процессинин өзүн уюштуруунун жана жетектөөнүн ар түрдүү чаралары менен каражаттарынын комплексин ичине алат.

Педагогдун таза башкаруучулук компетенциясы маалыматтык-талдоочулук жана текшерүүчүлүк-жөнгө салуучулук кызматтарды ишке ашырууну болжойт. Кызматтарды аткаруу студенттик жамаатты башкаруунун максаттарын социалдык буюртма менен ылайыкташтырууну, педагогдун ишмердүүлүгүнүн ошол жамаатка карата мазмунун аныктоону, ошондой эле педагогдун кесиптик даярдыгына жана инсандык сапаттарына ылайык педагогикалык технологияларды колдонууну болжойт.

Педагогикалык башкаруу менен жетектөөнүн башкы максаты болочк адистерди даярдоонун сапатын жогорулатуу болуп саналат.

НЕГИЗГИ ТЕРМИНДЕР ЖАНА АНЫКТАМАЛАР

Аккредитация – билим берүү мекемесинин өз бүтүрүүчүлөрүнө билими тууралуу мамлекеттик документти берүүгө, борбордошкон мамлекеттик каржылоо тутумуна кошулууга жана гербдүү мөөрдү колдонууга болгон укугу.

Акмеология – табияттаануу, коомдук жана гуманитардык дисциплиналардын кесилишинде пайда болгон, адамдын өнүгүүсүнүн жетилген баскычындагы жана өзгөчө ал ушул өнүгүүдө көбүрөөк жогору деңгээлге жетишкендеги анын феноменологиясын, мыйзам ченемдүүлүктөрүн жана механизмдерин иликтөөчү илим.

Аксиология – инсандын, жамааттын, коомдун материалдык, маданий, руханий, адептик жана психологиялык баалуулуктары, алардын чындык дүйнөсү менен карым-катнашы, тарыхый өнүгүү процессинде баалуулуктук-ченемдик тутумдун өзгөрүүлөрү жөнүндөгү философиялык окуу. Азыркы педагогикада педагогикалык көз караштар тутумун аныктоочу, негизинде адам жашоосунун, тарбиялоонун жана окутуунун, педагогикалык ишмердүүлүктүн жана билим берүүнүн баалуулуктарын түшүнүү жана ырастоо турган анын методологиялык негизи катары чыгат.

Активдүү окутуу – студенттердин окуу-таанып билүү ишмердүүлүгүн педагогикалык (дидактикалык) дагы, уюштуруучулук-башкаруучулук дагы каражаттарды кеңири, комплекстүү колдонуу аркылуу активдеширүүгө багытталган окуу процессин уюштуруу жана жүргүзүү.

Активдүү окутуу технологиясы – өзүнө окуп жаткандардын таанымдык ишмердүүлүгүнө түрткү берүүчү усулдарды камтыйт.

Актуалдаштыруу – билимдерди, көндүмдөрдү жана сезимдерди жашырылган, латенттүү абалдан ачык-айкын, аракеттенүүчү абалга которуу.

Баа – билимдердин, билгичтиктердин жана көндүмдөрдүн өздөштүрүлгөндүк даражасын аныктоо.

Байкоо жүргүзүү – объектиси иш-аракеттер менен жорук-жосундар болуп саналган психологиянын усулу. Байкоо жүргүзүүнүн жардамы менен адамдын сезимдерин, эрктик, моралдык жана башка сапаттарын иликтөөгө болот.

Билим – адамдын таанып билүү ишмердүүлүгүнүн натыйжасы. Билим өздөштүрүлгөн түшүнүктөр, мыйзамдар, принциптер түрүндө, ошондой эле предметтер менен көрүнүштөрдүн катталган элестери түрүндө чыгат.

Билим алуу – билимдердин, билгичтиктердин жана көндүмдөрдүн белгилүү бир суммасын өздөштүрүү процесси жана анын натыйжасы.

Билим берүүнү башкаруу – 1) (уюм катары) татаал уюштуруучулук-түзүмдүк тутум, анын ичинен билим берүүнү аймактык башкаруу органдары, ошондой эле билим берүү мекемелеринин өздөрүн башкаруу түзүмдөрү бөлүнүп чыгышат; 2) (процесс катары) билим берүү тутумунун жана анын негизги бөлүктөрүнүн туруктуу иштөөсүнө жана майнаптуу өнүгүүсүнө багыт алган чечимдерди иштеп чыгуу менен жүзөгө ашыруунун түрмөктүк кайталануучу процесстеринин өз ара байланышкан жыйындысы. Билим берүүнү башкаруу өзүнө камтыйт: негизги билим берүү процесстеринин иштөөсүн жана өнүгүүсүн аныктоочу мерчемдөөнү, уюштурууну, жетектөөнү жана текшерүүнү, ошондой эле үзгүлтүксүз өзүн өнүктүрүүнү.

Билим берүү кызмат көрсөтүүлөрүнүн маркетинги – уюмдарга жана жеке тараптарга билим берүү кызмат көрсөтүүлөрүнө баа түзүүнү, аларды мерчемдөөнү, илгерилетүүнү жана сатып өткөрүүнү аныктоо процесси. Атаандаштыкка жөндөмдүүлүктү камсыздоо үчүн жаңы билим берүү кызмат көрсөтүүлөрүн иштеп чыгуу жана колдо барларын өркүндөтүү максатында билим берүү кызмат көрсөтүүлөрү базарына мониторингди жана талдоону камтыйт.

Билим берүүнү маалыматташтыруу – маалыматты чогултуунун, иштетүүнүн, өткөрүп берүүнүн жана сактоонун усулдары менен каражаттарын, ошондой эле ушул каражаттарга негизделген педагогикалык технологияларды, окуп жаткандардын таанымдык ишмердүүлүгүн кайра куруу жана интеллектуалдык мүмкүнчүлүктөрүн күчтөнтүү үчүн шарттарды түзүү максатында, педагогикалык практикага массалык түрдө киргизүү.

Билим берүүнүн максаты – социалдык буюртма менен берилүүчү жана ар кыл мамилелер аркылуу ишке ашырылуучу билим берүү идеалы.

Билим берүү мейкиндиги – анын ичинде билим берүүнү борбордон ажыратуу жүргүзүүдө билим берүүдөгү жалпы мамлекеттик биримдик сакталган мейкиндик. Муну өзүнчө билим берүү түзүмдөрүнүн өз ара байланышы менен уланмалуулугу жана мамлекеттин ар бир жаранынын жашаган жеринен көз карандысыз толук баалуу билим алууга болгон укугун сактоо сактап калат.

Билим берүүчүлүк модель – өзүнө билим берүүнүн жалпы максаттарын жана мазмунун, окуу пландарын жана программаларын долбоорлоону, окуп жаткандардын ишмердүүлүгүн жетектөөнүн жекече максаттарын, окуучуларды топтоштуруу моделдерин, текшерүү жана

отчет берүү усулдарын, окутуу процессин баалоонун ыктарын камтыган билим берүүчүлүк тутум.

Билим берүүдөгү мониторинг – анын кааланган натыйжага же баштапкы божомолдорго шайкештигин айкындоо максатында билим берүүдөгү кайсыл бир процеске туруктуу байкоо жүргүзүү.

Билим берүү процесси – мамлекеттик билим берүү стандартына ылайык инсанга билим берүү, аны тарбиялоо жана өнүктүрүү милдеттерин чечүүгө багытталган окуу-тарбиялык жана өзү билим алуучулук процесстердин жыйындысы.

Билимдердин сапаты (БС) – адамдын ишмердүүлүктүн ар кыл түрлөрүндө билимдерди өздөштүрүүсү менен колдонуусун көп аспектилүү талдоонун натыйжасында айкындалат. БС түшүнүгү билимдердин түрлөрүн (мыйзамдар, теориялар, колдонмо, методологиялык, баалоочулук билимдер) билим берүүнүн мазмунунун элементтери жана аларды өздөштүрүү деңгээли менен катнаштырууну караштырат. БС төмөнкү мүнөздөмөлөргө ээ болот: толуктугу, терендиги, тутумдашуучулугу, тутумдуулугу, ыкчамдыгы, ийкемдиги, конкреттүүлүгү, жалпылангандыгы. БС тарлыгы жана кенендиги, аң-сезимдүүлүгү жана бекемдиги менен да мүнөздөлөт. Бардык БС өз ара байланышкан жана салыштырмалуу өз алдынча, анткени бири бирин алмаштырышпайт.

Билим берүүнүн сапаты – 1) бул билим берүүнүн (натыйжа, процесс же социалдык тутум катары) инсандын, коомдун, мамлекеттин көп түрдүү керектөөлөрүнө, кызыкчылыктарына шайкештиги; 2) билим берүүнүн (натыйжа, процесс, социалдык тутум катары) иерархиялуу уюмдашкан, социалдык манаилүү маңыздык касиеттеринин (мүнөздөмөлөрүнүн, параметрлеринин) тутумдуу жыйындысы; 3) билим берүү кызмат көрсөтүүсүнүн окуучунун (студенттин) инсанын ар тараптуу өнүктүрүү боюнча керектөөлөрдүн комплексин канааттандыруу мүмкүнчүлүгүн камсыздоочу керектөөчүлүк касиеттеринин жыйындысы. Билим берүүнүн сапатын аныктоочу негизги факторлор: окуу жайдын профессордук-окутуучулук курамы; окуу-усулдук камсыздоосу; материалдык-техникалык базасы; студенттери (окуучулары) жана бүтүрүүчүлөрү.

Билим берүүнүн стандарты – билимдүүлүктүн мамлекеттик ченеми катары колдонулуучу, ар бир инсандын мүмкүнчүлүктөрүн эске алуучу негизги параметрлердин тутуму.

Билим берүүдөгү стратификациялоо – билим берүү чөйрөлөрүн адамдын билим алуучулук керектөөлөрүнө, мүмкүнчүлүктөрүнө жана жөндөмдүүлүктөрүнө ылайык страталарга (окуу жайлардын ар кыл типтерине) бөлүштүрүү.

Билим берүү тутуму – ар кыл деңгээлдеги жана багытталгандыктагы өз ара аракеттешкен удаалаш билим берүү программаларынын жана мамлекеттик билим берүү стандарттарынын жыйындысы; аларды ишке ашыруучу билим берүү мекемелеринин уюштуруучулук-укрук-чечендери, типтери, түрлөрү боюнча ар кыл тармактары; билим берүүнү башкаруу органдарынын жана аларга баш ийген мекемелердин, ишканалардын жана уюмдардын тутуму.

Билим берүүнүн философиясы – билим берүүнү аксиологиянын, онтологиянын, гносеологиянын, антропологиянын турумдарынан социомаданий гуманитардык практиканын билим берүүдөгү жекечени жана социалдыкты, бүтүндүүлүктү, универсалдуулукту жана түптүүлүктү, кесипкөйлүктү жана адептүүлүктү, билим берүүдөгү улуттук-мамлекеттик жана жалпы дүйнөлүк башталмалардын биримдигин айкалыштыруу принциптеринде иштөөчү өзгөчө аймагы катары кароочу жалпы теория (Н. П. Пищулин жана Ю. А. Огородников иштеп чыккан мамиле).

Билим берүүдөгү этика – дегеле билим берүүчүлүк коомчулуктагы жана ар бир өзүнчө окуу жайдагы, окутуучулук жамааттагы, окутуучулар менен студенттердин ортосундагы мамилелердеги өз ара мамилелердин принциптери жана эрежелери. Педагогикалык этика билим берүүнүн социалдык жана гуманитардык миссиясынын, билим берүү саясатынын, окуу жайлардын иштөөсүнүн жана аларды башкаруунун кеңири контекстинде каралат.

Белги – окуп жаткандардын билимдерин, билгичтиктерин жана көндүмдөрүн сандык баалоону упайларда же сандарда шарттуу билдирүү.

Биографиялык усул (психологияда) – өмүр жолун, биографиясынын фактыларын талдоого негизделген инсанды, адамдардын тобун изилдөө усулу.

Болонья процесси – жогорку билим берүүнүн бирдиктүү европалык мейкиндигин түзүү максатында Европанын жогорку билим берүү тутумдарын чукулдатуу жана төптүккө келтирүү процесси. Процесс башталган расмий күн катары 1999-жылдын 19-июнун эсептөө кабыл алынган, ушул күнү Болонья декларациясына кол коюлган.

Гумандаштыруу – билим берүү тутумунун окуучулар менен педагогдордун ар бир адамдын укуктарын таанууга, саламаттыкты, өздүк ар-намыс сезимин сактоого жана чыңдоого, инсандык дараметти калыптандырууга негизделген өз ара сый мамилелерин өнүктүрүүгө жана түптөөгө багыт алуусу.

Гуманитарлаштыруу – билим берүү тутумун реформалоонун принциби, ал окуу пландары менен программаларына гуманитардык билимдерди киргизүүнү болжойт, бул окуп жаткандарда гуманитардык ой жүгүртүүнү өнүктүрүүгө, аларды дүйнөнүн бүтүндүккө ээ сүрөтүн калыптандырууга түрткү болот.

Диверсификация – окуу жайлардын, билим берүү программаларынын жана башкаруу органдарынын көп түрдүүлүгү.

Дидактика – окутуунун теориясы менен практикасын иликтөөчү педагогиканын тармагы. Дидактика бардык предметтер боюнча жана бардык деңгээлдерде окутуунун максаттары, мазмуну, ыктары жөнүндө суроолорго жооп берет.

Долбоорлоо (педагогикада) – жаңы окуу пландарынын, лабораториялардын жана студиялардын, жаңы билим берүү программаларынын долбоорлорун түзүү.

Жекелештирүү (индивидуалдаштыруу) – окутуу жана тарбиялоо процессинде алар менен өз ара аракеттешүүнүн бардык формаларында окуучулардын жана студенттердин жекече өзгөчөлүктөрүн эсепке алуу жана өнүктүрүү.

Интеграцияланган курс – түрдүү предметтердин мазмундук элементтеринен, ошондой эле мурда окуу процессине кирбеген кошумча мазмундан түзүлгөн окуу дисциплинасы. Мындай мамиле предметтик аймакты кеңейтет жана аны башка окуу дисциплиналарына чукулдатат.

Ички чыр-чатак – инсандын карама-каршы баалуулуктарынын, анын керектөөлөрүнүн, кызыгууларынын, умтулууларынын кагылышуусу.

Ишкер оюндар – тигил же бул ишмердүүлүктүн предметтик жана социалдык мазмунун, ага мүнөздүү болгон өз ара аракеттешүүнүн, баарлашуунун жана өз ара мамилелердин өзгөчөлүктөрүн ролдук кайра түзүү.

Калыптандыруу – мурастуулуктун, чөйрөнүн, максатка багытталган тарбиялоонун жана инсандын өзүмдүк активдүүлүгүнүн натыйжасында адамдын инсанынын калыптануу процесси.

Кесиптик квалификация – ага ишмердүүлүктүн конкреттүү түрүндө белгилүү бир деңгээлдеги эмгек кызматтарын аткарууга жол берүүчү кызматчынын кесиптик даярдыгынын баскычтары.

Кесиптик психодиагностика – кесиптик тандоо, кесипке багыттоо, кесиптик даярдоо, кесиптик ишмердүүлүктү оптималдаштыруу боюнча практикалык маселелерди чечүү максаттарында жекечелик катары адамдын касиеттерин изилдөө жана баалоо.

Когнитивдүү чөйрө – адамдын психикасынын анын таанымдык процесстери жана аң-сезими менен байланышкан, өзүнө адамдын дүйнө жана өзү жөнүндө билимдерин камтыган чөйрөсү.

Когнитивдүү өнүктүрүү – адамдын когнитивдүү чөйрөсүн, жеке алсак, анын кабыл алуусун, көңүл буруусун, кыялдануусун, эс тутумун, ой жүгүтүүсүн жана кебин калыптандыруу менен өнүктүрүү процесси.

Когнитивдүү диссонанс – адамдын өз билимдериндеги карама-каршылыктарды баштан кечирүүсү.

Компетенция – жалпы түрдөгү, ошондой эле белгилүү бир кеңири аймактагы милдеттерди чечүүдө билимдерди, билгичтиктерди колдонуу, практикалык тажрыйбанын негизинде ийгиликтүү аракеттенүү жөндөмдүүлүгү.

Компетенттүүлүк – бул белгилүү бир компетенцияга, башкача айтканда объективдүү ой-пикирлерди айтууга жана так чечимдерди кабыл алууга жол берүүчү билимдерге жана өзүмдүк ишмердүүлүктүн тажрыйбасына ээ болуу.

Көндүм – аң-сезимдин байкаларлык катышуусу жок, сарамжалдуу, жетишерлик ылдам жана туура, денелик жана психикалык энергияны ашыкча сарптоосуз жасалуучу автоматташтырылган иш-аракет.

Көп варианттуулук – билим берүү тутумунун алкагында ар бир субъектиге ийгиликке мүмкүнчүлүктү тандоо жана берүү үчүн шарттарды түзүү.

Көп деңгээлдүүлүк – ар бир этабында адамдын мүмкүнчүлүктөрү менен кызыкчылыктарына ылайык келген билимдүүлүктүн ошол деңгээлине жетишүү мүмкүнчүлүгүн камсыздоочу көп этаптуу билим берүү процессин уюштуруу. Ар бир деңгээл – бул окутуунун өз максаттарына, мөөнөттөрүнө жана мүнөздүү өзгөчөлүктөрүнө ээ болгон мезгили.

Креативдүүлүк – инсандын салыштырмалуу туруктуу мүнөздөмөсүн түзүүчү чыгармачыл шыктуулуктун, чыгармачылыкка жөндөмдүүлүктүн деңгээли.

Кредит (зачет), же Карнегинин зачеттук бирдиги – окуучуга мектепте же жогорку окуу жайда угулган бир курс үчүн коюлуучу зачет, анын көлөмү адатта семестр ичинде жумасына бир академиялык саатты (же эки семестрде өтүлүүчү курс үчүн, же бир семестрде жумасына жолу окулуучу курс үчүн – эки зачетту) түзөт. Окуу жайда кайсы бир адистик боюнча курсту өткөнү жөнүндө күбөлүк алуу үчүн кредиттердин-уялардын белгилүү бир минималдуу санын алуу талап кылынат.

Маалыматташтыруу – окутуу процессинде эсептөөчү техниканы жана маалыматтык технологияларды кеңири колдонуу.

Маектешүү – инсанды, анын мотивдерин, сезимдерин, ой жүгүртүүсүн, каалоолорун иликтөө, алдыда турган милдеттерди түшүнүү усулу.

Модуль – максаттуу кызматтык түйүн, анда окуунун мазмуну жана ошол мазмунга ээ болуу боюнча окуу ишмердүүлүгүнүн ыкмалары бириктирилген. Блокдук-модулдук окутуу – анда окуу материалынын мазмуну жана аны окуп-үйрөнүүнү уюштуруу модулдарда болуп өтүүчү окутуунун усулу.

Объект – адамдын таанымынын жана ишмердүүлүгүнүн предмети.

Окутуу – чоң кишилердин окутуу процессинде балдарга билимдерди, билгичтиктерди жана көндүмдөрдү өткөрүп берүүгө жана аларды тарбиялоого багытталган атайын кесиптик ишмердүүлүгү; педагогдун окутуунун максаттарын (билим берүүчүлүк милдеттерди) ишке ашыруу жана билимдерди маалым кылууну, андаштырууну жана практикалык колдонууну камсыздоо боюнча иретке салынган ишмердүүлүгү.

Окутуудагы интеграция – студенттин инсанын өнүктүрүүгө жана өзү өнүктүрүүгө багытталган, адистик жөнүндө бүтүндүктүү элестетүү максатында белгилүү бир билим берүү тутумунун алкагында окутуунун мазмунунун түзүмдүк компоненттеринин ортосундагы байланыштарды орнотуу процесси. Окуу материалынын мазмунун предмет ичиндеги, предмет аралык жана транспредметтик интеграцияны ажыратышат.

Окутулуучулук – адамдын окуу процессинде билимдерди, билгичтиктерди жана көндүмдөрдү өздөштүрүү ылдамдыгынын жана сапатынын жекече көрсөткүчтөрү.

Окутуунун техникалык каражаттары (ОТК) – аудиовизуалдык каражаттарды көрсөтүү жолу менен педагогикалык процессти өркүндөтүү, окутуунун майнаптуулугун жана сапатын жогорулатуу үчүн кызмат өтөөчү түзүлүштөр менен аспаптар.

Окутуунун усулдары – окутуучунун жана студенттердин билим берүүнүн мазмунун өздөштүрүүнү, акыл-эстик күчтөр менен жөндөмдүүлүктөрдү өнүктүрүүнү, алардын өзү билим алуу жана өзү окуу каражаттарына ээ болуусун камсыздоочу удаалаш, өз ара байланышкан иш-аракеттеринин тутуму.

Оюн – турмуш чындыгынын тигил же бул аймактарын кайра түзүүчү шарттуу кырдаалдардагы ишмердүүлүктүн түрү. Эгерде эмгекте

алар үчүн адамдын денелик жана нервдик-психикалык энергиясы сарпталган түпкү өнүм, натыйжа эң маанилүү болуп саналса, анда оюнда негизгиси – процесстин өзүнөн субъективдүү канааттангандык болуп эсептелет.

Өзүн окутуу – өзүмдүк умтулууларынын жана өз алдынча тандалган каражаттардын жардамы менен адамдын билимдерди алуу процесси.

Өзүн тарбиялоо – адамдын өзүн өнүктүрүүгө, өзү билим алууга, оң сапаттарын өркүндөтүүгө жана терс сапаттарын жеңүүгө багытталган андаштырылган, максатка багытталган ишмердүүлүгү.

Өнүгүү – тышкы жана ички, башкарылуучу жана башкарылбоочу факторлордун таасири менен шартталган адамдын организмдеги, психикасындагы, интеллектуалдык жана руханий чөйрөсүндөгү сандык жана сапаттык өзгөрүүлөр процесси.

Парадигма – изилдөөчүлүк милдеттерди чечүүнүн үлгүсү катары кабыл алынган теория.

Педагогика – тарбиялоону, билим берүүнү, окутууну изилдөөчү теориялык жана колдонмо илимдердин жыйындысы.

Педагогикалык багытталгандык – инсандын окутуучу, насаатчы болуп калууга, болууга жана ошол бойдон калууга умтулуусу, бул ага өзүнүн ишинде тоскоолдуктар менен оорчулуктарды жеңүүгө жардам берет.

Педагогикалык менеджмент – билим берүү процессинин майнаптуулугун жогорулатууга багытталган, ошол процессти башкаруунун принциптеринин, усулдарынын, уюштуруучулук ченемдеринин жана технологиялык ыкмаларынын комплекси.

Педагогикалык парадигма – педагогиканын өнүгүүсүнүн ар бир этабында илимий педагогикалык коомчулук кабыл алган теориялык, методологиялык жана башка орнотмолордун жыйындысы, аларды педагогикалык проблемаларды чечүүдө үлгү (модель, стандарт) катары жетекчиликке алышат; эскерткичтердин (жөндөгүчтөрдүн) белгилүү бир топтому.

Педагогиканын предмети – тарбиялоо процессин уюштуруунун жана жүзөгө ашыруунун инсандын өнүгүүсүн аныктоочу карама-каршылыктары, мыйзам ченемдүүлүктөрү, мамилелери, технологиялары.

Педагогикалык процесс – педагогикалык тутумдун абалдарынын уланмалуу алмашуусу.

Педагогикалык процесстин кызматтары – билим берүүчүөргө (билимдерди, билгичтиктерди жана көндүмдөрдү, маданий баалуулуктар тутумун өткөрүп берүү аркылуу ишке ашырылат), тарбиялоочуларга (тарбиялоо жана окутуу процессинде баалуулуктук багыт алуулар жана

мамилелер тутумун калыптандырууда жатышат), өнүктүрүүчүлөргө (инсандын таанымдык психикалык процесстери менен касиеттерин, логикалык ыкмаларын, операцияларын, ой-пикирлерин, акыл корутундуларын; таанымдык активдүүлүгүн, кызыкчылыктарын, жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүүнү жана калыптандырууну камтышат); социалдаштыруучуларга (биргелешкен ишмердүүлүктүн тажрыйбасына ээ болуудан, коомдук мамилелердин жана социалдык алгылыктуу жүрүм-турумдун тутумуна ээ болуудан көрүнүшөт) бөлүнүшөт.

Педагогикалык процесстин түзүмү – педагогикалык тутумдун компоненттерине шайкеш келүүчү түзүүчүлөрдүн жыйындысы. Компоненттери: максаттык, мазмундук, баалоочулук, операциялык-ишмердүүлүктүк, баалоочулук-натыйжалык.

Педагогикалык такт – окутуучунун жүрүм-турумундагы жана иш-аракеттериндеги ченемди билүү сезими, ал өзүнө бийик гумандуулукту, студенттин ар-намысын сыйлоону, адилеттүүлүктү, студенттерге жана кесиптештерине карата чыдамдуулукту жана өзүн кармаонуу камтыйт. Педагогикалык такт – педагогикалык этиканы ишке ашыруунун формаларынын бири.

Педагогикалык технология – педагогикалык иш-аракеттердин ийгилигин кепилдөөчү илимий долбоорлоо жана так кайра өндүрүү.

Педагогикалык тутум – берилген сапаттары бар инсанды калыптандырууга уюмдашкан, максатка багытталган педагогикалык таасир кылууну түзүү үчүн зарыл өз ара байланышкан каражаттардын, усулдардын жана процесстердин жыйындысы.

Педагогикалык чыгармачылык – терең жана ар тараптуу билимдердин барлыгы жана аларды сынчыл кайра иштетүү менен аңдаштыруу; теориялык жана усулдук жоболорду педагогикалык иш-аракеттерге которуу билгичтиги; өзүн өркүндөтүүгө жана өзү билим алууга жөндөмдүүлүк; жаңы усулдарды, формаларды, ыкмаларды, каражаттарды жана алардын кайталангыс айкалыштарын иштеп чыгуу; ишмердүүлүк тутумунун диалектикалуулугу, вариативдүүлүгү, өзгөрүлмөлүүлүгү; колдо бар тажрыйбаны жаңы шарттарда майнаптуу колдонуу; өзүмдүк ишмердүүлүктү жана анын натыйжаларын рефлексиялуу баалоого, педагогдун инсанынын эталондук жана жекече кайталангыс белгилерин айкалыштыруунун жана иштеп чыгуунун негизинде кесиптик ишмердүүлүктүн жекече стилин калыптандырууга жөндөмдүүлүк; билимдерге жана интуицияга негизделген импровизацияга жөндөмдүүлүк; варианттардын көптүгүн көрүү билгичтиги.

Педагогикалык эксперимент – педагогикалык проблеманы чечүүнүн жаңы, кыйла майнаптуу ыктарын издөө максатында окутуу же тарбиялоо иши жаатында илимий коюлган тажрыйба.

Прогноздоо (божомолдоо) (педагогикада) – мугалимдин тарбиялануучунун инсанын болочок өнүктүрүү процесстеринин белгилери менен өзгөчөлүктөрүн жана алардан күтүлүүчү натыйжаларды ачууга, алдын ала көрүүнү жүзөгө ашыруунун жолдору менен шарттарын алдын ала айтууга багытталган таанымдык ишмердүүлүгү.

Психологиялык тоскоол – тигил же бул иш-аракеттерди аткарууга жолтоо болуучу психикалык абал.

Рангалоо – педагогикалык изилдөөнүн жүрүшүндө катталган көрсөткүчтөрдү белгилүү бир удаалаштыкта (кемүү же өсүү) жайгаштыруу; изилденип жаткан объекилердин ушул катарындагы ордун (рейтингин) аныктоо.

Рефлексия – артка кайрылуу, чагылтуу; өзүмдүк иш-аракеттерин жана абалдарын талдоо.

Синергетика – татаал тутумдардын иртесиз абалдан иреттүү абалга өтүү процесстерин изилдөөчү жана ошол тутумдун элементтеринин ортосундагы алардын тутумдун алкагындагы суммардуу иш-аракети өз майнабы боюнча ар бир элементтин иш-аракетинин майнабын өзүнчө жөнөкөй кошуудан ашып түшкөн байланыштарын ачуучу илим.

Синтез (жууруу) – предметтерди алардын бүтүндүгүндө, бөлүктөрүнүн биримдигинде жана өз ара байланышында изилдөөнүн усулу.

Социалдашуу – адамдын ошол учурда ошол коомго таандык болгон баалуулуктарды, ченемдерди, орнотмолорду, жүрүм-турум үлгүлөрүн өздөштүрүүсү.

Стандартташтыруу – тутумдун, баарыдан мурда, мамлекеттик билим берүү стандартын – сааттарынын көлөмү так аныкталган милдеттүү окуу дисциплиналарынын топтомун ишке ашырууга багыт алуусу.

Студенттердин билимдерин баалоонун упайлык-рейтингдик тутуму – студенттин конкреттүү дисциплинаны өздөштүрүүсүн текшерүү жана баалоо тутуму, ал өзүнө учурдагы жана арадагы аттестацияны камтыйт. Белгилүү бир учурга карата топтолгон упайлардын негизинде студенттердин рейтинги түзүлөт, ал жарыялоого жатат. Упайларды ыйгаруунун эрежелери студенттерге сесметрдин башында жеткирилет.

Субъект – тышкы дүйнөнү таанып жаткан жана ага өз кызыкчылыктарына баш ийдирүү максатында таасир кылган адам.

Тарбиялоо (коомдук көрүнүш катары) – жаңы муундарга коомдук-тарыхый тажрыйбаны өткөрүп берүүнүн, бардык социалдык институттар: коомдук уюмдар, жалпыга маалымдоо жана маданият каражаттары,

дин мекемелери, үй-бүлө, ар түрдүү денгээлдеги жана багытталгандыктагы билим берүү мекемелери тарабынан жүзөгө ашырылуучу татаал жана карама-каршылыктуу социалдык-тарыхый процесси. Тарбиялоо коомдук прогрессти жана муундардын уланмалуулугун камсыздайт.

Тарбиялоонун усулдары – аларда тарбиялоонун максатында берилген сапаттарды иштеп чыгуу максатында тарбиялануучулардын аң-сезимине, эркине, сезимдерине, жүрүм-турумуна таасир кылуунун ыктары менен ыкмаларынын жыйындысы.

Тезаурус – 1) тилдин толук маанилик маалыматы бар лингвистикалык сөздүгү; 2) адамга же машинага анда эркин багыт алууга жол берүүчү билимдин кайсыл бир аймагы жөнүндө маалыматтардын толук тутумдаштырылган топтому; 3) окуу дисциплинасынын, мамлекеттик билим берүү стандартынын сөздүгү.

Тест – ошол бааларды айрым күн мурун берилген стандарттар – тесттин ченемдери менен салыштыруу жолу аркылуу так сандык жана белгилүү бир сапаттык баалоолор үчүн багышталган изилдөөнүн стандартташтырылган усулу.

Технология – тигил же бул процесстерди жүзөгө ашыруунун ыктары менен каражаттары жөнүндө билимдердин жыйындысы.

Тутумдуу мамиле – изилдөөчүнү объекттинин бүтүндүгүн ачууга, анын ички байланыштары менен мамилелерин айкындоого багыттоочу мамиле.

Тьютор (насаатчы) – тарыхый түзүлгөн өзгөчө педагогикалык кызмат. Тьютор окуучулардын жана студенттердин жекече билим алуу программаларын иштеп чыгууну камсыздайт да, мектептеги, ЖОЖдогу, кошумча билим берүү тутумдарындагы жекелештирүү жана жекече билим берүү процессин коштойт.

Университеттеги усулдук иш – бул окутуучулар менен кызматчылардын окуу процессин уюштуруунун колдо бар принциптерин, формаларын жана усулдарын өркүндөтүүгө, ошондой эле жаңыларын иштеп чыгууга жана киргизүүгө багытталган мерчемделүүчү ишмердүүлүгү. Университеттеги усулдук иш кафедралык, факультеттик жана университеттик деңгээлдерде жүзөгө ашырылат.

Үзгүлтүксүздүк – азыркы коомдун ылдам өзгөрүп жаткан шарттарында адамдын дайыма өзү билим алуу процесси.

Үйрөнүү – жекече тажрыйбага ээ болуу процесси жана анын натыйжасы. Адамда үйрөнүү, баарыдан мурда, жогорку психикалык кызматтарга, аң-сезимге, өзүн андоого, руханий керектөөлөргө негизделет.

Эмпирикалык эксперимент – тажрыйбага негизделген.

АДАБИЯТТАР

Негизги адабияттардын тизмеси:

1. Андреев, В. И. Основы педагогики высшей школы: учеб. пособие / В. И. Андреев [и др.]. – Минск: РИВШ, 2005. – 194 с.
2. Бороздина, Г. В. Основы психологии и педагогики: учеб. пособие / Г. В. Бороздина. – Минск: Вышэйшая школа, 2016. – 128 с.
3. Педагогика и психология высшей школы: учеб. пособие / [отв. ред. С. И. Самыгин]. – Ростов н/Д.: Феникс, 1998. – 544 с.
4. Педагогика и психология высшей школы: учеб. пособие / [под ред. М. В. Булановой-Топорковой]. – 3-е изд., перераб. и доп. – Ростов н/Д.: Феникс, 2006. – 512 с.
5. Пионова, Р. С. Педагогика высшей школы: учеб. пособие / Р. С. Пионова. – Минск: Вышэйшая школа, 2005. – 303 с.
6. Смирнов, С. Д. Педагогика и психология высшего образования: от деятельности к личности / С. Д. Смирнов. – М.: Академия, 2001. – 268 с.
7. Шарипов, Ф. В. Педагогика и психология высшей школы: учеб. пособие / Ф. В. Шарипов. – М.: Логос, 2012. – 446 с.

Кошумча адабияттардын тизмеси:

1. Кашлев, С. С. Интерактивные методы обучения: учеб.-метод. пособие. / С. С. Кашлев. – 2-е изд. – Минск: ТетраСистемс, 2013. – 224 с.
2. Кураторство в педагогической деятельности преподавателя высшей школы: учеб.-метод. пособие / В. В. Макошко [и др.]. – Минск: РИВШ, 2013. – 229 с.
3. Научно-методические инновации в высшей школе: отечественный и зарубежный опыт / под ред. проф. А. В. Макарова. – Минск: РИВШ, 2013. – 188 с.
4. Левина, М. М. Технологии профессионального педагогического образования: учеб. пособие / М. М. Левина. – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – 272 с.
5. Плотникова, Е. Б. Воспитывающие обучение: учеб. пособие / Е. Б. Плотникова. – М.: Академия, 2010. – 176 с.
6. Полат, Е. С. Современные педагогические и информационные технологии в системе образования: учеб. пособие / Е. С. Полат, М. Ю. Бухаркина. – 3-е изд., стер. – М.: Академия, 2010. – 368 с.
7. Станиславская, И. Г. Психология. Основные отрасли [Электронный ресурс]: учеб. пособие / И. Г. Станиславская, И. Г. Малкина-Пых. – М.: Человек, 2014. – 323 с.
8. Чернилевский, Д. В. Дидактические технологии в высшей школе: учеб. пособие / Д. В. Чернилевский. – М.: ЮНИТИ, 2002. – 468 с.

Жантаев Адилбек, Мокеева Асылдай, Жаңыбаева Майрамкүл

**ЖОГОРКУ МЕКТЕПТИН ПЕДАГОГИКАСЫ
ЖАНА ПСИХОЛОГИЯСЫ**

Лекциялар курсу

Адис редактору: Ж. Эгимбаева
Редактору: Н. Бийгелдиева
Тех.редактору: Ж. Токтомаметова
Корректору: З. Исакбаева

Ченеми 60x84/16. Көлөмү 8,0 басма табак.
Офсеттик басуу. Нускасы 300.
«ЖИ Сарыбаев Т. Т.» басмасында басылды.
Бишкек ш., Манас пр., 101